

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Med frihed følger ansvar

En praksisregime-analyse af entreprenørens handlemuligheder i en bygge- og anlægsbranche i konstant udvikling

Frederiksen, Nicolaj

Publication date:
2017

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):
Frederiksen, N. (2017). *Med frihed følger ansvar: En praksisregime-analyse af entreprenørens handlemuligheder i en bygge- og anlægsbranche i konstant udvikling*. Aalborg University.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

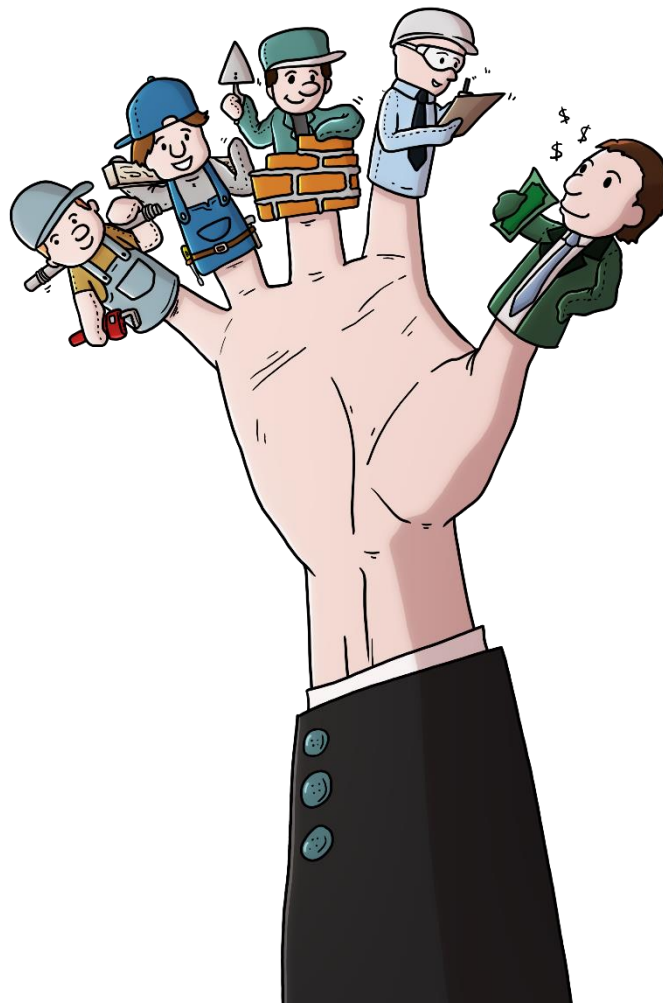
Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Nicolaj Frederiksen
Kandidatspeciale, Ledelse & Informatik i Byggeriet, 2017

Med frihed følger ansvar

En praksisregime-analyse af entreprenørens handlemuligheder i en bygge- og anlægsbranche i konstant udvikling.

AALBORG UNIVERSITET
KØBENHAVN

Aalborg Universitet København
A. C. Meyers Vænge 15
2450 København SV
Danmark

Studiesekretær: Silpa Stella Rondón Pinto
Telefon: 9940 2285
ssp@sbi.aau.dk

Kandidatspeciale

Uddannelse:

Ledelse og Informatik i Byggeriet

Semester:

10. semester

Titel på projekt:

Med frihed følger ansvar

Projektperiode:

1. september 2016 – 5. januar 2017

Vejleder:

Stefan Christoffer Gottlieb

Studerende:

Nicolaj Frederiksen

Nicolaj Frederiksen

Antal normalsider:

91 (218.819 anslag)

Abstract:

This dissertation investigates the contractor's opportunities of action with focus on how these opportunities are influenced by construction legislations and building regulations.

The investigation is conducted with the use of Mitchell Dean's theory about Regimes of Practices, which stems from the concept of governmentality.

Seven qualitative interviews have been conducted and used from a postmodern point of view to show the tissue of relations between the world and the human bodies. Furthermore, a historiographic archival analysis has been conducted to show the contemporary act on the basis of the past.

Some of the findings are that the building legislations and the building regulations are a reflection of societal agendas, and that the incorporation of performance-based regulations gives the contractor further opportunities in relation to the choice of materials and building solutions. The contractor can only harvest these opportunities if the contractor is subjecting the performance-based regulations.

Forord

Denne rapport beskriver det arbejde, jeg har lavet under mit specialeprojekt i perioden 1. september 2016 til 5. januar 2017.

En stor tak skal lyde til min vejleder, seniorforsker Stefan Christoffer Gottlieb, for at lade mig udarbejde mit specialeprojekt med råd og vejledning fra ham. Også en tak for, at vi i fællesskab kunne designe dette specialeprojekts retning, hvilket har givet nogle spændende resultater, som har udmundet i denne rapport.

En tak skal også lyde til de kloge mennesker, som har afsat tid til at tale med mig og gjort mig klogere på det undersøgte emne, såvel som råd til, hvordan jeg kunne gribe min undersøgelse an:

- AC-medarbejder i Trafik- og Byggestyrelsen, Carsten Graversen.
- Seniorforsker ved SBI, Ernst Jan de Place Hansen.
- External Associate Professor ved DTU, Ib Steen Olsen.
- Sekretariatschef ved Byggeskadefonden, Ole Bønnelycke.
- Senior planlægningschef ved NCC AB, Ivan Maimann.
- Salgsdirektør ved MT Højgaard A/S, John Sommer.
- Afdelingschef ved Hoffmann A/S, Steffen Boye.

Til sidst skal lyde en tak til min kæreste, Rikke, for altid at lægge øre til mine overvejelser, hjælpe med grammatiske rettelser, og for at stå for aftensmaden, når skrivearbejdet trak ud.

*Nicolaj Frederiksen
Aalborg Universitet København, d. 5. januar*

Dansk resumé

Denne afhandling undersøger, hvorledes entreprenørens handlemuligheder er betinget af byggelovens og bygningsreglementets udformning, og hvordan disse konstitueres af den øvrige samfundsudvikling.

Til at belyse ovenstående emne anvendes Mitchell Deans paradigme til en praksisregime-analyse, der har sine rødder i governmentality-konceptet. Praksisregime-analysen kan tydeliggøre, hvorledes menneskelig adfærd rationelt formes og styres for at indfri specifikke mål.

Empirisk er der foretaget syv kvalitative interviews, som anvendes ud fra en postmoderne tænkning, hvilket betyder, at informanternes besvarelser anvendes til at undersøge vævet af relationer, som findes i mellem verden og mennesker. Ydermere er der foretaget et historiografisk arkivstudie, som anvendes til at belyse historiske hændelser, med den antagelse, at nutidens handlinger kun kan forklares ved at forstå historiske hændelser.

Afhandlingen viser, hvorledes byggeloven og bygningsreglementet afspejler samfundsmæssige dagsordener, og udvikles, når nye styringsmentaliteter fremstiller eksisterende indhold som værende irrationelt. Et helt centralt og aktuelt tema i bygningsreglementet er den stigende indarbejdelse af funktionsbaserede krav, som sker på bekostning af detailkrav. Indarbejdelsen af funktionsbaserede krav er Regeringens (2014a) måde at fremme innovation i bygge- og anlægsbranchen, hvilket forventes at øge produktiviteten. Dette giver entreprenøren en større metodefrihed ift. valg af materialer og konstruktioner, men tvinger samtidig entreprenøren til at påtage mere ansvar og deltage aktivt i projekteringsarbejdet.

Indholdsfortegnelse:

Forord	V
Dansk resumé	VII
Del I – Indledning	11
1. Baggrund	12
2. Problematisering & undersøgelsesdesign	18
Del II – Styring i det moderne samfund	25
3. Governmentality – en magtanalyse	26
Del III – Det kvalitative studie	41
4. Empiriske overvejelser	42
5. Analyseramme	53
Del IV – Analyse	55
6. Årene 1848-1901	56
7. Årene 1902-1945	70
8. Årene 1946-1988	81
9. Årene 1989-2016	94
10. Opsummering	107
Del V – Diskussion & konklusion	109
11. Diskussion	110
12. Konklusion	116
Referencer	119

Del I – Indledning

1. Baggrund

I dette kapitel introduceres temaer, begreber og diskussioner, som danner grundlaget for denne afhandlings undersøgelse, og som kræver en præsentation forud for problematiseringen og introduktion af afhandlingens undersøgelsesdesign.

1.1 Byggeriets mange facetter

I det følgende præsenteres en højaktuel situation, hvor Regeringen (2014a) søger at tilføre bygge- og anlægsbranchen innovation ved at deregulere i eksisterende lovgivning, og erstatte detailkrav med funktionsbaserede krav. Forholdet mellem regeringen, eksisterende byggelovgivning og entreprenøren vil derfor uddybes i det følgende.

Gammel kritik men en ny situation

Den danske byggebranche har ofte stået model til kritik grundet kvaliteten på det afleverede bygningsværk, organiseringen af byggeriets parter og ikke mindst, den lave produktivitet (Bejder, 2007: 20). Denne kritik er ifølge Curt Liliegreen (2007: 9) ikke ny, men har været en fast bestanddel af byggepolitikken siden 1960'erne. Det interessante er, at kritikken (mere eller mindre) er ens, trods vidt forskellige scenarier; bygge- og anlægsprojekter er stadig omdrejningspunktet i dag, men byggemetoderne, teknologierne, de politiske målsætninger og samfundsudfordringer er anderledes. Sammenlignet med 1960'erne er mekaniseringen af bygge- og anlægsbranchen i dag en realitet (Bertelsen, 1997: 105). Produktionsfilosofier såsom Lean Construction og Partnering er gennem 1990'erne blevet afprøvet og i visse firmaer implementeret (Bejder, 2007: 166). Siden årtusindeskiftet har koncepter såsom digitalt byggeri (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 2013) og bæredygtighed (Regeringen, 2014b: 33) gennemsyret bygge- og anlægsbranchen og er i dag etablerede ydelser på lige vilkår med anden byggeteknisk rådgivning. Kritikken som bygge- og anlægsbranchen stod over for i 1960'erne kan derfor ikke omtales som værende identisk med kritikken i dag, for situationen *er* en anden.

Staten og produktivitet

Fælles for de førnævnte koncepter er, at de alle er introduceret i bygge- og anlægsbranchen ud fra en forventning om en øget produktivitet. Når produktiviteten ønskes forbedret skyldes det bygge- og anlægsbranchens indflydelse på den danske økonomi (Clausen, Listoft & Pedersen, 1994: 14) og at en produktivitetsstigning vil medføre en højere levestandard i Danmark (Produktivitetskommissionen, 2013b). Produktiviteten har dermed været et tungtvejende argument, som i mere end 50 år har givet

anledning til en række initiativer i bygge- og anlægsbranchen. Sagt med andre ord, har produktiviteten muligvis holdt i tomgang i mere end et halv århundrede, men det har ikke holdt bygge- og anlægsbranchen fra at brage derudaf.

Produktivitet beskriver forholdet mellem input og output i en produktionsproces, og en øget produktivitet kan således være ”... at der for den samme mængde input kan produceres en større mængde output, eller at den samme mængde output kan produceres for en mindre mængde input“ (Clausen, Listoft & Pedersen, 1994: 11). Produktivitet er atter blevet et tema inden for byggeri. Produktivitetskommissionen (2013a) udgav i 2013 en analyserapport, der skulle belyse hvor produktivetsproblemerne forelå i de danske brancher. Konklusionen i analyserapporten lyder på, at Danmark har et produktivetsproblem og at forbedringer er muligt, især i de brancher, der arbejder på hjemmemarkedet – herunder bygge- og anlægsbranchen. Produktivitetskommissionen (2013b) understreger, at produktivetsproblemet kan imødekommes med en øget konkurrence og internationalisering samt lempelser i reguleringer. Produktivitetskommissionens anbefalinger, i forhold til bygge- og anlægsbranchen er blandt andet, at behandlingen af byggesager skal strømlines, lovgivning for autorisationer på el-, vvs- og kloakområdet skal moderniseres, og reguleringsmæssige barrierer skal opblødes (Produktivetskommissionen, 2013b: 148).

Regeringen (2014a: 15-16) har med udgangspunkt i Produktivitetskommissionens anbefalinger fremlagt ’Byggepolitisk Strategi’ bestående af fem indsatsområder, der skal styrke byggeriet i Danmark. Disse områder fremgår af Figur 1.

Figur 1. Regeringens anbefalinger til en styrket bygge- og anlægsbranche (Regeringen, 2014a: 14).

Regeringen har præsenteret 34 initiativer, der skal imødekomme de fem indsatsområder og øge produktiviteten (Regeringen, 2014a: 54-55). Initiativerne møder dog kritik fra aktører, der gerne havde set en øget innovation gennem et bedre samarbejde blandt byggeriets parter (Bonke & Olsen, 2014a). Initiativerne møder kritik for udelukkende at fokusere på byggeriets rammer, og ikke på innovation og synlige pejlemærker for sektorens udvikling (Bonke & Olsen, 2014b).

Initiativerne omhandler bl.a. en modernisering af bygningsreglementet og den samlede lovgivning for opførelse og renovering af bygninger. Regeringen forklarer følgende om regelforenklingerne:

”Klima-, energi- og bygningsministeren sikrer, at der igangsættes et tværministerielt arbejde, der skal se på muligheder for regelforenklinger i reguleringen af byggeriet, herunder også anden lovgivning, der indvirker på opførelsen af byggeri, og fremlægge en samlet forenklingspakke“ (Regeringen, 2014a: 57)

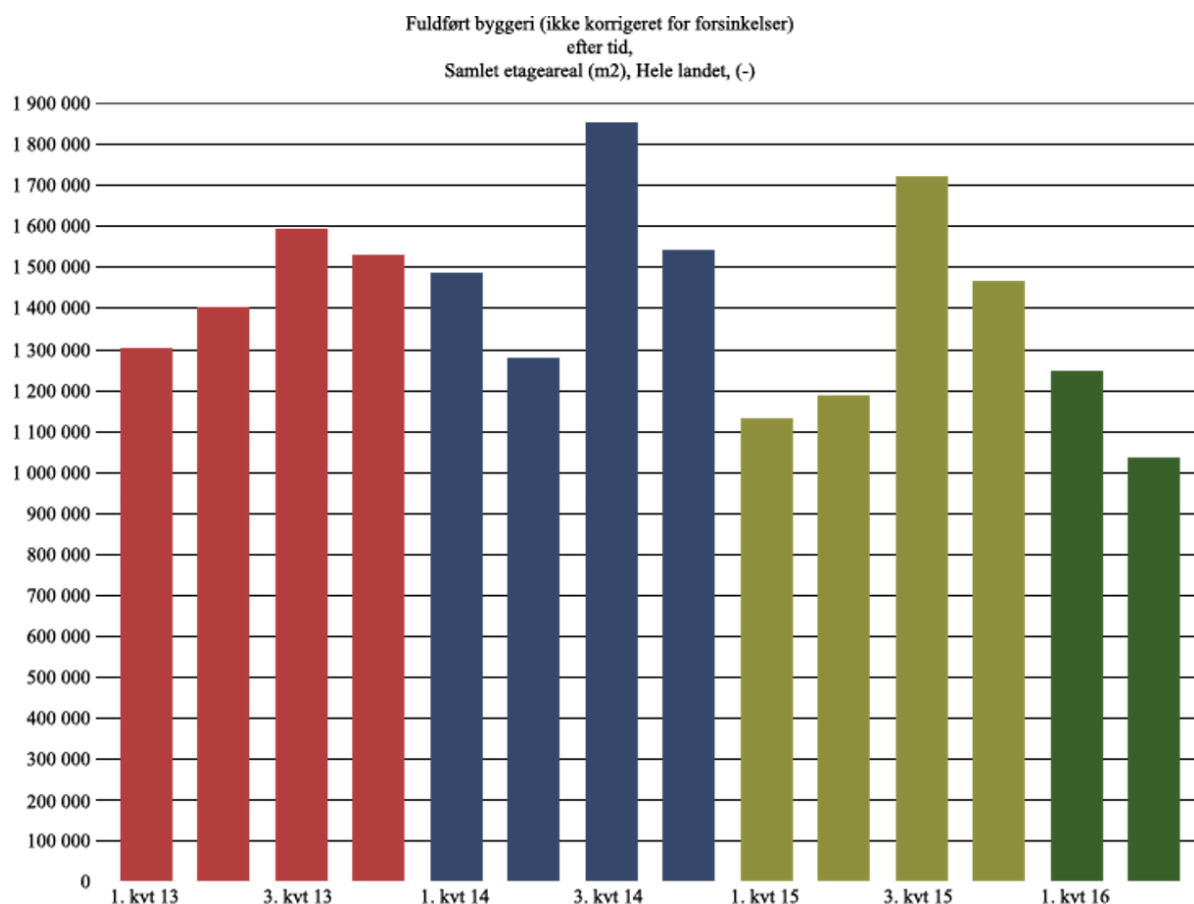
Hvad denne forenkling af reguleringerne konkret vil resultere i fremgår ikke, men bygningsreglementet vil uomtvisteligt gennemgå en forandring i den nærmeste fremtid for at imødekomme regeringens målsætning om en øget produktivitet i bygge- og anlægsbranchen.

Bygningsreglementet og byggeloven

Bygningsreglementet blev udarbejdet i 1961 af Boligministeriet (Dansk Ingeniørforening, 1961: 26) og har hjemmel i byggeloven. Tidsskriftet Ingeniøren skrev følgende efter bygningsreglementets lancering:

”Boligministeriet har den 1. marts 1961 udfærdiget et bygningsreglement for købstæderne og landet uden for København og Frederiksberg, som træder i kraft den 1. april 1961. Boligministeren kan, efter indstilling fra en kommunalbestyrelse, udsætte lovenes gennemførelsen i kommunen, når det er nødvendigt for at tilvejebringe en bygningsvedtægt – dog længst indtil 1. april 1963” (Dansk Ingeniørforening, 1961: 26)

Bygningsreglementet er gældende for alt byggeri, med undtagelse af visse anlægs- og teknikprojekter (SBI, 2016). I Danmark er der, siden 2013, gennemsnitligt fuldført 1.412.504 m² byggeri hvert kvartal (nybyggeri, ombygning og tilbygning), hvilket er et tal, der bygger på grafen og den bagvedliggende data, som fremgår af Figur 2.

Figur 2. Graf over fuldført byggeri (m²) fra første kvartal 2013 til og med andet kvartal 2016 (Danmarks Statistik, 2016).

De præsenterede kvadratmeter svarer til at bygge ca. 47 Folketing(er) hvert kvartal (Folketinget, 2011), hvilket illustrerer, hvor stor en bygningsmasse bygningsreglementet råder over. Små ændringer i bygningsreglementet må derfor forventes at have en enorm indflydelse på byggerier såvel som aktører, hvis arbejde påvirkes af bygningsreglementet.

Siden etableringen af det første landsdækkende bygningsreglement er der efterfølgende udgivet ni nyere reglementer (i årene 1966, 1972, 1977, 1982, 1985, 1998, 2008, 2010, 2015), og det forventes at der i 2017 lanceres endnu en udgave. I årene før det første bygningsreglement fandtes en lang række kommunale bygningsreglementer, der blev udarbejdet ud fra byggeloven som den pågældende kommune var underlagt (Engelmark, 2013: 63).

Bygningsreglementet har i dag til formål at ”...sikre en nedre grænse for kvaliteten af byggeriet i Danmark. Denne grænse er principielt politisk fastsat og skal blandt andet sikre en nedre grænse for acceptabelt kvalitet af nye boliger, institutioner og arbejdspladser” (SBI, 2016). Men som det tidligere fremgik af Produktivitetskommissionen og regeringen kan bygningsreglementet også medvirke til at indfri andre samfundsmæssige målsætninger. Bygherreforeningen bebuder eksempelvis ønsker til et kommende bygningsreglement, idet de ønsker ”...en større fleksibilitet i opnåelsen af de energipolitiske

målsætninger for energiforbruget” (Bygherreforeningen, 2016). Lauridsen & Jensen (2012: 101) forklarer, at byggelovning inden for eksempelvis brand også spiller en afgørende rolle ift. udviklingen af nye teknologier, hvorfor bygningsreglementet også er af interesse for producenterne. Bygningsreglementet udgør dermed en arena med mange kæmpende gladiatorer, der alle har interesser i bygningsreglementets udformning og derfor er bygningsreglementet interessant at undersøge nærmere.

Regeringen (2014a: 19) ønsker at modernisere bygningsreglementet, da det forventes at øge produktiviteten i byggebranchen. Dette uddybes i det følgende, hvor det forklares, at en for kompleks regulering fører til unødige omkostninger:

”Hvis reguleringen og myndighedsbehandlingen bliver for kompleks og ikke koordineres, og information om reguleringen er vanskeligt tilgængelig, giver det unødige omkostninger for virksomhederne, f.eks. fordi der lægges unødige omkostninger på byggeprojekterne, eller fordi der tabes værdifuld tid i byggeprocesserne” (Regeringen, 2014a: 19)

Lavproduktiviteten, som præger bygge- og anlægsbranchen, ønskes imødekommet ved at fremme innovation i bygge- og anlægsbranchen, og nøglen til innovation er funktionsbaserede krav, hvilket uddybes i følgende citat:

”De tekniske krav i bygningsreglementet er funktionsbaserede, dvs. at bygherren har valgfrihed til at vælge mellem forskellige materialer og udførelsesmetoder, så længe funktionskravet overholdes. Funktionsbaserede krav har som formål at medvirke til at fremme innovation i byggeriet og bidrage til billigere og bedre byggeri” (Regeringen, 2014a: 59)

Indarbejdelsen af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet vil ske på bekostning af detailkrav. Dette betyder, at bygningsreglementet skal sikre det gode byggeri ved præskriptivt at opsætte en ramme for byggeriets endelige funktion, snarere end deskriptive krav til, hvorledes bygningsværket skal skrues sammen. Ved at tildele byggeriets aktører metodefrihed ift., hvorledes bygningsværker skal opføres, bliver disse, i højere grad end tidligere, aktører, som aktivt skal stå for udviklingen, der ønskes i bygge- og anlægsbranchen. En af disse aktører er entreprenøren.

Entreprenøren

Når bygningsreglementet ændrer form fra en deskriptiv til en præskriptiv teknologi, ændres forudsætningen også for det gode byggeri. Hvor bygningsreglementet tidligere sikrede det gode byggeri ved at

opsætte krav, som ændrede elementer i bygningen, opsætter bygningsreglementet, med de funktionsbaserede, krav ændringer, som ændrer elementer i bygningen, ved også at ændre entreprenørens handle-mønstre. De funktionsbaserede krav indfries derfor gennem styring af bl.a. entreprenøren.

Entreprenørens nyvundne metodefrihed er gradvist kommet snigende over en årrække, og har givet anledning til debat. Eksempelvis styrtede en boligblok under ombygning sammen i Nordjylland (Andersen, 2015). Konklusionen lød på, at boligblokken var styrtet sammen, fordi de nødvendige statiske beregninger ikke var udført. Samtidig blev det påpeget, at reglerne for, hvad entreprenøren skal dokumentere af statiske beregninger, er uklare (Andersen, 2015). Der er derfor et paradoks i, entreprenøren skal sikre at bygningsværker opføres, ombygges og renoveres på forsvarlig vis, men at reglerne om, hvordan dette sikres og dokumenteres er uklare.

Et andet eksempel, som har givet anledning til debat, er anvendelsen af MgO-pladen, som er blevet anvendt i ca. 20.000 almene boliger som vindspærreplade (Kornum, Bredsdorff & Andersen, 2015). MgO-pladen har dog ikke egenskaberne til at kunne anvendes som vindspærreplade, da denne indeholder magnesium, som er fugtsugende, hvorfor flere byggeskader er opstået. MgO-pladen er, trods sin CE-mærkning, anvendt forkert, hvilket må betyde, at innovation gennem anvendelse af nye materialer ikke blot kræver kendskab til materialet, men også til den udførelsesmæssige praksis.

De funktionsbaserede krav, som indarbejdes i bygningsreglementet, og skal fremme innovationen, påvirker entreprenørens arbejde og handlemuligheder, hvorfor dette forhold undersøges nærmere i denne afhandling.

2. Problematisering & undersøgelsesdesign

I dette kapitel udsættes bygningsreglementet for en problematisering, hvor den gængse forestilling om reglementet, som en kodificerende teknologi udfordres, såvel som byggeriets aktører, der arbejder med bygningsreglementet til dagligt. Problematiseringen munder ud i denne afhandlings problemformulering og undersøgelsesspørgsmål.

2.1 Gap-spotting eller problematisering?

Inden problemfeltet præsenteres er det væsentligt at påpege, hvilke undersøgelsesspørgsmål problemfeltet ønsker at skabe. Sandberg & Alvesson (2011: 24) forklarer, at undersøgelsesspørgsmål typisk konstrueres ud fra *gap-spotting* eller *problematisering*, hvoraf førstnævnte er den fremherskende metode. Denne undersøgelse vil derved være præget af, om problemfeltet *gap-spotter* eller *problematiserer*, hvorfor dette ønskes redegjort, da valget vil præge undersøgelsen.

Gap-spotting handler om at finde 'huller' i den eksisterende litteratur. Disse 'huller' identificeres typisk ved, at forskeren i den eksisterende litteratur 1) bemærker modsigende eller konkurrerende resultater; 2) betragter visse aspekter af et resultat som værende overset; eller 3) opfatter et resultat som værende decideret mangelfuldt eller utilstrækkeligt undersøgt (Sandberg & Alvesson, 2011: 28).

Sandberg & Alvesson (2011: 25) kritiserer imidlertid *gap-spotting* for at tage forudgående resultater for gode varer uden at forholde sig kritisk over for disse. *Gap-spotting* tilfører desuden kun mindre elementer til den eksisterende litteratur, i stedet for at søge nye perspektiver, som kan udfordre de eksisterende antagelser om det undersøgte emne (Sandberg & Alvesson, 2011: 31). Sandberg & Alvesson foreslår, at undersøgelsesspørgsmål konstrueres ud fra en *problematisering*. I praksis udføres *problematiseringen* ved at udsætte 'almindelige' fænomener for en bestemt ramme såsom en politisk, lingvistisk, konstruktivistisk mv., der udfordrer det 'almindelige' ved fænomenet (Sandberg & Alvesson, 2011: 33). Derved bliver forudindtagede forestillinger om fænomenet udfordret, hvilket, ifølge Sandberg & Alvesson, vil give en mere interessant undersøgelse, og bidrage radikalt anderledes end *gap-spotting* (Sandberg & Alvesson, 2011: 31). Sandberg & Alvesson forklarer følgende om problematiseringen:

"...a key criterion for problematization – as we define the enterprise in this article – is to go beyond the application of a particular approach. This makes high demand and some originality" (Sandberg & Alvesson, 2011: 39)

I denne afhandling foretages en problematisering af bygningsreglementet og byggeloven, med det formål at belyse, at disse ikke blot opsætter rammer for byggeriet, men også søger at indfri samfundsmæssige målsætninger og forskydninger af entreprenørens arbejdsopgaver.

2.2 Problemfelt

Byggepolitik kan ikke isoleres fra anden politik eller samfundet generelt, da disse påvirker hinanden (Gottlieb & Jensen, 2016: 4). Derfor vil byggepolitik i denne afhandling blive betragtet ud fra et holistisk perspektiv. En undersøgelse af bygningsreglementet og byggeloven bør derfor ikke udelukkende relateres til byggepolitik og de aktiviteter, som finder sted i byggebranchen, men politiske emner generelt i samfundet. Regeringens målsætning om at øge produktiviteten i bygge- og anlægsbranchen for derved at øge velstanden i Danmark er netop et eksempel på, at byggepolitik ikke er en enlig svale. Et andet eksempel på landspolitikkens indflydelse på byggeaktiviteterne præsenteres af Bent Flyvbjerg i studiet af et byplanlægningsprojekt i Aalborg Midtby. Flyvbjerg forklarer, hvorledes eksisterende praksisser kan ændres ved at fremstille dem som værende irrationelle. Ved at fremhæve irrationelle sider af den eksisterende måde at byplanlægge på, heriblandt bilens dominans og forurenende egenskab i bymiljøet, lykkedes det at ændre den gængse byplanlægningspraksis (Flyvbjerg, 1991b: 41-42). Resultatet blev, at en lang række nye faggrupper, heriblandt økonomer, sociologer, politologer og miljøingeniører, blev en del af byplanlægningen, som tidligere kun havde været et område for trafikingeniører og arkitekter (Flyvbjerg, 1991b: 41-42). Måden at byplanlægge på blev derved et interesseområde for mange nye faggrupper, der fremover skulle være med til at præge udviklingen inden for byplanlægningen.

Flyvbjergs fortælling understreger, hvorledes inddragelsen af ny viden om miljø, først kan fremstille en eksisterende praksis som illegitim og derefter ændre praksissen, ved at introducere nye faggrupper som et legitimerende element, der kan gøre byplanlægningen mere miljøvenlig. Det er imidlertid ikke blot diskurser, som kan igangsætte ændringer i en branche, men også teknologier. I forbindelse med kranens indtog på byggepladsen forklarer Philip Arctander, hvorledes kranens potentiale kan indfries, hvis de eksisterende praksisser organiseres omkring kranen. Kranen kan løfte og flytte rundt på tonsvis af materialer og mindske de mange tunge løft, som før blev varetaget af byggepladsens arbejdere (Arctander, 1954: 2). Kranens skånende effekt over for arbejderne, og effektive disponering af materialehåndteringen, fik kranen til at fremstå som en rationel teknologi. Manglende hensyntagen til kranens tilstedeværelse på byggepladsen gjorde imidlertid denne irrationel, da denne ikke blev anvendt tilstrækkeligt til, at den var økonomisk rentabel at have på byggepladsen (Arctander, 1954: 3). Hvis nye teknologier ønskes indført i en branche er det derfor tænkeligt, at de eksisterende forhold i branchen skal ændres, hvis teknologiens fulde potentiale ønskes indfriet.

Arctanders og Flyvbjergs fortællinger indikerer, at diskurser såvel som teknologiske udviklinger kan igangsætte forandringer i bygge- og anlægsbranchen. Det vil være interessant at undersøge, om diskurser og teknologiske udviklinger som hhv. Flyvbjerg og Arctander præsenterer, realiseres ved at ændre i en social teknologi såsom bygningsreglementet eller byggeloven, som er indskrevet i et praksisregime. En social teknologi er en teknologi, der styrer social adfærd (Foucault, 1988: 153), og kan eksempelvis være retsanordninger, lovgivning eller uddannelsessystemer (Raffnsøe & Gudmand-Høyer, 2004: 10). En social teknologi bør derfor ikke sammenlignes med eksempelvis en radio, da radioen ikke styrer social adfærd. Bygningsreglementet og byggeloven kan derfor defineres som værende sociale teknologier, da disse opsætter rammer for, hvorledes byggeri skal udføres.

Lauridsen & Jensen (2012: 98) forklarer, at de tårnhøje energikrav som eksisterer i Danmark i dag, skyldes bygningsreglementets krav til energi gennem de seneste 40 år. Bygningsreglementet fremstår derved som en sandhed, der dikterer hvorledes social adfærd bør foregå. Bygningsreglementet såvel som byggeloven er blevet tilpasset og moderniseret i tidens løb, hvilket betyder, at den sociale adfærd, disse foreskriver, også er skiftende. Flyvbjerg forklarer at ”...*det mest konstante ved sandhed, rationalitet, videnskabelighed o.s.v. er, at der konstant står konflikt omkring dem, og at de konstant skal generobres*” (Flyvbjerg, 1991a: 93). Det vil derfor være interessant at undersøge, hvilken sandhed bygningsreglementet og byggeloven fortæller, og hvordan denne sandhed konstitueres og legitimeres.

Ifølge Foucault realiseres politiske rationaler gennem sociale teknologier, som styrer de aktører, der har relationer til den pågældende teknologi (Foucault, 1988: 153). Hvis styring gennem sociale teknologier ønskes undersøgt, skal de teknikker og praksisser, der giver den politiske rationalitet substans, undersøges, ligesom forholdet mellem den sociale teknologi og aktøren, der arbejder med teknologien, skal undersøges (Foucault, 1988: 153).

Libby Schweber har gennemført en undersøgelse af miljøcertificeringsordningen BREEAM, hvor hun betragter BREEAM som en social teknologi. I sit studie påviser Schweber hvorledes BREEAM ændrer eksisterende praksisser hos de aktører, der underlægges denne ordning (Schweber, 2013: 139). Desuden forklarer Schweber hvordan en el-ingeniørs arbejde påvirkes, fordi ingeniøren i BREEAM-projektet skal søge løsninger, der giver den højest mulige score ift. de kriterier BREEAM opsætter, og ikke blot levere et godt ingeniørarbejde (Schweber, 2013: 139). BREEAM er derved en social teknologi, som dikterer nye praksisser for de aktører, der skal arbejde med teknologien.

Med udgangspunkt i de præsenterede diskussioner vil være relevant at undersøge bygningsreglementets og byggelovens funktioner som sociale teknologier, undersøge hvad der har skabt og udviklet disse, samt undersøge bygningsreglementets og byggelovens relationer til entreprenørens identitet såvel som til det danske samfund, som entreprenøren er en del af. Dette skyldes, at bygningsreglementet står over

for en kommende revision, hvor flere funktionsbaserede krav forventes indarbejdet for at realisere regeringens ønske om en mere innovativ byggebranche (Regeringen, 2014a: 10). Bygningsreglementet er derved ikke blot en teknologi, som skal sikre det gode byggeri, men også en teknologi, som søger at fremme andre dagsordener for eksempel omkring innovation og produktivitet. Dette forudsætter nye kompetencer hos de aktører, der arbejder i bygge- og anlægsbranchen til dagligt.

2.3 Problemformulering

Kaare Pedersen (2014: 26) forklarer at problemformuleringen er det vidensproblem som en undersøgelse ønsker at belyse. Pedersen forklarer endvidere, at en problemformulering kan besidde forskellige karakteristiske træk, afhængig af problemet, der ønskes undersøgt (Pedersen, 2014: 32). I denne afhandling fremhæves to problemtyper, som Pedersen præsenterer. Disse er udvalgt, da de kan relateres til diskussionen om *gap-spotting* eller *problematisering*. Pedersen præsenterer typen *Planlægningsproblem* (også benævnt som *vidensproblem*), der beskrives som ”*Manglende viden om, hvad der bør og kan gøres i en kompleks situation*” (Pedersen, 2014: 32). Denne type problem erkender, at der er et problem, men at der er ’huller’ i den eksisterende viden om problemet, hvorfor denne problemtype kan relateres til *gap-spotting*. Pedersen præsenterer også typen *Normalia*, der beskrives som ”*Kritisk problematisering af det, der tages for givet*” (Pedersen, 2014: 32). Denne type præsenterer et fænomen, der tages for givet, men udsættes for nye problematiseringer, for derved at belyse sider, som kan fortælle nyt om det normale fænomen. Denne problemtype kan relateres til *problematisering*.

I denne afhandling undersøges bygningsreglementet og byggeloven, der, med byggetekniske briller, kan betragtes som fænomener, der tages for givet. Bygningsreglementets og byggelovens udvikling, og elementerne, der kodificeres i disse, er i sig selv ikke et problem, da disse kan undersøges ved at studere de forskellige udgaver af bygningsreglementet og byggeloven. Problemet opstår når ændringerne i bygningsreglementet og byggeloven holdes op mod nye teknologier, diskurser, samfundsudfordringer mv., som er med til at producere nye sandheder, der er med til at forskyde kompetencerne hos entreprenøren. Dette er spørgsmål, som ikke kan besvares ved at læse bygningsreglementerne og byggelovene igennem, men kræver samspil mellem flere dele (Pedersen, 2014: 32). Disse overvejelser har ført til følgende problemformulering:

Hvorledes kodificeres politiske/industrielle tiltag i bygningsreglementet og byggeloven, og hvilken betydning har det for entreprenørens handlemuligheder?

Problemformuleringen ønskes undersøgt ved at gennemføre en governmentality-analyse. Der findes flere tilgange til en governmentality-analyse, men i denne afhandling anvendes Mitchell Deans paradigme til en praksisregime-analyse. Et praksisregime definerer Dean som en heterogen mængde, der

historisk har skabt en praksis (Dean, 2010: 71). Selve praksisregime-analysen placerer praksisregimet i analysens centrum, og undersøger hvilke programmer (eller styringspraksisser), der forsøger at ændre praksisregimet (Dean, 2010: 71). For at gennemføre praksisregime-analysen, opsætter Dean fire dimensioner omhandlende styringens synlighed, styringens tekniske aspekter, styringens rationale og identiteter. Disse dimensioner er inkorporeret i denne afhandlings undersøgelsesspørgsmål hvilket præsenteres i det følgende.

2.4 Undersøgelsesspørgsmål

For at besvare problemformuleringen er følgende undersøgelsesspørgsmål opsat.

1. *Hvilken progression har bygningsreglementet gennemgået fra dennes etablering i 1961 til 2016?*
  - 1.1 *Hvilken progression har byggeloven gennemgået fra dennes etablering i 1856 til 2016?*
2. *Hvilken mentalitet ligger bag udviklingen af bygningsreglementet og byggeloven?*
3. *Hvordan er styringspraksisser blevet kodificeret i bygningsreglementet og byggeloven, og hvad afgør om en praksis kodificeres eller ej?*
4. *Hvilken forandring har entreprenøren gennemgået, og hvad betyder overgangen til funktionsbaserede krav for entreprenøren?*

Undersøgelsesspørgsmålene er udarbejdet med henblik på at belyse praksisregime-analysens fire dimensioner, og er derfor udformet således, at første undersøgelsesspørgsmål søger at belyse praksisregime-analysens første dimension, anden undersøgelsesspørgsmål søger at belyser praksisregime-analysens anden dimension osv.

Bemærk at undersøgelsesspørgsmål 1.1 er udeladt i de udarbejdede interviewguides, hvilket skyldes bygningsreglementets dominans efter landsbyggeloven blev lanceret i 1961. Undersøgelsesspørgsmål 1.1 behandles fortsat i analysen.

2.5 Afgrænsning

Denne afhandling er tidsmæssigt afgrænset indenfor perioden 1848 til 2016. Dette er valgt, da Danmarks sidste enevældige konge træder af i 1848 til fordel for et konstitutionelt styre, der få år efter vedtager Danmarks første bygningslov. Denne bygningslov kan betragtes som forgængeren til den byggelovgivning, der findes i dag, hvorfor det er relevant at begynde undersøgelsen i 1848, for at belyse, hvordan nutidens lovgivning adskiller sig fra datidens.

Metodisk tager denne afhandling udgangspunkt i hhv. semistrukturerede kvalitative interviews og et arkivstudie. De semistrukturerede kvalitative interviews er afgrænset til syv informanter, som belyser udviklingen i bygge- og anlægsbranchen og diskuterer temaer, som har floreret fra årene efter 2. Verdenskrig og frem til i dag. Arkivstudiet kan, i modsætning til det semistrukturerede kvalitative interview, anvendes til at belyse, hvilke diskussioner, der har fundet sted i perioden før 2. Verdenskrig. Størstedelen af arkivets dokumenter kommer fra Ingeniørens Kulturarv, som tillader arkivsøgning fra 1892-2005. Oprindeligt var tanken, at søgninger i Ingeniørens Kulturarv skulle suppleres med artikler fra Dagbladet Licitationen for at få en bredere søgning, men da Dagbladet Licitation kun findes tilgængeligt online i perioden 2007-i dag, faldt denne idé til jorden.

Praksisregime-analysen, der er valgt som afhandlingens teoretiske udgangspunkt, er Deans operationalisering af Foucaults governmentality-koncept. Dette betyder, at den bagvedliggende ontologi stammer fra Foucaults tidligere arbejder, hvilket gør det vanskeligt at få en fuld indsigt i governmentality-konceptet, da dette ville kræve en dybere læsning af hele Foucaults bagkatalog. Derfor er nogle af Foucaults tidligere værker blevet udvalgt og skimtet, ikke for at bestige Blooms taksonomi ift. samtlige Foucault værker, men blot for at få en forståelse af, hvor governmentality-konceptet kommer fra. Andersen (1999: 28) forklarer, at Foucault er den forfatter, han har arbejdet med i længst tid, men fortsat er den sværeste at repræsentere. Med dette in mente er det blot nogle udvalgte af Foucaults værker, der er blevet skimtet for at forstå baggrunden for konceptet, og efterfølgende er arbejdsindsatsen blev brugt på praksisregime-analysen.

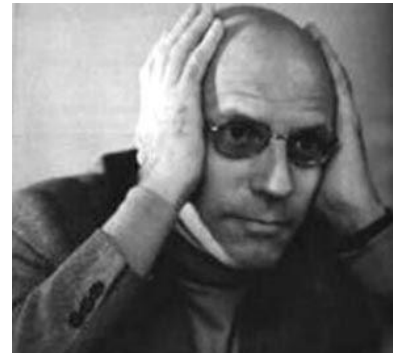
Del II – Styring i det moderne samfund

3. Governmentality – en magtanalyse

Dette kapitel præsenterer denne afhandlings teoretiske udgangspunkt, governmentality. Indledningsvis introduceres Michel Foucault og hans arbejdsområder, der har ført til governmentality-konceptets tilblivelse. Afsnittet omkring Foucaults arbejde skal betragtes som et historisk afsnit, hvor Foucaults pointer og interesseområder præsenteres for at forstå, hvor governmentality-konceptet kommer fra. Sidst i dette kapitel præsenteres Mitchell Deans praksisregime-analyse, der er et bud på en operationalisering af governmentality-konceptet, og som er denne afhandlings teoretiske valg.

3.1 Michel Foucault – personen, aktivisten, professoren

Michel Foucault blev født i Poitiers i det sydvestlige Frankrig den 15. oktober 1926 og døde i Paris 25. juni 1984 (Nilsson, 2009: 21-22). Foucault omtales ofte af samfundsforskere, som en af de mest betydningsfulde politiske tænkere i det 20. århundrede, hvilket ikke mindst skyldes han bidrag til magtens organisering i det moderne samfund (Torfing, 2005: 219). Et billede af Foucault ses i Figur 3.

Figur 3. Michel Foucault (Heede, 2000: Forside).

Foucault var politisk interesseret, og blev som studerende på École Normale Supérieure opfordret af sin underviser, Louis Althusser, til at melde sig ind i det franske kommunistparti. Foucault blev medlem i 1950, men meldte sig ud igen i 1953, grundet en personlig stigende modstand mod marxismen (Bang & Dyrberg, 2011: 9). Foucault blev filosofiuddannet i 1948, psykologiuddannet i 1950, og psykopatologiuddannet i 1952 (Foucault, 2005: 9). I 1961 opnåede Foucault en doktorgrad i filosofi fra Université de Clermont-Ferrand på baggrund af to afhandlinger, herunder den velkendte '*Galskabens historie i den klassiske periode*' (Gottlieb, 2010: 27). I 1970 blev Foucault professor i *tankesystemers historie* på Collège de France, hvor han frem til sin død ugentligt afholdt forelæsninger (Bang & Dyrberg, 2011: 9). 1970 var også året, hvor Foucault igen vendte tilbage til politikken, men ikke som en del af det indre politiske arbejde, men som opposition til de politiske institutioner (Villadsen, 2015: 6).

Foucault blev aktivist, og demonstrerede bl.a. mod politivold, hvorved han opnåede en fremtrædende rolle i aktivistgruppen, som demonstrerede mod indsattes vilkår (Villadsen, 2015: 6). Op gennem 1970'erne og starten af 1980'erne tog Foucault aktiv del i adskillige politisk motiverede undersøgelser, heriblandt et mord, som mentes at have et racistisk motiv, og oprettelsen af en kommission, der skulle undersøge et overfald af en journalist, begået af en betjent (Villadsen, 2015: 6). Foucault besøgte også

Iran flere gange under den iranske revolution, hvilket viser at Foucault gennem 1970'erne og 1980'erne var aktiv i arbejdet med politiske institutioner.

Foucaults politiske involvering blev fra tid til anden afspejlet i hans akademiske arbejde, især under forelæsningerne på Collège de France. Desuden byggede Foucaults forskning på hans egne oplevelser, eksempelvis opstod idéen til *'Galskabens historie i den klassiske periode'* på et tidspunkt, hvor Foucault selv arbejdede på et psykiatrisk hospital (Rux, 1988: 11). Derved var der ikke langt fra personen og aktivisten Foucault til professoren Foucault.

Foucaults akademiske arbejde vil i grove træk blive beskrevet i det følgende. Beskrivelserne er opdelt i tre perioder, som Foucaults arbejde typisk relateres til (Torfing, 2005: 219). Årsagen til at alle tre perioder præsenteres og ikke blot hans arbejde med governmentality er, at selv hans tidligste arbejde er et forsøg på at udvikle en analytisk tilgang til undersøgelsen af magt og subjektivering (Gottlieb, 2010: 27). Den første periode omhandler Foucaults arbejde med arkæologien og diskurs, den anden periode omhandler arbejdet med genealogien og magt, mens tredje periode omhandler governmentality.

Arkæologi og diskurs

Arkæologien (eller vidensarkæologien) er, ifølge Andersen (1999: 40), Foucaults første forsøg på at beskrive en teoretisk tilgang til sit eget arbejde. Foucault (1972: 131) forklarer, at begrebet arkæologi ikke refererer til en geologisk udgravning, men betegner det generelle tema for en beskrivelse, som sætter spørgsmålstejn ved det allerede sagte. Begrebet diskurs anvender Foucault som synonym for viden (Jørgensen, 2006: 6). Foucault satte spørgsmålstejn ved udsagns faktiske mening og sandhed, men ønskede ikke at identificere udsagns faktiske mening, ligesom han heller ikke søgte svar på, hvorledes udsagn var sande eller falske. Foucaults interesse ”...samlede sig om de diskursive mulighedsbetingelser for produktionen af bestemte udsagn“ (Torfing, 2005: 219). Foucault analyserede hvorledes diskurser blev produceret, og hvorledes indlejrede diskursive formationsregler påvirker denne produktion (Torfing, 2005: 219). Formationsregler dækker over en række regler, som regulerer, hvad der må tales om, hvem der må tale og fra hvilken position, hvordan der må tales, og hvilke diskursive strategier, som kan realiseres i en given situation (Torfing, 2005: 219). Disse formationsregler varierer fra tid til anden og er betinget af forskellige forhold såsom institutioner, teknologi og økonomi (Torfing, 2005: 219). Når Foucault (1972: 41) stiller spørgsmålet ”*Is it possible to lay down the rule to which their appearance was subject?*“ spørger han indtil, hvad det er for omstændigheder, der har gjort bestemte diskurser dominerende, og andre diskurser illegitime (Jørgensen, 2006: 9). Dermed omhandler arkæologien ikke kun diskurs, men også de omstændigheder, der gør diskurser legitime eller illegitime.

Foucault anvender første gang begrebet arkæologi i *'galskabens historie i den klassiske periode'* (Foucault, 1999: 10). Her konkluderer Foucault at sindssygdomme er en socialt kategorisering snarere end

en egentlig diagnose, og at disse ændres i takt med samfundets tanker og forestillinger om sindssygdommene. Foucault (2003: 78) undersøgte hvordan spedalskheden, i det 17. århundrede, blev bekæmpet ved at oprette, indsætte og behandle de spedalske i såkaldte interneringshuse. Det lykkedes at bekæmpe spedalskheden, men lagde efterfølgende grundstenen til, at andre grupper af mennesker, der ligesom de spedalske, blev betragtet som umenneskelige, kunne indespærres og behandles i disse interneringshuse (eksempelvis drankere, handicappede og uarbejdsdygtige) (Foucault, 2003: 78). På den måde blev én procent af Paris' befolkning indespærret, ikke fordi de havde udført en kriminel handling, men fordi samfundet betragtede galskaben som en sygdom, der skulle kureres (Foucault, 2003: 8), hvilket gjorde galskaben kontrollerbar (Andersen, 1999: 33).

Foucaults arkæologiske metode og arbejdet med diskurser anvendes også i hans næste periode om genealogi og magt.

Genealogi og magt

Selvom genealogi og magt ofte betragtes som værende adskilt fra arkæologi og diskurs, understreger Andersen (1999: 52), at de ikke kan adskilles fra hinanden. Genealogien forsøger ligesom arkæologien at stille spørgsmålstejn til allerede eksisterende diskurser, ved at undersøge hvordan disse har opnået legitimitet, hvordan de opererer og hvad de består af, samt hvor og hvordan de er opstået (Jørgensen, 2006: 10). Foucault overfører ifølge Andersen (1999: 52-53) sine arkæologiske metoder til genealogien, som skal betragtes som værende arkæologiens historiske dimension. Genealogien har dog ikke til formål at bevise fortidens tilstedeværelse i nutiden, men drejer sig derimod om at problematisere de diskurser og praksisser, vi har i dag, ud fra hvornår i historien de er etableret (Andersen, 1999: 56). Det handler derfor om, at belyse alle de historiske 'grene' (strategier, institutioner, praksisser m.v.), som har påvirket diskurserne (Andersen, 1999: 56-57). Foucault beskriver selv forholdet mellem arkæologien og genealogien som værende:

"If we were to characterise it in two terms, then "archaeology" would be the appropriate methodology of this analysis of local discursivities, and "genealogy" would be the tactics whereby, on the basis of the descriptions of these local discursivities, the subjected knowledges which were thus released would be brought into play" (Jørgensen, 2006: 12)

Arkæologien er derved en metode til at analysere lokale diskurser, mens genealogien er taktikken, som fokuserer på diskursernes oprindelse. Diskurser blev, som nævnt i forrige afsnit, produceret med påvirkning fra formationsregler. Disse formationsregler formes gennem en myriade af magtkampe, hvorfor den genealogiske periode også kommer til at berøre magt (Torfing, 2005: 219-220). Genealogien skaber ifølge Jørgensen (2006: 13) en bro imellem de arkæologiske beskrivelser og magtanalyserne. Foucault

(1978: 104) ønsker derfor at analysere viden i form af magt, men udtrykker en bekymring for anvendelsen af magtbegrebet, som han mener er tilbøjelig til at føre til en række misforståelser. Magt skal ifølge Foucault forstås som værende:

"Ved magt forekommer det mig at man først og fremmest må forstå den mangfoldighed af styrkeforhold som er immanente i det område hvor de udøves og hvis organisations de konstituerer; spillet som gennem kampe og sammenstød omformer, styrker og omstiller dem; den støtte som disse styrkeforhold yder hinanden så at de kommer til udgøre kæder eller systemer, eller, tværtimod, de forskydninger, de modsætninger som isolerer dem fra hinanden; og endelig strategierne i hvilke de virker og hvis generelle mønster eller institutionelle krystallisering legemliggøres af statsapparater, af lovformuleringer, af sociale hegemonier" (Foucault, 1978: 104-105)

Foucault (1978: 105) uddyber, at magt er allestedsnærværende, ikke fordi at magten omfatter og påvirker alt, men fordi den kommer alle steder fra. Efterfølgende opridser Foucault (1978: 106-107) fem påstande om magt:

1. Magt er ikke noget der erhverves, men er noget der udøves fra adskillige positioner og utallige forhold.
2. Magtforholdene er immanente (iboende) i relation til de eksterne forhold (økonomiske processer, erkendelsesforhold, seksuelle relationer mv.).
3. Magten kommer 'nedefra' mindre samfundsgrupper, som i nogle tilfælde styrer og i andre tilfælde bliver styret.
4. Magtrelationer er på en og samme tid intentionelle og ikke-subjektive, hvilket vil sige, at de på den ene side har et givent mål for øje, men på den anden side ikke søger at skabe ét specifikt individ, da denne konstant forhandles gennem et netværk af relationer.
5. Hvor der er magt er der modstand. Magten eksisterer kun i kraft af modstandspunkter, som er til stede overalt i netværket af magtrelationer.

Torring (2005: 227) forklarer, at den egentlige konklusion på Foucaults genealogiske magtanalytik er, at magt, først og fremmest organiseres i lokale institutioner, som normaliserer og disciplinerer individerne, og at magten udøves strategisk. Foucault betragter magt som værende handlinger, der regulerer andre handlinger, men der findes utallige måder hvorpå der kan styres, formes og reguleres, hvorfor governmentality bliver aktuel (Torring, 2005: 227).

Governmentality

Forelæsningerne som Foucault afholdte i 1978 og 1979 på Collège de France havde titlerne 'Security, Territory, Population' og 'The Birth of Biopolitics' (Lemke, 2012: 12). Til forelæsningen d. 8. februar 1978 præsenterede Foucault forskning inden for emnet 'governmental rationality', som han efterfølgende ønskede at døbe 'governmentality' (Gordon, 1991: 1). Under forelæsningen udtalte Foucault følgende:

"Can we talk of something like a "governmentality" that would be to the state what techniques of segregation were to psychiatry, what techniques of discipline were to the penal system, and what biopolitics was to medical institutions? These are the kind of questions that are at stake [in these lectures]" (Foucault, 2007: 120)

Ud fra ovenstående citat ønskede Foucault at anvende governmentality-begrebet til at decentralisere analysen af staten, på lige vilkår som begrebet *disciplinering* decentraliserede hans studie af fængsler, og ligesom begrebet *biopolitik* decentraliserede hans undersøgelser af medicinske institutioner (Dean, 2014: 362). Ønsket om at decentralisere analysen af staten skyldes erkendelsen af, at individer, i det moderne samfund, ikke styres direkte gennem statsapparatet, men gennem mindre enheder såsom lokal-samfundet, organisationer, institutioner, mv. (Villadsen, 2010: 10).

Governmentality-studier kan anses som analyse af magtens former i det moderne samfund, hvilket indebærer styring af menneskelig adfærd og tænkning (Villadsen, 2010: 11). Foucault anvendte begrebet *government* ud fra en meget bred definition, og foreslog at begrebet blev defineret ud fra udtrykket 'conduct of conduct' (Gordon, 1991: 2). *Conduct* betyder at guide, føre eller dirigere, og kan omhandle kalkulationer af, hvorledes dette kan ske (Dean, 2010: 43). 'Conduct of conduct' er et polyvalent udtryk, som bygger på flere forskellige betydninger af ordet *conduct* (Dean, 2010: 43), dvs. flere betydninger af styring og hvorledes det moderne samfund kan styres, hvilket uddybes som værende:

"Styring kan være en hvilken som helst form for kalkuleret og rationel aktivitet. Den udføres af en mangfoldighed af autoriteter og organer, benytter sig af en mangfoldighed af teknikker og vidensformer og søger at forme vores adfærd ved at operere gennem vores ønsker, interesser og overbevisninger. Styring udøves med henblik på specifikke, men skiftende mål og har relativt uforudsigelige konsekvenser, effekter og resultater" (Dean, 2010: 44).

Governmentality drejer sig derved om styring af menneskelig adfærd, og om den magtudøvelse, som er på spil i det moderne samfund (Villadsen, 2010: 10). Dette ønsker Foucault at undersøge ved at analysere såkaldte praksisregimer, hvilket Foucault uddyber i følgende citat:

"To analyze 'regimes of practices' means to analyze programmes of conduct which have both prescriptive effects regarding what is to be done (effects of 'jurisdiction'), and codifying effects regarding what is to be known (effects of 'verifications')" (Foucault, 1991b: 75)

Foucault uddyber, at han foretrækker at analysere praksisregimet ud fra to akser *"...on the one hand, that of codification/prescription (how it forms an ensemble of rules, procedures, means to an end, etc.), and on the other, that of true or false formulation (how it determines a domain of objects about which it is possible to articulate true or false propositions)"* (Foucault, 1991b: 79).

Foucault afslutter sin forelæsning på Collège de France d. 8. februar 1978 med at præsentere tre perspektiver, som governmentality-begrebet dækker (Foucault, 1991a: 102). Disse tre perspektiver kategoriserer Villadsen (2010: 14) under overskrifterne:

1. *En ny styringsmentalitet*: Økonomi opdages som en ny realitet og anvendes mod borgerne som et nyt, afgørende styringsobjekt. Denne styringstænkning indebærer anvendelsen af 'sikkerhedsapparater' der fremgår som nye institutioner, apparater, teknikker og kalkulationer, og har til formål at sikre borgernes sundhed, velfærd, velstand og lykke. Dermed opnår magt og viden en ny forbindelse, da den nye viden om økonomi danner 'sikkerhedsapparater'.

2. *En tendens*: Den moderne styring eller 'government' opnår dominans sammenlignet med andre magtformer såsom suverænitet, disciplin m.fl. Den moderne styring søger at disponere over de handlinger, som individerne udfører.

3. *En 'governmentalisering' af staten*: Statsstyringen har gradvist bevæget sig væk fra den suveræne, repressive magtudøvelse, hvor staten rådede over retten til at leve, til en magtudøvelse, der søger at forme, stimulere, fremelske og lægge til rette.

Governmentality og analysen af praksisregimet er med udgangspunkt i Foucaults arbejde en kende diffus i forhold til, hvordan en sådan analyse kan gribes an praktisk. For at undersøge magtens former og styring i det moderne samfund inddrages derfor Deans operationalisering, som præsenteres i det følgende afsnit.

3.2 Governmentality – analysen af den moderne magts former

Foucaults analysemetode betragtes af flere som værende bevidst usystematisk, hvorfor det ifølge Villadsen (2006: 87) er umuligt at tale om en 'foucauldiansk analysemetode', som kan overføres direkte til andre opgaver og problematikker. Forskellige teoretikere har, som resultat af dette, kastet sig ud i at operationalisere Foucaults arbejde. Inden for den danske governmentality-litteratur har den sociologiske side af governmentality-feltet generelt været underrepræsenteret, hvorfor Deans tilgang kan betragtes som værende et nyt sociologisk supplement til den eksisterende danske litteratur (Villadsen, 2010: 9). Det er dog vigtigt at pointere, at Deans tilgang blot tilbyder ét sæt værktøjer, som kan anvendes efter eget ønske, og at der ikke kun findes ét governmentality-paradigme (Dean, 2010: 34). Dean påpeger, at hans tilgang ikke er entydig 'foucauldiansk', men indeholder egne udvidelser og beskrivelser af Foucaults arbejde. I denne afhandling er Deans tilgang som beskrevet i 'Governmentality – Magt og styring i det moderne samfund', valgt, fordi denne præsenteres som værende særlig egnet når den undersøgte problemstilling besidder et sociologisk eller politisk præg. Denne afhandling undersøger netop spillet mellem de styringsmentaliteter, som har præget det danske samfund, hvorledes disse afspejles i bygningsreglementet og byggeloven, og hvorledes entreprenøren via bygningsreglementet og byggeloven berøres af mentaliteterne.

Styring som det centrale

Dean præsenterer begrebet styring som værende centralt i sin tilgang og i governmentality-litteraturen generelt. Styring handler ikke blot om at dirigere rundt med folk, men indeholder overvejelser om og forsøg på at lede menneskelig adfærd. Det vil sige, at menneskelig adfærd anses som værende muligt at regulere, kontrollere og styre mod specifikke mål (Dean, 2010: 44). Deans governmentality-analytik søger derfor svar på, hvorledes styring indebærer forsøg på rationelt at forme menneskelig adfærd via en heterogen mængde af elementer såsom økonomier, befolkninger, virksomheder mv. (Dean, 2010: 44). Anvendelsen af begrebet 'rationelt' dækker over den form for rationalitet, som er i overvejelserne for, hvordan der kan styres (Dean, 2010: 44). Max Weber proklamerede, at det vi kalder fornuft blot er "*Vestens specifikke og besynderlige rationalisme*", og Foucault har efterfølgende vist, at der findes et utal af rationaliteter (Dean, 2010: 44-45). Forsøget på rationelt at forme adfærd handler, ifølge Dean, også om moralske spørgsmål, for hvis individer skal styre sig selv, er styringen en moralsk aktivitet (Dean, 2010: 45). Styring indebærer således både hvordan vi styrer (individer, kollektiver, staten, befolkningen mv.) og hvordan vi styres.

Som præsenteret tidligere i dette kapitel, anser Foucault magt som værende noget der udøves og er immanent. Governmentality omhandler dermed magt, fordi styringen af individer og kollektiver sker fra mindre enheder og i specifikke situationer.

Begreber og tilgange

Forud for præsentationen af Deans analytik, introduceres udvalgte begreber som Deans analytik tilfører governmentality-litteraturen, og som ønskes anvendt i denne undersøgelse. Deans analytik retter fokus mod den tænkning, som ligger bag de programmer, der skal styre eller justere eksisterende adfærd (Dean, 2010: 54). I den forbindelse præsenterer Dean begreberne styringsmentalitet og styringspraksis. Den tænkning, der ligger bag et givent program, kalder Dean for en styringsmentalitet, og selve praksissen (eller programmet), som skal realisere mentaliteten, kalder Dean for en styringspraksis (Dean, 2010: 54). Styringsmentaliteterne opstår, i det moderne samfund, ofte i human- og socialvidenskaberne (psykologi, økonomi, medicin mv.) (Dean, 2010: 52). Et eksempel på dette blev præsenteret i indledningen, hvor 'Byggepolitisk Strategi' fremstiller nuværende metoder i byggeriet som værende irrationelle ift., at øge produktiviteten, og at en produktivitetsforøgelse er nødvendig for at opretholde den velstand som findes i Danmark i dag (Produktivitetskommissionen, 2013a: 35).

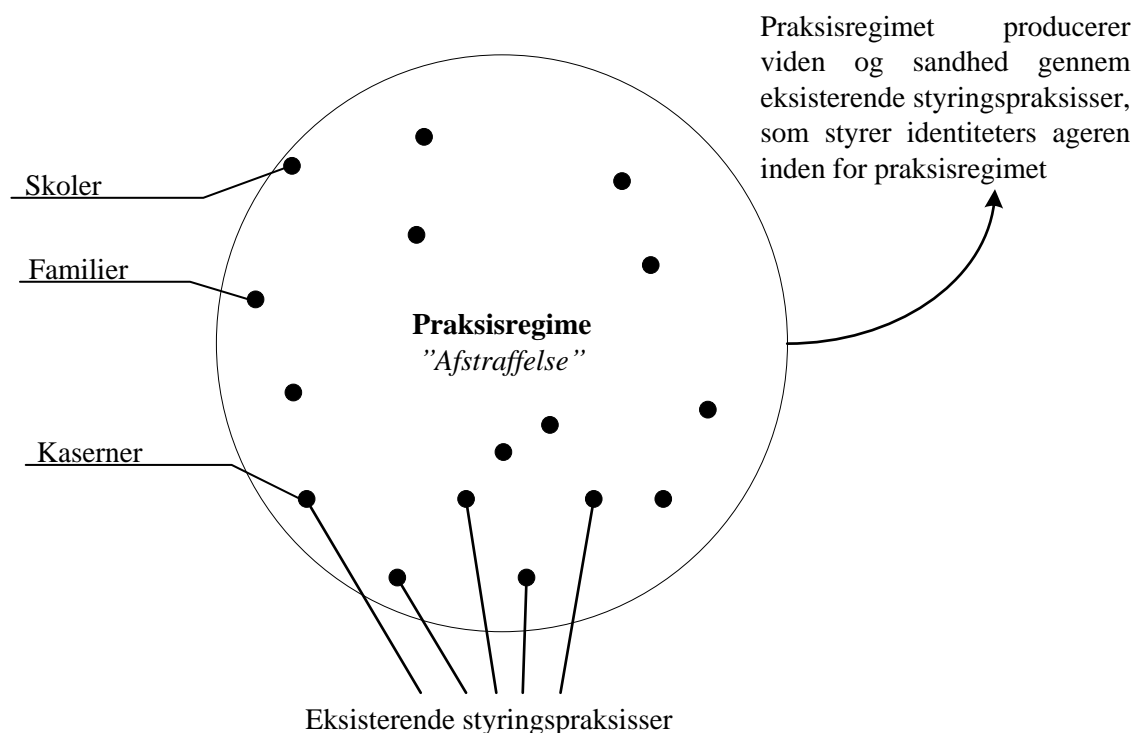
Ved at italesætte en produktivitetsforøgelse som en absolut nødvendighed og samtidig stille spørgsmålstegn ved eksisterende styring i byggebranchen, opstår en mulighed for at indarbejde en ny styringspraksis. Produktivitetsforøgelsen tænkes gennemført ved at øge konkurrencen i bygge- og anlægsbranchen, gennem bl.a. regelforenklinger, og de eksisterende byggeregler problematiseres derved ud fra en styringsmentalitet af økonomisk karakter, som kan ændres ved en styringspraksis, der øger konkurrencen. Relationen mellem styringsmentaliteten og styringspraksissen fremgår af Figur 4.

Figur 4 - Relationen mellem styringsmentaliteten og styringspraksissen. I dette eksempel skal en øget konkurrencen i bygge- og anlægsbranchen medvirke til en øget produktivitet og velstand generelt i Danmark.

For at styringsmentaliteten kan realiseres, kræver det at styringspraksissen indlejres i et eksisterende praksisregime. Dean definerer et praksisregime som værende systematiserede måder at organisere på

(Dean, 2010: 338), men understreger også, at et praksisregime ikke er én institution eller ét system, men et antal gensidigt forbundne praksisser (Dean, 2010: 59). Dean bruger praksisregimet *afstraffelse* som eksempel, og forklarer at afstraffelsesregimet har et institutionelt støttepunkt i fængslet, men at selve afstraffelsen påvirkes af det, som sker i skoler, familier, kaserner mv. (Dean, 2010: 59). Praksisregimet er derved en heterogen enhed, som består af en række styringspraksisser, der producerer viden og sandhed om afstraffelse. Princippet for praksisregimet *afstraffelse* fremgår af Figur 5.

Figur 5. Princip for praksisregimet *afstraffelse*.

I denne afhandling er det naturligvis ikke praksisregimet *afstraffelse*, som vil blive undersøgt, men det praksisregime, som skal sikre styringens gennemførelse i bygge- og anlægsbranchen (Dean, 2010: 73). Dean udtaler følgende om styringens kompleksitet:

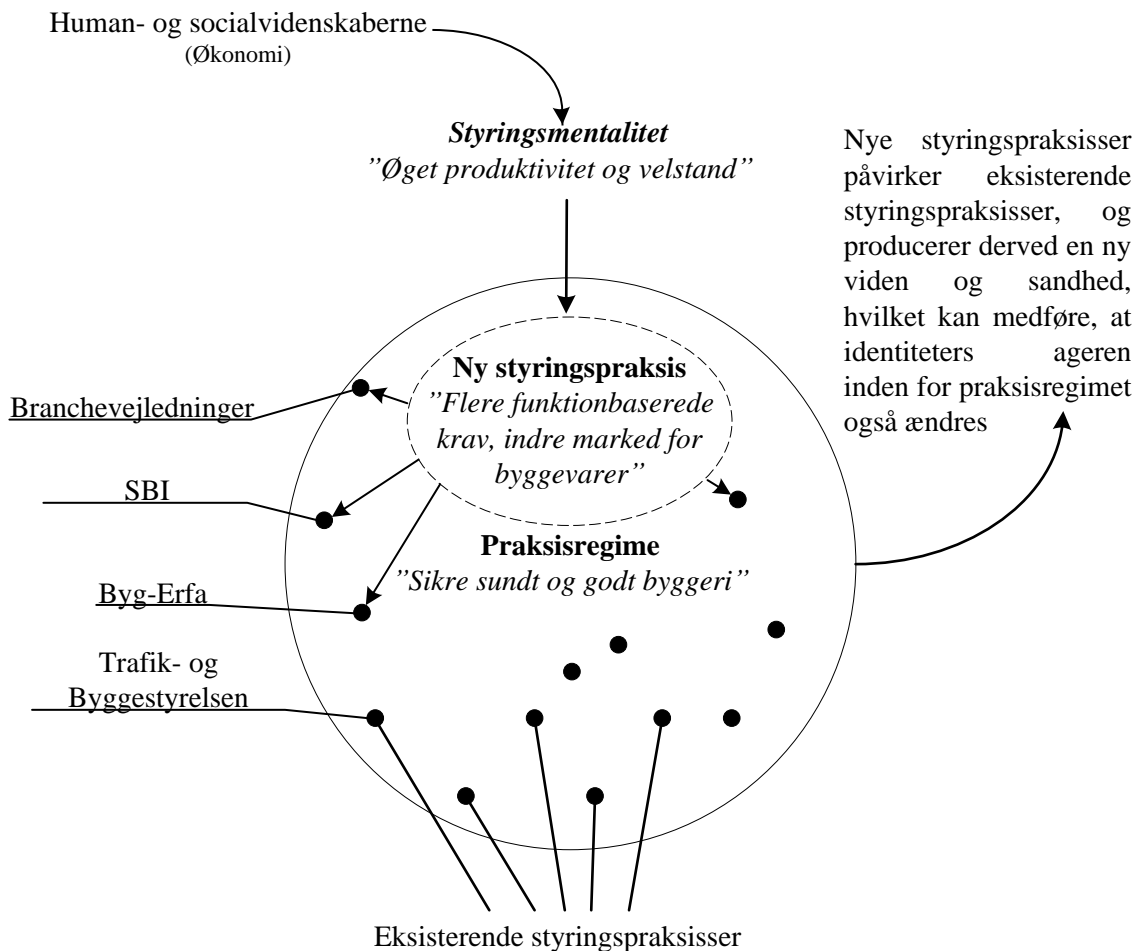
”Hvis styring trækker på forskellige former for tænkning over, hvad der kendetegner styring, og på viden om, hvem og hvad der skal styres; hvis den anvender bestemte teknikker og taktikker til at opnå sine mål; hvis den etablerer bestemte identiteter hos de styrede og de styrende; og, frem for alt, hvis den benytter sig af en mere eller mindre udspekuleret ledelse af de styredes adfærd, så kan man med rimelighed kalde styring en kunststart” (Dean, 2010: 55)

Bygge- og anlægsbranchen trækker ligesom praksisregimet *afstraffelse* på forskellige former for tænkning, som påvirker måden hvorpå der styres. Denne påstand underbygges af byggelovens § 1., der bl.a.

foreskriver at bebyggelse skal være sundt, brandsikkert, og fremme foranstaltninger, der kan øge byggeriets produktivitet (Transport- og Bygningsministeriet, 2016: § 1.). Derved bliver det muligt for faggrupper inden for bl.a. sundhed, brand og økonomi at påvirke styringen, der finder sted i bygge- og anlægsbranchen, og producere viden, der kan stille spørgsmålstejn ved eksisterende styring.

Den viden, som kan udledes af et eksisterende praksisregime, udgør derved grundlaget for en ny styringsmentalitet. Denne styringsmentalitet kan sætte spørgsmålstejn ved eksisterende styringspraksisser, og introducere nye styringspraksisser, der betragtes som værende mere rationelle ift. at realisere styringsmentaliteten, end de eksisterende styringspraksisser. Introduktionen af nye styringspraksisser, kan medføre ændringer i den sociale orden, og derved påvirke bl.a. entreprenøren.

Hvis eksemplet med en øget produktivitet genoptages, så ønskes produktiviteten øget ved at fremme innovation i bygge- og anlægsbranchen, hvilket tænkes realiseret ved at tilføre flere funktionsbaserede krav til bygningsreglementet, og ved at åbne op for et indre marked for byggevarer således at der kan skabes mere konkurrence (Regeringen, 2014a). Ift. praksisregimet kunne dette fremstå som i Figur 6.

Figur 6 – Eksempel på forholdet mellem styringsmentaliteten, praksisregimet og styringspraksisser. Bemærk at der i praksisregimet findes eksisterende styringspraksisser, som genererer viden, der kan anvendes til at udarbejde nye styringsmentaliteter og derved påvirke eksisterende styringspraksisser ved at introducere nye styringspraksisser.

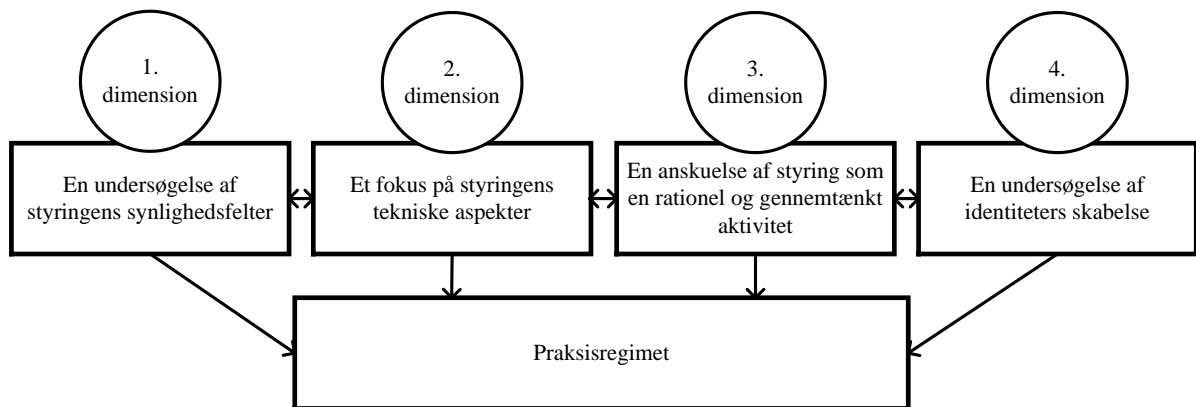
Governmentality-analysisen er ikke blot en empirisk beskrivelse af, hvordan styring udøves, men er "...studiet af de praksisser, som vi styres igennem, og som vi styrer os selv igennem" (Dean, 2010: 55). Til studere disse praksisser præsenterer Dean den firedimensionale praksisregime-analyse, som præsenteres i det følgende.

Analytikken og den firedimensionale praksisregime-analyse

Dean præsenterer en governmentality-analytik, som er en undersøgelse, der har til formål at analysere de specifikke forhold, som gør, at bestemte enheder kan opstå, eksistere og opretholdes (Dean, 2010: 58). Denne tilgang, adskiller sig fra andre tilgange ved, at denne søger at belyse i stedet for at tilsløre, de måder, hvorpå vi regulerer og styrer os selv (Dean, 2010: 58). Et praksisregime er institutionelle praksisser, hvilket betyder, at det er rutineprægede og ritualiserende måder, vi gør ting på i bestemte sammenhæng (Dean, 2010: 58). Analytikken skal, ifølge Dean, som minimum "...søge at identificere

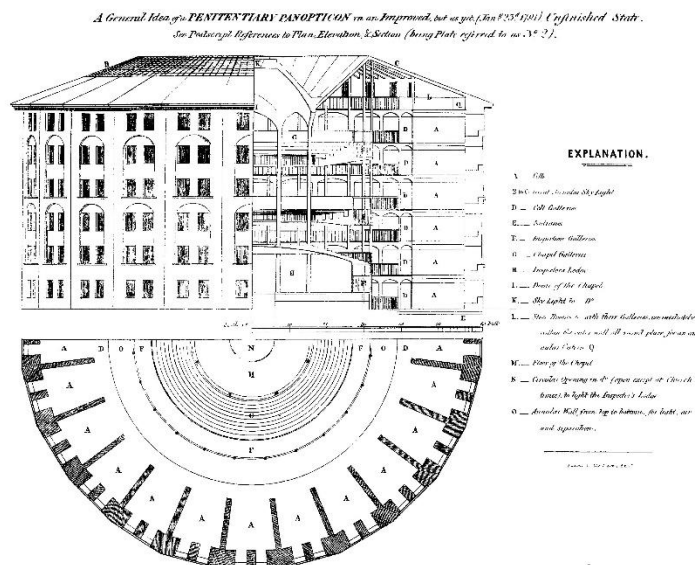
regimets opkomst, undersøge dets konstituerende elementers mangfoldige løbebaner og forfølge de forskellige processer og relationer, hvorved disse elementer er blevet samlet i relativt stabile organisationsformer og institutionelle praksisser“ (Dean, 2010: 58). Analysens kritiske effekt, opnås ved at påvise, at styringspraksissen ikke stemmer overens med den logik, som findes i praksisregimet (Dean, 2010: 40).

Dean præsenterer den firedimensionale praksisregime-analyse, som er en metodik til at undersøge hvorledes styring foregår inden for diverse praksisregimer (Dean, 2010: 61). Den firedimensionale praksisregime-analyse illustreres i Figur 7. Dimensioner uddybes umiddelbart efter illustrationen.

Figur 7 - Forholdet mellem den firedimensionale praksisregime-analyse og praksisregimet.

1. dimension - En undersøgelse af styringens synlighedsfelter. Denne dimension omhandler de styringsformer, der er nødvendige for bestemte praksisregimers handling. Det vil sige, at der undersøges, hvilke midler, som tages i brug for at definere og synliggøre, eller usynliggøre, bestemte objekter. Dette kan gøres gennem diverse grafer, tabeller, beregninger, diagrammer m.fl., som kan synliggøre problemer og hvorledes problemet

Figur 8. Jeremy Bentham's 'Plan of the Panopticon' (Foucault, 1977).

kan imødekommes (Dean, 2010: 72). Et af de mest berømte eksempler på dette er Jeremy Benthams panoptikon, som, ud fra et central placeret og synligt tårn, kunne overvåge indsatte adfærd uden at de indsatte vidste hvornår de blev overvåget (Foucault, 1977: 197). De indsatte levede derfor konstant med

frygten for at blive overvåget, og uvisheden påvirkede de indsattes adfærd (Foucault, 1977: 201). Benthams plan fremgår af Figur 8.

2. dimension - Et fokus på styringens tekniske aspekter. Denne dimension omhandler de teknologier, taktikker, teknikker, instrumenter, procedurer og vokabularier, som danner grundlaget for autoriteten og sørger for styringens gennemførelse (Dean, 2010: 73). Dean uddyber, at styring er en teknisk aktivitet, og at de anvendte tekniske midler har begrænsninger, og dermed vil påvirke hvad der er muligt og umuligt (Dean, 2010: 73). Dean understreger,

Figur 9. Fængslet 'Stateville Correctional Center' i Illinois (Foucault, 1977).

at styringen imidlertid ikke kan reduceres til udelukkende at omfatte tekniske elementer. Hvis denne dimension rettes mod panoptikon eksemplet fra 1. dimension (Figur 8), kan det siges, at tårnet formår at observere alle celler pga. fængslets arkitektur og tårnets tekniske elementer, hvilket opretholder autoriteten. Tårnets udformning, hvilket fremgår af Figur 9, har dog visse begrænsninger. Eksempelvis hvis det lykkedes en indsat at flygte fra sin celle og søge mod tårnets bund, hvor tårnet ikke er i stand til at observere, eller den indsatte formår at dække cellens indgang til, så tårnet ikke kan observere aktiviteterne i cellen.

3. dimension - En anskuelse af styring som en rationel og gennemtænkt aktivitet. Denne dimension omhandler "...de former for viden, der affødes af og selv informerer styringsaktiviteterne" (Dean, 2010: 73).

Her undersøges, hvilken viden, tænkning, strategier, kalkulationsmidler eller rationalitet, som indtænkes i styringspraksisser, og hvorledes disse former bestemte sandheder (Dean, 2010: 73-74). Desuden undersøges, hvorledes denne tænkning søger at gøre bestemte enheder og problemer styrbare (Dean, 2010: 74). Et eksempel på dette findes i forrige afsnit, hvor det fremgik at spedalske blev indsat og behandlet i såkaldte interneringshuse, hvilket skabte den rationelle tanke, at andre grupper, som blev betragtet som umenneskelige også skulle indsættes i interneringshuse. Figur 10 viser et eksempel på dette, hvor alkoholikerne blev fængslet. At det lykkedes at

Figur 10. Et fransk fængsel som underviser i alkoholismens dårlighed (Foucault, 1977).

behandle spedalskheden gjorde dermed idéen om interneringshuse sand og rationel, og de grupper, som blev indsat i interneringshusene, blev dermed styrbare ud fra den logik, at de ville blive *normale*.

4. dimension - En undersøgelse af identiteters skabelse. Denne sidste dimension i praksisregime-analysen omhandler de former for identitet, som styringen sker igennem, og som bestemte styringspraksisser søger at skabe (Dean, 2010: 74). Dermed undersøges, hvilke identiteter (individer eller kollektiver), som den specifikke styringspraksis forudsætter, og hvilken transformation praksissen skal realisere (Dean, 2010: 75). Konkret gøres dette ved at undersøge hvad det er, en kommende identitet skal besidde af egenskaber for at efterleve styringspraksissens mål, og hvorledes individer eller kollektiverne lokkes til at påtage sig denne identitet (Dean, 2010: 75). For at eksemplificere dette, kan eksemplet fra forrige dimension fremhæves: ved at etablere interneringshuse, som skelner mellem det menneskelige og umenneskelige, skaber denne styringspraksis identiteter i form af 'spedalsk' versus 'ikke-spedalsk', 'alkoholiker' versus 'ikke-alkoholiker' mv.

Angela Oels har sammenfattet de fire dimensioner i en ramme, der overskueligt belyser, hvilke spørgsmål, som kan stilles for at undersøge de fire dimensioner. Dette fremgår af Tabel 1.

Tabel 1. Relevante spørgsmål ift. undersøgelsen af de fire dimensioner (Oels, 2005: 189) Egen oversættelse.

<i>Analytisk kategori</i>	<i>Spørgsmål</i>	<i>Eksempel</i>
Styringens synlighedsfelter	Hvad belyses og hvad skjules?	Et kort over biodiversitet med eller uden den indfødte befolkning
	Hvilket problemer søges løst?	
Styringens tekniske aspekt	Med hvilke instrumenter, procedurer og teknologier gennemføres styringen?	Fjernmåling af det globale miljø (via satellitter)
Styringens rationale	Hvilke former for viden opstår og bruges til styringens gennemførelse?	Programmers rationaliteter
Skabelsen af identiteter	Hvilke former for selv'er forudsættes i styringens gennemførelse?	Den aktive jobsøger
	Hvilke transformationer søges?	

Hvorledes den firedimensionale praksisregime-analyse anvendes i denne afhandling, henvises til kapitel 5. Analyseramme, hvor metodiske overvejelser også er beskrevet.

Del III – Det kvalitative studie

4. Empiriske overvejelser

I dette kapitel præsenteres hhv. det semistrukturerede kvalitative forskningsinterview, den historiografiske arkivundersøgelse, og fremgangsmåden ift. litteratursøgning. Disse udgør rammerne for indhentningen og kategoriseringen af empirisk data.

Praksisregime-analysen søger bl.a. at afdække praksisregimets oprindelse og derfor er det nødvendigt at trække på en metode, som kan fremskaffe empirisk materiale fra det pågældende tidspunkt. Dette kan den historiografiske arkivundersøgelse, hvilket er en egenskab som det semistrukturerede kvalitative forskningsinterview ikke besidder. Sidstnævnte kan derimod belyse praksisregimet i dag, hvilket er en egenskab som den historiografiske arkivundersøgelse ikke besidder. Derfor anvendes begge metoder, da disse kan bidrage med to forskellige perspektiver af praksisregimet.

4.1 Det semistrukturerede kvalitative forskningsinterview

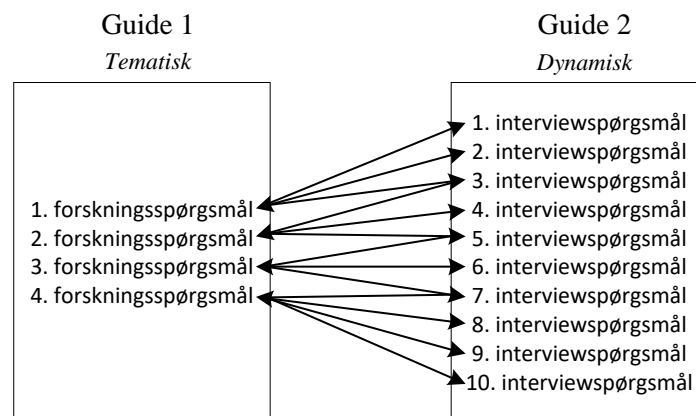
Fremkomsten af viden gennem samtaler kan dateres helt tilbage til det antikke Grækenland, hvor Sokrates udviklede filosofisk viden gennem samtaler med andre sofister (Kvale & Brinkmann, 2009: 23). I dag kan produktionen af viden også ske gennem samtaler, eller såkaldte *interviews*, som betegner ”...*en udveksling af synspunkter mellem to personer, der taler sammen om et emne af fælles interesse*“ (Kvale & Brinkmann, 2009: 18). Interviews er blevet anvendt inden for samfundsvidenskaberne i hele det 20. århundrede, men er først for alvor blevet beskrevet som metode i løbet af de sidste 25-30 år (Kvale & Brinkmann, 2009: 24). Denne opblomstring af metoden skyldes dels teknologiske udviklinger i form af diktafoner og computere, der har gjort det lettere at optage og transskribere interviews, men også en samfundsmæssig holdning til at processer og fænomener skal beskrives, før der kan udvikles teorier om dem (Kvale & Brinkmann, 2009: 28).

Kvale & Brinkmann (2009: 32) beskriver interviewet som et håndværk med få standardregler og få metodologiske forpligtelser. Denne frie tilgang til håndværket er imidlertid ikke lig med, at jeg som interviewer blot kan møde uforberedt op og forvente at gå fra interviewet med den ønskede empiri – dette vil være en utopisk tanke. Håndværket kræver snarere en grundig forberedelse, således at de drejninger, interviewet kan tage, er forberedt. Kvale & Brinkmann præsenterer *De syv faser af en interviewundersøgelse*, som er et værktøj, til systematisk at planlægge interviewundersøgelsen. De syv faser gennemgås ikke her, da de er benyttet som et værktøj. I stedet vil det blive beskrevet, hvordan interviewundersøgelsen er forberedt, gennemført og rapporteret. Dette fremgår i følgende afsnit.

Forberedelse af interview

Ifølge Kvale & Brinkmann (2009: 125) er dele af interviewundersøgelsen aktiviteter og overvejelser, der ligger forud for den egentlige interviewgennemførelse – heriblandt *Tematiseringen*. Dette indebærer en teoretisk afklaring af undersøgelsens tema og formulering af forskningsspørgsmål (Kvale & Brinkmann, 2009: 125). Tematiske spørgsmål skal sikre: 1) afklaring af formålet med undersøgelsen; og 2) tilegnelsen af en forhåndsviden om det emne, der skal undersøges (Kvale & Brinkmann, 2009: 125). De tematiske spørgsmål skal undersøges før der kan stilles mere dynamiske ”hvordan”-spørgsmål (Kvale & Brinkmann, 2009: 126). Denne afhandlings undersøgelsesspørgsmål er inddraget som interviewundersøgelsens forskningsspørgsmål. Dette skyldes, at undersøgelsesspørgsmålene allerede besidder teoretiske træk, og er udarbejdet ud fra problemfeltet og praksisregime-analysens fire dimensioner.

For at imødekomme udfordringen med, at der ønskes at stille dynamiske ”hvordan”-spørgsmål, men at dette ikke er metodisk muligt før de tematiske forskningsspørgsmål er undersøgt, er to interviewguides udarbejdet. Hensigten med de to interviewguides er at de skal supplere hinanden således, at guiden med de tematiske forskningsspørgsmål kan danne grundlaget for guiden med de dynamiske spørgsmål, men at de dynamiske spørgsmål samtidig kan besvare de tematiske forskningsspørgsmål med tekniske ”hvordan”-spørgsmål. Princippet mellem de tematiske og dynamiske spørgsmål fremgår af Figur 11.

Figur 11 - Princippet mellem de tematiske og dynamiske spørgsmål.

Det fremgår af Figur 11 at de to interviewguides er indbyrdes afhængige, men samtidig søger svar på to forskellige typer af spørgsmål, hvorfor det er relevant at overveje, hvilke informanter, der bør inddrages, og hvorledes de faktiske interviews for de to interviewguides bør gennemføres. Dette uddybes i det følgende.

Gennemførelse af interview

Det ønskes med begge interviewguides at betragte informanternes besvarelser ud fra en postmoderne tænkning, hvilket vil sige, at den moderne opfattelse af viden skal betragtes som ”...et spejl af virkeligheden er erstattet af en opfattelse af virkeligheden som en social konstruktion, hvor der fokuseres på fortolkning og forhandling af den sociale verdens betydninger“ (Kvale & Brinkmann, 2009: 70). Inden for den postmoderne tænkning betragtes mennesker som værende i et væv af relationer, hvor viden findes i relationen mellem verden og mennesker (Kvale & Brinkmann, 2009: 71). Inden for den postmoderne tænkning betragtes interviewet som ”... et sted, hvor der produceres viden, på dets sproglige og relationelle aspekter, herunder forskellene mellem den mundtlige diskurs og den skriftlige tekst, og lægger vægt på de fortællinger, der konstrueres i interviewet“ (Kvale & Brinkmann, 2009: 71). Når en interviewguide omtales som værende semistruktureret betyder det, at guiden ikke er mere fastlagt, end at det stadig er muligt at stille opfølgende spørgsmål ved interviewets gennemførelse.

Eftersom de tematiske forskningsspørgsmål skal udgøre grundlaget for de dynamiske interviewsspørgsmål, er det nødvendigt at gennemføre interviews, relateret til de tematiske forskningsspørgsmål, som det første. De tematiske forskningsspørgsmål søger at belyse helt overordnede og grundlæggende spørgsmål vedr. bygningsreglementet og reglementets betingelser. Der er derfor gennemført interview med informanter, som i nuværende eller tidligere stilling har arbejdet med opgaver, der har klædt dem på til at kunne drøfte de tematiske forskningsspørgsmål. Selve gennemførelsen af interviews relateret til de tematiske forskningsspørgsmål har haft en eksplorativ karakter, hvilket betyder, at interviewene har været åbne og struktureret i ringe grad (Kvale & Brinkmann, 2009: 126). Ved at have en eksplorativ tilgang har informanterne haft rig mulighed for at drøfte de tematiske forskningsspørgsmål ud fra informantens egne relationer og kendskab til bygningsreglementet. Den eksplorative tilgang bliver anbefalet af Thomas Schwandt, netop pga. den fleksibilitet som interviewene derved opnår, hvilket fremgår af følgende citat:

”Generally, qualitative studies make greatest use of unstructured, open-ended, informal interviews because these allow the most flexibility and responsiveness to emerging issues for both respondents and interviewees“ (Schwandt, 2001: 135)

De dynamiske interviewsspørgsmål er mere simple end forskningsspørgsmålene, og er udarbejdet med henblik på, at en informant fra entreprenørfaget kan besvare dem. Det har været et mål at udarbejde korte og præcist formulerede dynamiske interviewsspørgsmål, for dermed at mindske risikoen for unødvendig ’støj’ (Strand, 1998: 179). Desuden præsenteres størstedelen af de dynamiske interviewsspørgsmål med brug af hv-ord, hvilket skal mindske chancen for korte ja/nej-besvarelser, og i stedet lægge op til beskrivende og uddybende besvarelser fra informanten (Strand, 1998: 162). Interviews relateret til

den dynamiske interviewguide er gennemført semistruktureret, og mindre eksplorativ end ved den tematiske interviewguide, hvilket skyldes to årsager. For det første skyldes det, at der søges svar på mere specifikke ”hvordan”-spørgsmål, hvilket kræver klare besvarelser fra informanten. For det andet skyldes det en erkendelse af, at informanternes kerneviden ligger inden for et mere afgrænset domæne, i modsætning til informanterne ved den tematiske interviewguide, og derfor giver det mening at rette interviewspørgsmålene direkte mod det område hvor informanternes kerneviden er. En oversigt over gennemførte interview fremgår af Tabel 2, mens et overblik over de anvendte interviewguides fremgår af Tabel 3.

Tabel 2. Gennemførte interview.

Navn	Medarbejder i	Guide	Gennemført
Ib Steen Olsen	External Associate Professor, DTU, fhv. ansat i Boligministeriet	Tematisk	07-10-2016
Ole Bønnelycke	Sekretariatschef, Byggeskadefonden	Tematisk	12-10-2016
Ernst Jan de Place Hansen	Seniorforsker, SBI	Tematisk	14-10-2016
Carsten Graversen	AC-medarbejder, Trafik- og Byggestyrelsen	Tematisk	26-10-2016
Ivan Maimann	Senior planlægningschef, NCC AB	Dynamisk	17-11-2016
Steffen Boye	Afdelingschef, Hoffmann A/S	Dynamisk	02-12-2016
John Sommer	Salgsdirektør, MT Højgaard A/S	Dynamisk	06-12-2016

Tabel 3. De to anvendte interviewguides.

Forskningsspørgsmål Tematisk	Interviewspørgsmål Dynamisk
1. Hvilken progression har bygningsreglementet gennemgået fra dennes etablering i 1961 til 2016?	<p>Hvordan vil du beskrive entreprenørens arbejde anno 2016?</p> <p>Hvad er det for en funktion bygningsreglementet har ift. det arbejde I udfører?</p> <p>Betragter du bygningsreglementet som værende en sikkerhedsforanstaltning ift., at det byggeri I opfører er godt og sundt?</p>
2. Hvilken mentalitet ligger bag udviklingen af bygningsreglementet og byggeloven?	<p>Hvad bør bygningsreglementet egentlig omfatte? (Konstruktioner? Materialer? Processer?)</p> <p>Hvad er entreprenørens ansvar ift. at tilføre produktivitet og innovation til byggebranchen?</p>
3. Hvordan er styringspraksisser blevet kodificeret i bygningsreglementet og byggeloven, og hvad afgør om en praksis kodificeres?	<p>Hvordan oplever du forholdet mellem ændringer i bygningsreglementet og det arbejde I pålægges fra bygningsreglementet?</p> <p>Bidrager I aktivt ift. at nye bygningsreglementer og ændringer i eksisterende imødekommer det arbejde i ønsker at udføre?</p>
4. Hvad er det for en forandring entreprenøren har gennemgået, og hvad betyder overgangen til funktionsbaserede krav betyde for entreprenøren?	<p>En stor del af BR15 er detailkrav og beskriver et minimum til en konstruktion, hvordan oplever du forholdet mellem detailkrav og entreprenørens mulighed for innovation?</p> <p>Funktionsbaserede krav står til at få en større udbredelse på bekostning af nuværende detailkrav, hvordan vil det berøre den måde I arbejder på i dag?</p> <p>Hvordan vil I kunne dokumentere overfor bygherren, at det byggeri I opfører på den ene side efterlever de rammer som lovgivning foreskriver og på den anden side imødekommer bygherres ønsker til byggeriets endelige kunne, hvis minimumskrav til de enkelte konstruktioner ikke findes?</p>

Rapportering af interview

Samtlige interview er optaget og fuldt transskriberet. Under transskriptionen er talesproget blevet omformuleret til skriftsprog, hvilket altid er risikofyldt, da informantens pointer kan gå tabt i transformationen (Kvale & Brinkmann, 2009: 200). Resultatet af transskriptionerne er 53 sider transskription af interview relateret til den tematiske guide, og 60 sider transskription til guiden med dynamiske interviewspørgsmål.

Det transskriberede materiale belyser som udgangspunkt de tre følgende segmenter: 1) samfundsmekanismer; 2) byggepolitik; og 3) entreprenøren. Transskriptionerne er derfor blevet opsplittet og kodet iht. de tre segmenter (Kvale & Brinkmann, 2009: 224). Derved bearbejdes empirien fra at være hhv. fire informanternes udsagn om forskningsspørgsmål og tre informanternes udsagn om interviewspørgsmål til at være de tre segmenter belyst af syv informanter. Transskriberingerne er anvendt i analysen, hvor disse bliver sat i relation til verden som arkivstudiet repræsenterer, således at viden, der produceres i vævet mellem mennesker og verden identificeres (Kvale & Brinkmann, 2009: 70).

4.2 En historiografisk arkivundersøgelse

En arkivundersøgelse er studiet af historiske dokumenter, hvilket Ventresca & Mohr uddyber i følgende citat:

”In its most classic sense, archival methods are those that involve the study of historical documents; that is, documents created at some point in the relatively distant past, providing us access that we might not otherwise have to the organizations, individuals, and events of that earlier time” (Ventresca & Mohr, 2005: 805)

Arkivstudiet belyser, som en af få metoder, historiske hændelser herunder ideologier, praksisser mv. Førnævnte historiske hændelser vil derved udgøre en form for bevis, der kan bruges til at diskutere og debattere datiden rammer og mekanismer (Ventresca & Mohr, 2005: 806). Ifølge Ventresca & Mohr (2005: 806) er arkivstudier interessante, fordi alle officielle forekomster næsten altid nedfældes skriftligt. Dette gælder såvel skriftlige udsagn, der er direkte henvendt mod offentligheden, såsom et parti-program, men også skriftlige udsagn, der ikke er udformet med henblik på, at offentligheden skal have indsigt i det, eksempelvis Panama-papirerne. Ved at undersøge de arkiverede dokumenter er det muligt at forstå, hvorfor individer og grupper engang agerede som de gjorde, og hvorledes nutidens ageren adskiller sig fra datidens. Ventresca & Mohr (2005: 805) understreger, at arkivstudiet ikke kun beskriver fortiden, men kan anvendes som supplement til andre forskningsstrategier. I denne afhandling ønskes arkivstudiet netop anvendt sammen med praksisregime-analysen for at belyse de omstændigheder, der har skabt, ændret og opretholdt det undersøgte praksisregime.

Tilgange til arkivstudiet

Ventresca & Mohr præsenterer tre forskellige designs, som kan anvendes til en arkivanalyse, hvilket fremgår af Tabel 4.

Tabel 4. Analysedesigns til en arkivundersøgelse (Ventresca & Mohr, 2005: 814). Egen oversættelse.

	<i>Analyseniveau</i>	<i>Input metode</i>	<i>Kausalitetsteori</i>	<i>Målingsteori</i>
Historiografisk	Få	Læse	Begge	Begge
Økologisk	Mange	Måle	Faldende	Objekter
Ny arkivering	Begge	Begge	Stigende	Relationer

De tre forskellige designs, som fremgår af Tabel 4, defineres ud fra fire forskellige parametre, hvilket kort vil blive beskrevet i det følgende, fordi at disse parametre er afgørende for valg af design. Efter den korte introduktion af parametrene uddybes det, hvorfor designet *Historiografisk* er valgt.

Analyseniveau: behandler spørgsmålet om, hvorvidt arkivstudiet bør gennemføres med få dokumenter fra et væld af kilder, eller med store mængder dokumenter fra et mere afgrænset udvalg af kilder, eller en mellemting (Ventresca & Mohr, 2005: 814).

Input metode: behandler spørgsmålet om, hvorvidt arkivstudiets data indsamles gennem en nøje planlagt læsning af en stor mængde dokumenter, eller om det er mere videnskabelige målinger, der kan anvendes som en kvantitativ metode (Ventresca & Mohr, 2005: 815).

Kausalitetsteori: behandler spørgsmålet om, hvorledes data bringes i spil analytisk. Ventresca & Mohr forklarer at forskeren kan bruge en fortolkende ramme af makro-historisk karakter, der kan igangsætte dataindsamlingsprocessen, eller kan identificere mere lokale praksiskonstellationer og ud fra det opbygge en mere narrativ fortolkning (Ventresca & Mohr, 2005: 815).

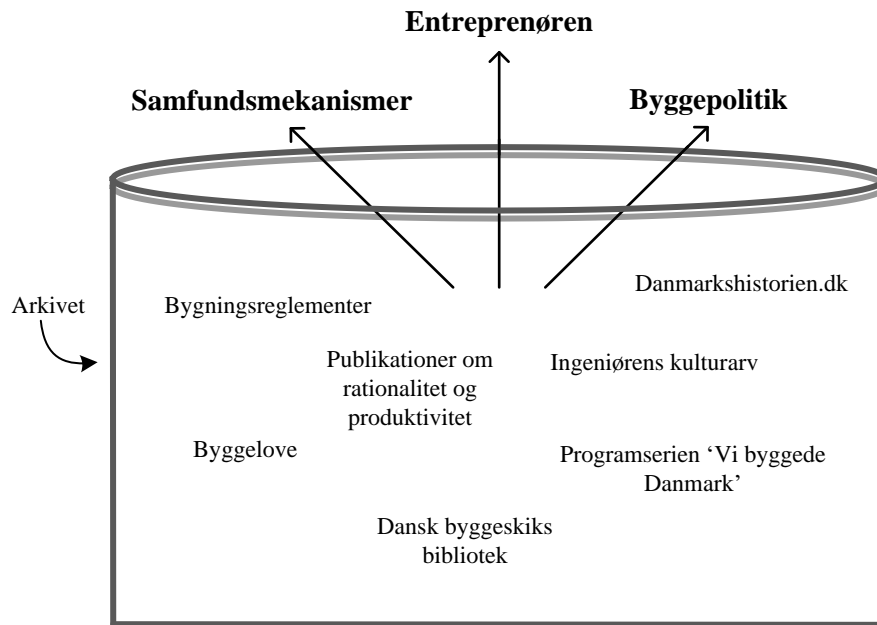
Målingsteori: behandler spørgsmålet om, hvorvidt arkivstudiet skal belyse individuelle sociale objekter, eller belyse relationer mellem objekterne. Objektbegrebet dækker over mennesker, organisationer samt andre sociale enheder, der ses som centrale ift. at fremstille en tilfredsstillende forklaring (Ventresca & Mohr, 2005: 815).

Denne afhandling søger som bekendt at belyse praksisregimets opstand og opretholdelse, samt hvorledes identiteter konstrueres til at gennemføre en given styring. Til dette er det historiografiske design valgt. Anvendelsen af det historiografiske design betyder at et stort antal dokumenter fra relativt få kilder vil blive anvendt. Dokumenterne der bringes i spil er primært tekstdokumenter, som anvendes til dels at forklare ændringer i bygge- og anlægsbranchen ud fra samfundsrelaterede temaer og vice versa. Det historiografiske design er desuden det eneste af de tre præsenterede designs, som kan belyse objekter såvel som relationer, hvilket betyder, at entreprenøren såvel som relationerne mellem praksisregimet og styringsmentaliteterne kan undersøges via dette design.

Ifølge Ventresca & Mohr (2005: 818) er det på grænsen til det umulige at udarbejde en universel beskrivelse af, hvilke dokumenter, der skal anvendes til et givent arkivstudie, da det vil være betinget af det pågældende studie. I det følgende vil derfor redegøres for, hvilke dokumenter, der inddrages i dette arkivstudie, og hvorledes disse dokumenter anvendes.

Etableringen af det historiografiske arkiv

Ventresca & Mohr understreger behovet for, at opsætte mål for arkivstudiet, hvilke datakilder der er nødvendige for at realisere målet, og hvorledes arkivmaterialet ønskes analyseret (Ventresca & Mohr, 2005: 818-819). De tre segmenter, som blev præsenteret i forrige afsnit anvendes i etableringen af det historiografiske arkiv, og arkivet kan derved illustreres som i Figur 12.

Figur 12. Illustration af det historiografiske arkiv. Bemærk at de tre segmenter: 1) Samfundsmekanismer; 2) Byggepolitik; samt 3) Entreprenøren, kan trække på de kilder, som findes i arkivet.

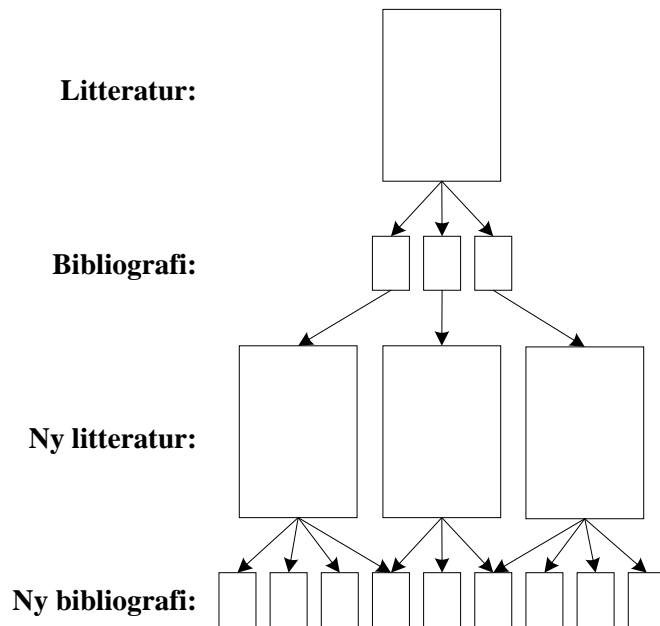
Arkivet skal således kunne give en helhedsindtryk af det undersøgte, eksempelvis ved at arkivmaterialet om byggeloven kan belyse de enkelte byggelove, materialet fra Dansk byggeskiks bibliotek kan belyse udviklingen fra byggelov til bygge, mens Danmarkshistorien.dk kan belyse det samfund byggeloven opererer i osv.

Målet med arkivets indhold har således været at udvælge relevant og tilstrækkeligt data til at kunne gennemføre en analyse af de tre segmenter. Det er dog væsentligt at understrege at et arkivstudie altid vil være mangelfuldt, og at det aldrig vil være muligt at udarbejdet et fyldestgørende arkiv.

4.3 Litteratursøgning

For at sikre, at denne afhandling gennemføres metodisk og teoretisk korrekt, er der udvalgt og anvendt forskellig litteratur. Det litterære valg har indflydelse på afhandlingens organisering og resultater, hvorfor det er relevant at præsentere, hvorledes litteratur er lokaliseret.

Efter første vejledningsmøde blev mulige emner drøftet, og forskellige artikler blev præsenteret. Flere af disse artikler anvendte governmentality. Der blev gennemført en kædesøgning på de referencer, der henviste til governmentality-litteraturen, og derved blev hele verden omkring governmentality åbnet. En af fordelene ved at finde litteratur via kædesøgninger er, at bibliografier, som optræder i det læste dokument, ofte relaterer til andre centrale tekster relateret til det undersøgte emne (Informationsordbogen, 2016). Princippet for kædesøgningerne fremgår af Figur 13.

Figur 13. Princip for kædesøgninger. Litteratur indeholder bibliografier, som kan anvendes til at søge nye bibliografier.

Kædesøgning var udgangspunktet for litteratursøgningen, men jo længere kæden blev i kædesøgningen, jo ældre blev dokumenterne og de dertil knyttede bibliografier. Derfor er kædesøgningen suppleret op med søgninger i diverse databaser samt på Odense Centralbibliotek og Aalborg Universitetsbibliotek.

De anvendte databaser har primært været ARCOM, Google Scholar, JSTOR, ScienceDirect (Elsevier), Scopus samt Web of Science. Årsagen til forskellige databasesøgninger er, at databasernes litteratur afdækker forskellige fagområder. ARCOM dækker byggeri i al almindelighed, hvor ScienceDirect (Elsevier) dækker teknologi, mens JSTOR dækker et mere bredt felt, som både kan opfange litteratur relateret til byggeri og teknologi såvel som til governmentality-litteraturen. Odense Centralbibliotek og Aalborg Universitetsbibliotek er primært blevet anvendt til litteratur omhandlende historiske forhold såsom industrialiseringen, urbaniseringen mv.

Udfordringen ved databasesøgningen har ikke været at finde artikler, men snarere at begrænse søgningerne, så der ikke var flere tusinde resultater. Derfor er der anvendt booleske operationer til at kombinere søgningerne. Således er søgningen blev indsnævret ved at anvende "and" og "or" kombinationer, indtil

søgeresultatet var på max 100 resultater. Derefter er overskrifter skimtet og artikler med fangende overskrifter undersøgt.

5. Analyseramme

I dette kapitel introduceres analyserammen, som anvendes i denne afhandling.

5.1 Rammen for praksisregime-analysen

Analysen er delt op i følgende fire perioder: 1848-1901; 1902-1945; 1946-1988; og 1989-2016. De første to perioder trækker hovedsageligt på arkivstudiet, hvorimod de sidste to perioder trækker på de gennemførte interviews.

De fire perioder er delt op i følgende tre segmenter: samfundsmekanismer; byggepolitik; og entreprenøren. Segmenterne er anvendt som nøglen til at omsætte praksisregime-analysens fire dimensioner ift. empirien. De tre segmenter præsenteres i det følgende:

Samfundsmekanismer belyser styringens synlighedsfelter, som findes uden for praksisregimet, men påvirker praksisregimet via styringspraksisser (Dean, 2010: 54). Desuden kan dette segment indkredse den samfundsmæssige kontekst som byggeloven og bygningsreglementet afspejler, og som entreprenøren huserer i. Samfundsmekanismer er en udfoldning af diskussioner og temaer, som sætter spørgsmålstejn ved den eksisterende styring, og giver anledning til nye styringsmentaliteter og nye styringspraksisser.

Byggepolitik indsnævrer samfundsmekanismerne styringsmentaliteter og styringspraksisser til noget, som søges omsat i byggeriet gennem brug af tekniske aspekter. Ved at undersøge tekniske aspekter og disses udformning er det muligt at forstå, hvordan styring gennemføres og opretholdes, og hvilken viden og hvilke rationaler, der italesættes, for at legitimere styringen (Dean, 2010: 73-74).

Entreprenøren omhandler de subjektiveringsmekanismer som entreprenøren udsættes for. Disse er med til at forskyde entreprenørens handlemuligheder og arbejdsområder. Ydermere beskrives entreprenørens arbejdsopgaver i perioden for at belyse, hvad det er for en forskydning, der er sket, og hvorfor forskydningen er blevet søgt.

Sidst i hver periode sammenfattes de vigtigste hovedpointer ift. styringens gennemførelse, hvor praksisregime-analysens fire dimensioner anvendes til dette. For overskuelighedens skyld anvendes en tabel, magen til Tabel 5, for at vise, hvilke ændringer, der foretages i de fire dimensioner, for at sikre styringens gennemførelse.

Tabel 5. Princip for sammenfatning. (Oels, 2006: 191). Egen oversættelse.

<i>Periode</i>	Suverænit Middelaldereden	Disciplin 15. og 16. årh.	Biopolitik 18. årh.
<i>Styringens mål</i>	At opretholde enevælden	Den rette disposition og sammensætning af ting, der sigter mod et bekvemt udfald	Anvende og optimere befolkningens kræfter og kapaciteter som levende individer
<i>Styringens synlighedsfelter</i>	Territorium	Individets legeme	Befolkningen
<i>Styringens tekniske aspekt</i>	Præskriptive normer kodificeret i lovgivning	Præskriptive normer operationaliseret af disciplin/kontrol/overvågning	Sikkerhedsapparater; normer og regulering
<i>Styringens rationale</i>	Rådgivning til prinsen	Styringens kunstart: (i) af selvet (moralen); (ii) af familien (økonomi); (iii) af staten (politikker)	Videnskaben om styring. Udsætte befolkningen for økonomi gennem viden fra human- og socialvidenskaberne
<i>Skabelsen af identiteter</i>	Juridiske subjekter	Normaliserede subjekter	Subjekter med interesser

Del IV – Analyse

6. Årene 1848-1901

I denne første del af analysen introduceres samfundsmekanismer, byggepolitik og entreprenøren ift. styring i perioden fra enevældens fald i 1848 til opgangstiderne i starten af 1900-tallet.

6.1 Samfundsmekanismer – det nye demokrati

I årtierne før 1848 er Danmark et udpræget landbrugssamfund, hvor 800.000 af landets en million indbyggere bor i landsbyer (Bonderup, 2014: 3) mens de resterende indbyggere bor i landets ca. 70 købstæder (Bonderup, 2014: 6). Såvel landsbyerne som købstæderne var opdelt i samfundsgrupper kaldet stænder, der skelnede mellem adel, gejstlighed, borgere og bønder. Til hver stand var der forskellige anordninger, hvilket eksempelvis betød, at det i landsbyen var godsejeren, som bestemte, hvilke bønder, der skulle aftjene værnepligt (Bonderup, 2014: 5).

Godsejen, kronen og enkelte stiftelser ejede 800 hovedgårde, som fandtes på landet. Bønderne underskrev et fæstebrev, som sikrede dem brugsretten til et jordstykke på en gård (Bonderup, 2014: 3). Siden starten af 1700-tallet havde bønderne været stavnsbundet til den gård, de var opvokset på, og måtte kun forlade gården ved at købe sig fri eller med godsejerens accept (Bonderup, 2014: 5).

I købstæderne var indbyggerne, som på landet, tilknyttet forskellige grupper, men hvor grupperne på landet var tilknyttet den gård de havde relationer til, var indbyggerne i købstæderne tilknyttet det erhverv de udførte (Bonderup, 2014: 6). Hvis en indbygger ønskede at være borger, skulle indbyggeren købe et borgerbrev, hvilket kun var muligt, hvis der forelå en anbefaling fra det lav, som indbyggeren var tilknyttet (Bonderup, 2014: 6). Svendelavene udfyldte derved en betydningsfuld rolle i købstæderne.

I 1830 gik arbejdere, småborgere og studerende på gaden i Paris og gjorde oprør mod underklassens forhold. Dette oprør kendes som Julirevolutionen (Bjørn, 2012). Revolutionen resulterede i, at flere lande, heriblandt Det Tyske Forbund, tillod oprettelsen af stænderforsamlinger, hvorfor hertugdømmet Holsten fik ret til en stænderforsamling (Bjørn, 2012). Få år senere kunne ledende embedsmænd i Danmark gennemskue, at stænderforsamlingerne ville give stænderne mere indflydelse, hvorfor embedsmændene foreslog oprettelsen af stænderforsamlinger i Slesvig, Holsten, Jylland og Sjælland, hvilket blev realiseret i 1834 (Carstensen, 2012). Dermed var embedsmændenes negative fremstilling af én stænderforsamling i Holsten med til at legitimere oprettelsen af stænderforsamlinger i Danmark. Hver af de fire stænderforsamlinger bestod af tre lige store grupper, hvor den ene gruppe bestod af godsejere, den anden gruppe bestod af grundejere i købstæderne, mens den tredje gruppe bestod af mindre landejendomsbesiddere (selvejerbønder, fæstebønder mv.) (Carstensen, 2012). Stænderforsamlingerne var indbyggernes vej til medindflydelse i det enevældige styre, men var samtidig også et sted, hvor kritikken

af enevælden var kraftigt stigende (Petersen, 2014: 3). Dean kategoriserer enevælden som en suveræn styreform, hvilket defineres i følgende citat:

”En styreform, som er konstrueret med udgangspunkt i relationen mellem suverænen og hans undersåtter. Den forudsætter normalt, at den enevældige hersker indtager en ophøjet status i relation til undersåtterne inden for et givent territorium. Dens væsentligste institutioner er loven og det juridiske system, dens midler er rettet mod varer, arbejdskraft, tid og menneskelig, og dens symboler er sværdet og blodet. Suverænitet defineres som en ret til at tage liv. Suverænitet har som eksterne betingelser et sæt af internationale regeringsaftaler, som anerkender eksistensen af et system af stater, men suveræniteten udgør selv betingelsen for fremkomsten af moderne styring, fordi den åbner de områder, som sidstnævnte kommer til at operere i” (Dean, 2010: 339-340)

I stænderforsamlingerne fandtes forskellige bevægelser, heriblandt en liberal bevægelse, en bondevenlig bevægelse og en nationalbevægelse, som havde forskellige mærkesager, men fælles for bevægelserne var, at de ønskede en fri forfatning (Bonderup, 2014: 27-28). Stænderforsamlingerne fremlagde et krav til et konstitutionelt styre med parlament og forfatning, og da Frederik 7. overtog tronen i 1848 accepterede han stænderforsamlingernes krav (Petersen, 2014: 3).

Martsministeriet, Grundloven og de Slesvigske Krige

Inden enevældens fald var det kongemagten, som udstedte love, men det skulle nu lægges over på befolkningen (Engelmark, 2013: 36). I 1848 udnævnte Frederik 7. Martsministeriet, hvis hovedopgave var at skabe rammerne for en demokratisk stat (Petersen, 2014: 9). Martsministeriet var landets første regering og udbredt nationalliberalt, hvilket også kommer til udtryk i ministeriets første handling, hvor det afviser slesvig-holstenernes krav til en løsrivelse af Slesvig. Dette resulterede i en krig fra 1848-1850, som faldt til Danmarks fordel, da Danmark overtog kontrollen over Slesvig (Petersen, 2014: 5-6).

Den nationalliberale regering ønskede en fri forfatning, og en grundlovgivende forsamling blev derfor valgt til udarbejdelsen af en Grundlov, som blev underskrevet af Frederik 7. i 1849 (Petersen, 2014: 11). Med Grundloven fik 15% af danskerne stemmeret, hvilket var meget demokratisk baseret på datidens rammer (Petersen, 2014: 11). De ca. 100 paragraffer, som Grundloven bestod af, beskrives overordnet i det følgende:

”I Junigrundlovens første kapitler beskrives kongehuset og arvefølgen samt rammerne for kongens (og hans ministres) udøvende magt. Derefter gennemgås principperne for den lovgivende magt, herunder valgene til rigsdagens to ting, og for lovgivningsprocessen, ikke

mindst behandlingen af finansloven. Den dømmende magt behandles i kapitel 6 og den evangelisk-lutherske folkekirke i kapitel 7, der samtidig understreger borgernes fulde religionsfrihed. Herudover omhandler resten af grundlovens 100 paragraffer især en række klassiske frihedsrettigheder som forbud mod vilkårlig fængsling, ejendomsrettens og boligens ukrænkelighed samt trykke-, forenings- og forsamlingsfrihed. Nævnes skal også ubemidlede borgeres ret til fri undervisning og offentlig understøttelse samt liberalismens mærkesag i opgøret med privilegiesamfundet: "Alle indskrænkninger i den frie og lige adgang til erhverv, som ikke er begrundede i det almene vel, skulle hæves ved lov" (Petersen, 2014: 12)

Grundloven skabte det egentlige grundlag for det danske demokrati, og er siden lanceringen i 1849 blevet revideret i 1866, 1915 og 1953, hvor store dele af Grundloven af 1849 blev direkte videreført (Petersen, 2014: 12). Grundloven lagde op til flere liberalistiske elementer bl.a. Næringsloven, som skulle sikre alle ret til at starte eget erhverv, borgernes ret til religionsfrihed mv. (Petersen, 2014: 12).

I 1863 fremlagde og vedtog den danske regering Novemberforfatningen, som bestod af en fælles forfatning for Danmark og Slesvig, og en udskillelse af Holsten-Lauenborg som en selvstændig stat underlagt det danske monarki (Petersen, 2014: 13). Det Tyske Forbund betragtede Novemberforfatningen som en overtrædelse af tidligere aftaler og truede med et militært indgreb, hvis ikke forfatningen blev annulleret inden 1864. Dette skete ikke, og den 31. januar 1864 stod 57.000 soldater fra Preussen og Østrig klar til at gå ind i Slesvig (Petersen, 2014: 15). Efter en kort krig måtte Danmark afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg til den preussiske konge og den østrigske kejser, og derved mistede det danske monarki 40% af befolkningen og de danske landområder (Petersen, 2014: 17). Den nationalliberalisme, som før huserede i Danmark, blev væsentlig svækket med den nye nordlige grænse, og blikket blev efterfølgende rettet mod det jord, som nu var tilbage, og hvordan det bedre kunne udnyttes.

Fra landbrugssamfund til industrisamfund

I sidste halvdel af 1700-tallet begynder den industrielle revolution i England (Bryld, 2008: 241). Revolutionen var kærkommen i Danmark, da denne betød, at den engelske kornefterspørgsel firedobledes fra 1830 til 1870 (Bryld, 2008: 267). Den øgede engelske efterspørgsel betød, at det danske landbrug skulle effektiviseres for at kunne fremstille de efterspurgte landbrugsvarer (Bender & Christiansen, 1985: 18). Dette resulterede i, at flere firmaer relateret til landbruget vandt frem i Danmark. Det gjaldt jernstøberier, maskinfabriker, garverier, bryggerier og sæbefabriker (Bryld, 2008: 267). En vigtig forudsætning for førnævnte firmaer eksistens var Næringsloven af 1857 (som først for alvor træder i kraft i 1862 med tilblivelsen af flere væsentlige bestemmelser), der gjorde det muligt for den enkelte borger at starte eget

firma og fabriksproducere varer, der tidligere havde været håndværksfremstillet. Med Næringsloven ophørte monopolen, som håndværkslavene havde haft (Bryld, 2008: 267).

Den begyndende industrialisering i Danmark førte til, at flere af bønderne i landsbyerne søgte mod byerne, hvor de mange nye fabrikker og industrier lå. Byerne var imidlertid ikke planlagt, så de hensigtsmæssigt kunne rumme den store tilflytning fra land mod by. Kendetegnet ved bylivet var derfor små overbefolkede boligområder med store sundhedsmæssige problemer (Bryld, 2008: 267-268).

Arbejdet på fabrikkerne var anderledes end det tidligere traditionelle arbejde i landbruget og håndværket. Hvor det tidligere var lavene, der styrede og regulerede arbejdet, var det nu arbejdsgiveren, som bestemte arbejdstider og regler på arbejdspladsen (Bryld, 2008: 270). Arbejdstiden på fabrikkerne var i 1872 i gennemsnit på 11,4 timer om dagen fordelt på alle ugens syv dage (Bryld, 2008: 270-271). At arbejdet foregik ud fra arbejdsgiverens interesser var helt i takt med den liberale tankegang, der betragtede arbejdskraft som en vare, der skulle bestemmes af princippet om udbud og efterspørgsel (Bryld, 2008: 254). Arbejderne kunne med andre ord vælge at acceptere arbejdsvilkårene eller stå uden arbejde. I 1871 dukkede de første arbejdersammenslutninger op i Danmark, og disse sammenslutninger truede med kollektiv strejke, hvis ikke løn og arbejdsvilkår forbedredes, hvilket på dette tidspunkt stred imod den liberale tankegang, som staten og arbejdsgiverne stod for (Bryld, 2008: 274). Et resultat af arbejdersammenslutningerne var det første danske arbejderparti, som stiftedes i 1871, og som fem år senere deltes i henholdsvis en fagforening og Socialdemokratiet (Bryld, 2008: 280). Fagforeningen og Socialdemokratiet kæmpede for bedre rettigheder til fabriksarbejderne, og havde derfor størst opbakning i byerne (i særdeleshed København), hvor fabriksarbejderne boede. Socialdemokratiet blev en anerkendt del af det politiske system i Danmark, og bidrog i slutningen af 1800-tallet til at få gennemført en sociallovgivning, der især kom underklassen til gode, hvilket sikrede partiet stor opbakning (Bryld, 2008: 280).

6.2 Byggepolitik – bygningslovens tilblivelse

I enevældens tid forelå bygningsmæssige bestemmelser enten hos enevælden eller hos de enkelte kommuner rundt om i landet, der kunne fremsætte lokale bestemmelser til bygningsværkerne. Desuden var byggeLovgivning i enevældens tid primært opbygget på en samfundsmæssig fælles interesse i at forhindre brand, håndtere affald i byerne, samt kongemagtens ønsker til bygningers udformning så de besad et ”...tilpas værdigt og repræsentativt udseende“ (Engelmark, 2013: 35).

Specielt brand har siden 1700-tallet været et ømtåligt emne, hvilket i særdeleshed skyldes tre brande København oplevede i 1728, 1795, og da englænderne bombede København i 1807 (Engelmark, 2013: 35). Branden i 1728 beskrives som ”...den frygteligste, som nogensinde har hærget København [...] 60

Gader, næsten Halvdelen af Byen, var Brændt. Foruden de store offentlige Bygninger, 6 Kirker, Raadhuset, Universitetet o.s.v., var 1640 Privathuse lagt i Aske, og 3700 Familier husvilde“ (Sejr, 1928: 78-79). Brandens enorme skader fremmede et københavnsk ønske om lokale bestemmelser til konstruktioner og materialevalget, hvilket kort tid efter blev vedtaget. Dermed var de første bygningsmæssige bestemmelser en realitet (Engelmark, 2013: 35). Om brandens enorme skader udelukkende skyldes manglende bygningsmæssige bestemmelser, stiller følgende citat spørgsmålstejn ved:

”Ulykkeligvis var Vandet fra hele denne Del af Byen oppumpet for at anvendes til den nyudgravede Peblingsø, og man greb da til at tage Vand til Slukningen fra Rendestenene; men Slangerne tilstoppedes med Snavs eller revnede og blev ubrugelige. I det hele taget formede Slukningsarbejdet sig som en Parodi. Fra den forfjamskede Kommandant bredte almindelig Panik sig til Brandfolkene, som i øvrigt var jævnt berusede, fordi der netop den Dag havde været afholdt Slukningsøvelse, som man – Traditionen tro – havde afsluttet med en personlig Ekstra-Slukning. Heller ikke Politimester Himmerich skal have været ædru” (Sejr, 1928: 78)

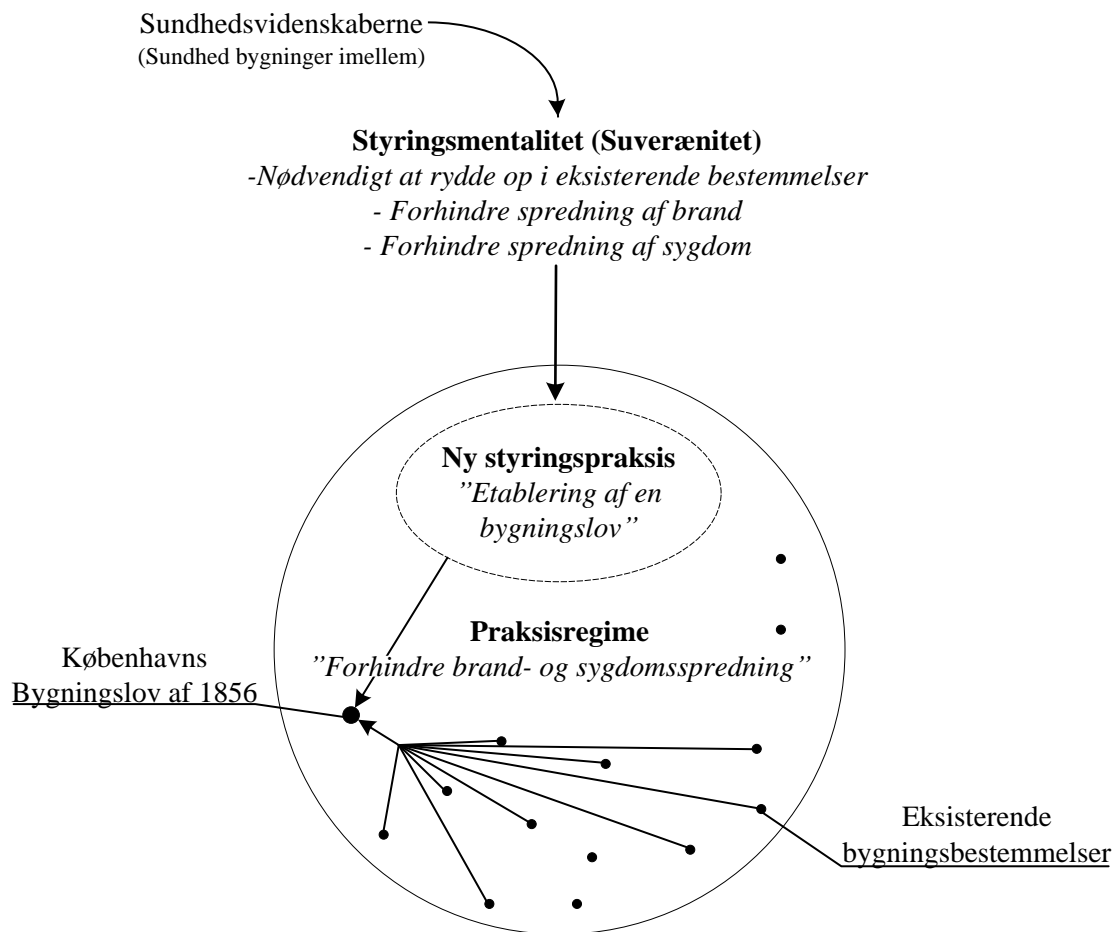
Efter branden i 1795 og bombardementet i 1807 kom yderligere bestemmelser til materialeanvendelsen og konstruktionsudførelsen; disse krav gjaldt kun for København (Engelmark, 2013: 35).

Bygningsloven for Staden Kjøbenhavn og dens Forstæder af 1856

Da danskerne begyndte at søge mod byerne i 1830'erne oplevede byerne store sundhedsproblemer og høj dødelighed. På daværende tidspunkt var der ingen, der vidste, hvorfor sundhedsproblemerne opstod, og hvordan det kunne bekæmpes (Bryld, 2008: 270). Der blev fremlagt forskellige argumenter for en bygningslovs nødvendighed, hvilket bl.a. blev sammenkoblet med en koleraepidemi i København i 1853 (Bryld, 2008: 270), med de brandmæssige udfordringer København havde oplevet i tidens løb, samt at byggeriet vil blive mere overskueligt og enkelt for bygherren og myndighederne (Engelmark, 2013: 36). Hvor lovgivning under enevælden skulle sikre, at Danmark udadtil var repræsentativ, var argumenterne for den københavnske byggelov derimod opbygget på en styringsmentalitet, der søgte at forhindre spredning af brand og sygdomme samt samle eksisterende bygningslovgivning i én lov, for at forsimple de mange eksisterende regler. Derved påvirkedes den suveræne styreform af en biopolitik, der defineres som: *”... ’Biopolitik’ er en politik, der omhandler administration af livet, i særdeleshed som det kommer til udtryk på befolkningsniveau”* (Dean, 2010: 169). Biopolitikken søgte derved at rationalisere de problemer som København havde oplevet med sygdom og brand, ved at opsætte regler for bygninger, ligesom biopolitikken skulle gøre det lettere at bygge, ved at forsimple regelværket.

Bygningsloven kan defineres som en styrings tekniske aspekt, der som udgangspunkt har to formål. For det første skal bygningsloven indfri styringsmentaliteten ved at opsætte minimumskrav til bygningens udformning og gøre lovgivning overskueligt. For det andet skal bygningsloven fremme selvstyringen, ved at gøre byggeriets parter uafhængige af staten, men samtidig ansvarliggøre parterne ved at disse efterlever bygningsloven (Dean, 2010: 266).

Som det fremgår af Figur 14 samler Københavns Bygningslov af 1856 de eksisterende bygningsbestemmelser, i området omkring København, i én bygningslov.

Figur 14. Etableringen af Københavns Bygningslov af 1856.

Bygningsloven for København og forstæder var nyskabende, da denne specifikt foreskrev minimumskrav til bygningers udformning, men flere borgere betragtede loven som værende et indgreb i bygherrers rettigheder (Engelmark, 2013: 36). Hvor bygherren inden bygningsloven blot skulle opfylde enevældige krav til bygningens udseende, skulle bygherren med bygningsloven efterleve lovens paragraffer, eksempelvis §72. som foreskriver følgende:

”Hvor Rendestenen fra en Bygning maa ledes igjennem selve Huset, skulle disse Ledninger for Fremtiden bestaae af et lukket Rør enten af Metal eller af glasseret Leer“ (Herholdt, 1867: 124-125)

Bygningsloven har ikke til formål at tilføre bedre sundheds- eller brandmæssige forhold til den enkelte bygning, men at hindre spredning af sygdom og brand fra en bygning til en anden.

Bygningslov for Frederiksberg af 1858 og bygningslov for købstæderne uden for København af 1858

I 1858 blev der lanceret yderligere to bygningslove for hhv. Frederiksberg (inklusive Hvidovre, som efter få år blev udskilt igen) og en for købstæderne uden for København og Frederiksberg (Engelmark, 2013: 48-50). Frederiksberg var oprindeligt planlagt som en del af Københavns Bygningslov af 1856, men visionerne for Frederiksberg adskilte sig fra København på et væsentligt punkt – Københavns bygningslov foreskrev, at enten en tredjedel eller en fjerdedel af byggegrunden skulle forblive ubebygget, mens visionerne for Frederiksberg var, at halvdelen af en byggegrund skulle forblive ubebygget (Engelmark, 2013: 48). Frederiksbergs bygningslov mindede til forveksling om Københavns bygningslov med undtagelse af de højere krav til det ubebyggede areal og få andre afvigelser (Engelmark, 2013: 48).

De større danske byer i provinsen oplevede, ligesom København og Frederiksberg, en befolkningsvækst i midten af 1800-tallet, hvorfor det blev anset som nødvendigt at udarbejde tidssvarende lovgivning for landet uden for København og Frederiksberg, for at forhindre en eventuel spredningen af brand og sygdom. Derfor blev en bygningslov for købstæderne i Danmark udarbejdet (Engelmark, 2013: 50). Landet uden for København og Frederiksberg oplevede ikke de samme udfordringer som i hovedstadsområdet, og købstæderne adopterede derfor Frederiksbergs bygningslov, som var den mest lempelige af de to eksisterende bygningslove, og tilførte yderligere lempelser til loven. Både Københavns bygningslov og Frederiksbergs bygningslov stillede krav til, at murværk blev opmuret med teglsten og kalkmørtel. Bygningsloven for Købstæderne stillede derimod ingen krav til brug af kalkmørtel eller teglsten (Engelmark, 2013: 50). De bygninger, som blev opført uden for København, Frederiksberg og købstæderne, og som derved ikke var underlagt en bygningslov, skulle fortsat følge de lokale bestemmelser, der eksisterede for landbygninger (Herholdt, 1867: 158).

I bygningsloven for købstæderne fandtes en paragraf, som i stedet for at fremme fælles lovgivning, differentierede bygningsværkerne fra købstad til anden. Paragraffen lød som følgende:

”Finder nogen Købstads Kommunalbestyrelse (Byraad) yderligere Forskrifter nødvendige for at fuldstændiggjøre nærværende Lovs Bestemmelser, kunne saadanne optages i en

Bygningsvedtægt, der affattes af Kommunalbestyrelsen (Byraadet) efter Bygningskommissionens Forslag og approberes af Justitsministeriet. En saadan Vedtægt, der vil være at tinglæse, bliver gjældende for det Område, der falder ind under nærværende Byggelov”
(Jürgensen, 1887: 154)

Ovenstående §40. resulterede i et væld af bygningsvedtægter i de enkelte købstæder, som, i stedet for at ensrette byggeriet, resulterede i mange forskellige krav. Et eksempel på dette er, at der i Odense ingen krav blev sat til indervægges tykkelser, mens der i de andre købstæder fandtes forskellige krav til indervægge, alt efter hvor mange etager det pågældende byggeri var opført i (Engelmark, 2013: 53).

Bygningslov for Landet af 1861

I 1861 udfærdiges en bygningslov for landet, som samlede de eksisterende bygningsbestemmelser i én lov (Herholdt, 1867: 161). Bygningsloven for landet bestod kun af 19 paragraffer, hvor bygningsloven for København til sammenligning havde 106 paragraffer. Argumenterne for etablering af bygningsloven for landet var at rydde op i de resterende bygningsbestemmelser og gøre det mere enkelt at bygge. Derfor adopterede bygningsloven for landet enkelte paragraffer fra bygningsloven for købstæderne.

Med bygningslov for landet var hele Danmark dækket af bygningslove, som foreskrev, hvordan der skulle bygges for at hindre spredningen af brand og sygdom.

Bygningslov for Staden København af 1871

København fik i 1871 sin anden bygningslov (Engelmark, 2013: 39). Bygningsloven havde kun få ændringer i forhold til loven fra 1856, men fik i 1875 et tillæg, som skulle byde på mere end 100 ændringer. Ændringerne var udarbejdet af en kommission, på baggrund af mere end 200 ændringsforslag fra medlemmer af en borgerrepræsentation, der betragtede loven af 1871 som utilfredsstillende (Sommerfeldt, 1880: 66). 1870'erne var, som nævnt i forrige afsnit, perioden hvor arbejderbevægelsen vandt frem, og industrialiseringens arbejderklasse oplevede en enorm vækst. Arbejderklassen levede under ringe kår og de mere end 100 ændringer, som blev indarbejdet i bygningslovstillægget, havde netop til formål at tilføre boligbyggeriet mere kvalitet, hvilket ville komme arbejderklassen til gode. Følgende citat indikerer, at de mange ændringer formentlig skulle tilføre byggeriet mere kvalitet og sundhed:

”Før 1858 fandtes der ikke nogen virkelig Bygningslovgivning, der tog Hensyn til de forskellige Forhold, som bør komme i Betragtning ved Bedømmelsen af en Bygnings Forvarlighed, og som alle kunne henføres til en af de tre Fordringer: at Bygningen ikke er

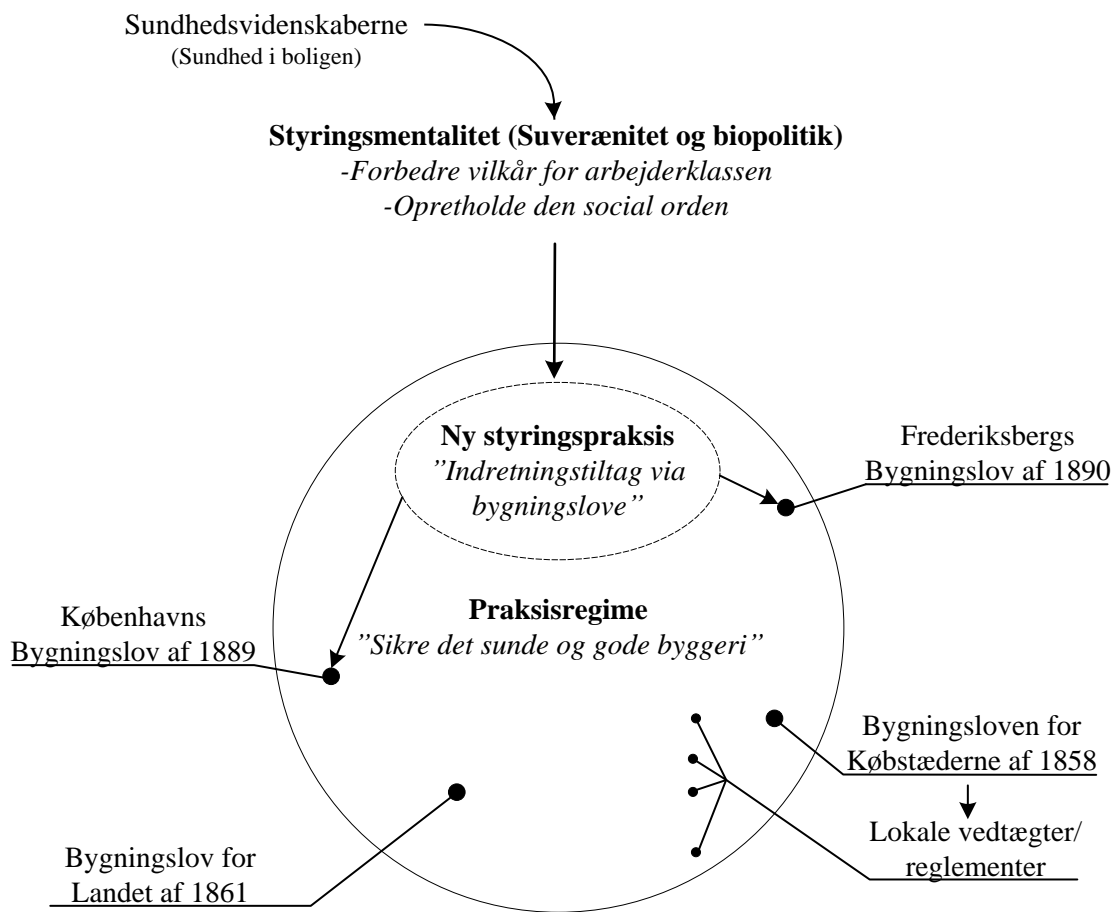

ufornøden brandfarlig, tilstrækkelig solid og ikke usund. Oprindeligt havde man alene Brandfarligheden for Øje” (Jürgensen, 1887: 3)

Som noget nyt ift. de tidligere bygningslove bærer denne revidering og dertilhørende tillæg præg af arbejderbevægelsens fremgang i det danske samfund. Tidligere var den københavnske bygningslov ubetinget rettet mod, at den enkelte bygning ikke måtte sprede sygdom og brand, mens bygningsloven nu også søger at den enkelte bygning ikke måtte være usund og brandfarlig for bygningens beboere.

Bygningslov for Staden København af 1889 og Bygningslov for Frederiksberg af 1890

I 1889 får København sin tredje bygningslov og Frederiksberg får året efter sin anden bygningslov. Disse to love minder om hinanden, da revideringerne i den københavnske bygningslov blot videreføres til den frederiksbergske bygningslov (Engelmark, 2013: 49). Argumentet for revideringen af bygningsloven var, at den gældende bygningslov ”...godt kunne have været mere omfattende” (Engelmark, 2013: 40-41). Disse bygningslove vedtages, ligesom forrige bygningslov, på et tidspunkt hvor arbejderbevægelsen vinder frem, og størstedelen af de nye tiltag sigter mod at forbedre vilkårene for arbejderklassen. Dette kommer eksempelvis til udtryk ved at de nye tiltag sigter mod at forbedre bygningers indretning, dagslys, trappeforhold mv. (Engelmark, 2013: 41). Som det fremgår af Figur 15 etableredes en bygningslov for købstæderne, en bygningslov for landet, og Frederiksbergs bygningslov samt Københavns bygningslov tilføjes nyre indretningstiltag gennem nye love.

Figur 15. Nye indretningstiltag tilføjes Københavns Bygningslov af 1889 og Frederiksbergs Bygningslov af 1890.

Som det fremgår af Figur 15, adskiller styringens mål sig markant fra 1850'erne. Hvor bygningsloven af 1856 skulle forhindre spredning af brand og sygdom mellem bygninger, sigter bygningsloven af 1871 at mindske risikoen for brand og sygdom i den enkelte bygning. I 1889 flyttes fokus yderligere fra at brand og sygdom ikke må opstå i bygningen, til at bygningen skal opføres sundheds- og sikkerhedsmæssigt forsvarligt.

6.3 Entreprenøren – en ny profession

I enevældens tid fandtes entreprenøren ikke. Der fandtes derimod en lang række håndværksmestre, som var underlagt et håndværkslav. Når en ny mester skulle accepteres i et lav, skulle han acceptere at tjene kongen, byen og de ønsker håndværkslavet havde (Gottlieb, 2010: 112). Med indførelsen af Grundloven i 1849 og Næringsloven i 1857 kunne alle starte et firma op uden lavets accept, hvilket reelt betød, at lavene mistede de beføjelser de havde haft i flere hundrede år. Det betød også, at den tryghed, de etablerede håndværksmestre havde haft via lavenes prisstyringer og reguleringer, ophørte, og nye konkurrenter kunne kæmpe sig ind på det nu åbne marked (Petersen, 2008: 38).

Den første entreprenør

Forudsætninger for at starte eget håndværksfirma var gode i årene omkring 1860, hvilket til dels skyldes en kombination af industrialiseringens begyndende indtog i Danmark og befolkningens søgning mod byerne. I takt med englændernes stigende efterspørgsel på korn, og nye fabrikkers etablering i købstæderne opstår et behov for, at kunne transportere varer mere effektivt. I England var der anlagt en jernbane mellem London og Liverpool, som havde reduceret transporttiden fra tre dage til seks en halv time, og samme effektivitet var efterspurgt i Danmark (Bryld, 2008: 251).

I Danmark etableredes jernbaner mellem 1847 og 1875, hvor størstedelen af strækningerne anlægges i 1860'erne og 1870'erne (Petersen, 2008: 20). Eftersom anlægningen af jernbaner var en ny aktivitet set med danske øjne, og som derfor ikke havde haft en mangeårig tilknytning til et håndværkslav, var der ingen firmaer i Danmark, som havde ekspertise inden for denne disciplin. De første anlagte jernbaner var på enevældens ordre, men arbejdet overholdt hverken tid eller budget, og gav et utilfredsstillende afkast. Dette fik enevælden til at videregive jernbanearbejdet til det britiske entreprenørfirma Peto, Brassey & Betts, der igangsatte jernbanearbejdet i Jylland og på Fyn (Løvborg & Thestrup, 2015).

I 1863 stifter Johan Heinrich Hoffmann entreprenørfirmaet Hoffmann (senere Hoffmann A/S), der betragtes som Danmarks første entreprenørfirma (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Entrepenørernes arbejde i 1860'erne var direkte påvirket af de samfundsrelaterede udfordringer, som opstod i forbindelse med den begyndende industrialisering. Eksempelvis anlagde Hoffmann eksporthavnen i Esbjerg, som var nødvendig, hvis den stigende efterspørgsel på landbrugsvarer skulle efterleves. Desuden blev jernbanerne også anlagt for at imødekomme den efterspørgsel på varer, som industrialiseringen havde ført med sig (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Entrepenørens tilblivelse skyldes derved dels Næringsloven, som tillod at alle kunne starte eget erhverv, og dels de nye typer af opgaver som industrialiseringen førte med sig.

Den Polytekniske Lærestalt og Entreprenørforeningen

Efter tabet af Slesvig og Holsten var det ikke kun eksporten til England, som var et diskuteret tema, men også hvorledes de danske grænser fremover skulle forsvares, hvis en ny krig skulle opstå. Der var imidlertid en rygende uenighed i Folketinget om det spørgsmål, og Christian 9. udnytter i 1886 en undtagelsesparagraf i Grundloven, som giver kongen ret til at lave foreløbige love, hvis folkettinget ikke kan nå til enighed (Realdania, Naturstyrelsen & Kulturstyrelsen, 2014: 7). Derved bliver det Christian 9., som beslutter, at der skal etableres en befæstning omkring København, hvilket primært opføres fra 1885 til 1894 (Realdania, Naturstyrelsen & Kulturstyrelsen, 2014: 4). Konkurrencen om at få lov at udføre befæstningsarbejdet var hård, og der kæmpes blandt entreprenørfirmaerne om at levere den laveste pris.

Desuden valgte krigsministeriet at dispensere fra reglen om, at befæstningsarbejdet primært skulle udføres af dansk arbejdskraft, hvorfor mange skånske arbejdere drog over Øresund og ville udføre arbejdet til en lavere løn end de danske arbejdere (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Et resultat af dette var at Entreprenørforeningen stiftes i 1892. Tidligere adm. direktør i Entreprenørforeningen, Erik Ross Pedersen, forklarer følgende om Entreprenørforeningens tilblivelse:

”...når Danmark får entreprenørforeningen i 1892 var det ud fra et arbejdsgiversynspunkt - der var ikke noget fagligt i det, men der var ved at blive dannet fagforeninger og så skulle man på en eller anden måde sikre sig sine arbejdsgiverinteresser, og derfor kom entreprenørforeningen. Der var intet fagligt i det, men snarere en forsvarsforanstaltning. Det var også derfor at entreprenørforeningen fire år senere sikrede at dansk arbejdsgiverforening blev lavet“ (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1)

Et andet resultat af befæstningsarbejdet var en udbredt anvendelse af beton. Beton var blevet genopdaget, da portlandcement blev opfundet i 1824 og var blevet anvendt på mindre militære anlæg og til krudtmagasiner ved Dybbøl i 1861 (Munch-Petersen, 2009). Beton var kendt som et stærkt materiale, men var kun i ringe grad anvendt til byggerier. Med oprettelsen af en uddannelse på Den Polytekniske Læreanstalt (i dag Danmarks Tekniske Universitet), der sigtede mod bygningskonstruktioner, blev beton atter et kendt materiale (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Uddannelsen får en direkte indflydelse på entreprenørfaget, da en videnskabeliggørelse af materialer og konstruktioner finder sted, og denne videnskabeliggørelse afledes til entreprenørfaget via de nyuddannede ingeniører (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Dermed sker der en overgang i entreprenørfaget fra at være et ufaglært håndværk til en ingeniørdisciplin.

6.4 Sammenfatning

Da Slesvig og Holsten mistes til den preussiske konge og den østrigske kejser, svækkes den opbakning, som tidligere havde været til nationalliberalismen, og fokus rettes mod hjemmemarkedet. I takt med den menneskelige overflod i byerne og ringe vilkår for den voksende arbejderklasse, vinder arbejderbevægelsen frem. Arbejderbevægelsen ønskede at forbedre vilkårene for de mange arbejdere, hvilket resulterede i, at bygningsloven, som blev gældende i 1856, gennemgår en større udvikling. Regler om dagslys, rumstørrelser, trappeforhold, konstruktioner mv. indlejres i nye udgaver af bygningsloven, og italesættes som foranstaltninger, der kan gøre boligforholdene bedre og sundere for især arbejderklassen. Derved bliver de eksisterende boliger et synlighedsfelt, hvorpå viden fra sundhedsvidenskabernes anvendes til at gennemføre de lovmæssige ændringer. Brand udvides fra at omhandle konstruktioner til også at omhandle eksempelvis trapper, og sundhed udvides fra at omhandle sanitet til også at

omhandle eksempelvis dagslys. Eftersom de fleste bygningsrelaterede problematikker opstod i København i forbindelse med de mange nye tilflyttere, var det også Københavns bygningslov, som mødte revideringer først. Disse revideringer udbredes efterfølgende, i et vist omfang, i de andre bygningslove, enten med argumentet om, at de københavnske problemer også fandtes i andre dele af landet, eller som forebyggende tiltag.

Bygningsloven optræder som styringens tekniske aspekt gennem hele perioden og kan defineres som en handlingsteknologi med kodificerede krav (Dean, 2010: 2066). Dean definerer en handlingsteknologi som noget der ”...forsøger at styrke eller gøre brug af vores kapacitet til at handle” (Dean, 2010: 266) og som en teknologi, der bruges til ”...bekæmpning af forskellige former for afhængighed” (Dean, 2010: 266). I 1850’erne og 1860’erne har bygningsloven til formål at forhindre spredning af sygdom og brand, ved at udbrede lovgivningen, således at hele det danske territorium blev underlagt en bygningslov. Derved kan de eksisterende boliger og den hårdt ramte arbejderklasse betragtes som styringens synlighedsfelt, og koblingen af sygdom og brand til boligerne legitimerer en bygningslov. Bygningsloven er med til at fremme selvstyring i byggeriet med de mange kodificerede krav, hvorledes bygningsværker skal opføres. Dette er et kardinalpunkt for nationalliberalismen, som huserede i 1850’erne, og som ønskede at kongen fik mindre indflydelse. Bygningsloven oplever i 1870’erne og 1880’erne en enorm ekspansion, hvor loven ikke blot skal forhindre spredning af sygdom og brand, men tilføre sikkerhed og sundhed til nye boliger. Dette var en måde at tilgodese arbejderbevægelsen på, og derved hindre eventuelle optøjer pga. forholdene (Dean, 2010: 266).

Entreprenøren opstår i kølvandet på Næringsloven og industrialiseringens effekter i Danmark. Næringsloven gjorde det muligt at starte eget firma uden et håndværkslavs accept, og industrialiseringen medførte flere nye arbejdsopgaver, som ikke naturligt udføres af de eksisterende håndværksfag eksempelvis etableringen af jernbaner. Entreprenørfaget vokser mht. arbejdsområder såvel som antallet af arbejdere gennem 1800-tallet, og oplever med åbningen af en bygningskonstruktionsretning på Polyteknisk Lærestanstalt at blive subjekt for en videnskabeliggørelse (Otto, 2006: 2). Sidst i 1800-tallet oplever entreprenørfaget en stor tilslutning af ingeniører, og entreprenørfaget udsættes derved for en styring, som skal ændre entreprenørfaget ved at tilføre nyt kendskab til materialer- og konstruktioner til entreprenørfaget (Otto, 2006: 2).

Med erkendelsen af arbejderklassen som en potentiel trussel mod samfundsordenen ændredes styringen fra en suverænitæt til en suveræn biopolitisk styring, hvilket fremgår af Tabel 6.

Tabel 6. Overgangen fra suverænitæt til en suveræn biopolitisk styring.

<i>Periode</i>	Suverænitæt Før 1862	Suverænitæt / biopolitik 1862-1939
<i>Styringens mål</i>	Sikre nationens territorium og købstæder	Forhindre optøjer ved at sikre bedre boligforhold
<i>Styringens synlighedsfelter</i>	Bygninger og byers repræsentativ	Eksisterende boliger, arbejderklassen
<i>Styringens tekniske aspekt</i>	Håndværkslav, præskriptive og enevældige regler	Bygningsloven som normfremmende sikkerhedsapparat
<i>Styringens rationale</i>	Tavs viden, rådgivning fra embedsfolk, tradition	Historisk betinget, videnskabelig viden (Polyteknisk Lærestanstalt), sundhedsvidenskabelig viden
<i>Skabelsen af identiteter</i>	Betinget af lavene og enevælden	Næringsloven, subjektivering af entreprenøren gennem ingeniørfaget

Overgangen fra suverænitæt til suveræn biopolitik foregår omkring år 1862, fordi det er året hvor Næringsloven for alvor træder i kraft, og hvor hele Danmark var underlagt bygningslove, som gjorde, at styringen nu var mulig at rette mod bestemte dele af befolkningen. Biopolitikken opstår, når mennesket optræder som et levende, arbejdende og socialt væsen (Dean, 2010: 168). Perioden med suveræn biopolitik præsenteres fortsat i næste afsnit, som omhandler perioden frem til 1939.

7. Årene 1902-1945

I denne anden del af analysen introduceres samfundsmekanismer, byggepolitik og entreprenøren ift. styring i perioden fra opgangstiderne i starten af 1900-tallet og frem til afslutningen af 2. Verdenskrig i 1945.

7.1 Samfundsmekanismer – opgangstider og krisetider

I starten af 1900-tallet oplevede Danmark opgangstider med stor økonomisk fremgang og rekord mange uddannede (Mortensen & Hansen. 2014: 19-21). Landbruget var fortsat det tungeste erhverv, men den offentlige service og industrien voksede støt, hvilket betød, at landbruget i det store hele blev mindre år for år (Poulsen, 2014: 18-21). Der var få, som troede at Danmark ville blive et egentligt industriland, da Danmark, i modsætning til stormagter såsom Frankrig og England, ingen råstoffer havde, og derfor var der større interesse i at sikre landbruget end industriens udbredelse (Poulsen, 2014: 18). Selvom Danmark indadtil satsede på landbruget, prægede industrialiseringen dog fortsat byerne, og store slumområder opstod især i København. Den københavnske bygningslov var under beskyldning for at fremme slumområderne, da denne tillod den tætte bebyggelse, som kendetegnede et slumområde (Forchhammer, 1938: 72). Samfundsvidenskaberne og psykologien udsprang af den videnskabelige udvikling, som havde pågået sideløbende med den industrielle udvikling. Disse nye professioner interesserede sig for de udfordringer, der var i det danske samfund, hvorfor begrebet slumområde vandt frem (Mortensen & Hansen. 2014: 12).

Den økonomiske fremgang, som oplevedes i Danmark, var ikke et dansk fænomen, men oplevedes i det meste af Europa (Mortensen & Hansen. 2014: 7). Økonomisk fremgang var dog ikke det eneste, som huserede i Europa, også en imperialistisk tankegang var fremtrædende, hvilket var medvirkende til udbruddet af 1. Verdenskrig (Mortensen & Hansen, 2014: 41-42). Danmark indtog en neutral rolle under krigen, og de krigsførende nationer anerkendte den danske neutralitet. Den neutrale danske position skyldtes dels en frygt for at miste territorium til Tyskland og et dansk ønske om at opretholde eksporten til England og Tyskland, som var Danmarks vigtigste eksportmarkeder (Johansen, 2011). Da krigen sluttede i 1918, kunne den danske stat således se tilbage på fire år med god indtjening, og med få konsekvenser, krigen taget i betragtning. Krigen havde for Danmark betydet at ca. 5000 sønderjyder mistede livet efter at have deltaget i krigen for Tyskland (Johansen, 2011), samt at flere danske firmaers aktiviteter i udlandet blev stoppet (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1).

Optimisme, infrastruktur og krise

Med afslutningen af 1. Verdenskrig i 1918 var der igen ny optimisme i Danmark, men det danske arbejdsmarked oplevede en uro (Poulsen, 2014: 20). Ved afslutningen af krigen havde arbejderne oplevet et så betydeligt fald i reallønnen, at de krævede kompensation, og fagforeningerne oplevede derfor et boom i antallet af medlemmer. Fagforeningerne kunne ikke sikre arbejderne kompensation, men forhandlede andre goder hjem i form af en otte timers arbejdsdag og krav på ferie (Poulsen, 2014: 20). Socialdemokratiet oplevede ligesom fagforeningerne fremgang, og kunne ved valget i 1924, for første gang i historien, indtræde i regeringen og forblev, med undtagelse af en periode på tre år, regeringsparti frem til 1945 (Poulsen, 2014: 7-8). Det var dog ikke blot arbejdernes lønninger, som mærkede efterdønninger af krigen; også landbruget rantes hårdt, da efterspørgslen faldt mens produktionen fortsatte uforandret, hvilket resulterede i en overproduktion, der derved pressede prisen på landbrugsvarer ned (Mortensen & Hansen, 2014: 88).

Efter krigen opstod et iøjnefaldende scenarie, hvor mange boliger stod tomme samtidig med, at bolig-manglen steg. Årsagen til dette skyldtes en kombination af faldet i arbejdernes realløn samt boligbyggeriets opretholdte prisniveau grundet de love, byggeriet var underlagt (Larsen, 1938: 167). Forholdet mellem faldende realløn og stagnerede byggepriser resulterede i, at en bolig var dobbelt så dyr efter krigen som før krigen (Larsen, 1938: 167). For at afværge en decideret boligkrise gik den danske stat og kommunerne ind og gav modspil til markedskræfterne, som var på boligmarkedet, ved selv at opføre boliger, støtte privat og almennyttigt byggeri, samt indføre huslejeregulering (Bro, 2006: 34). Den danske stat og kommunerne indtog dermed en position, hvor det var muligt at regulere i boligmarkedet, der tidligere var styret af den usynlige hånd (Bro, 2006: 44). En oversigt over boligproduktionen i årene efter krigen fremgår af Tabel 7.

Tabel 7. Boligproduktionen fordel på bygherrer fra 1916-1930 (Bro, 2006: 48).

	Kommunen	Bygge- og boligforeninger	Private
Københavns Kommune	20%	41%	39%
Frederiksberg Kommune	36%	15%	49%
Nykøbing F købstad	12%	16%	72%
Lyngby stationsby	27%	9%	64%
Samtlige provinsbyer	10%	15%	75%
Provinsbyer o. 20.000 indb.	12%	22%	66%
Provinsbyer med 10-20.000 indb.	9%	11%	80%
Provinsbyer u. 10.000 indb.	7%	6%	87%

En boligkrise var derved afværget, og fokus blev rettet mod en anden spirende problemstilling. Mange nye teknologiske udviklinger havde set dagens lys, og bilen var blevet en udbredt transportform, der fyldte meget på de grusbelagte veje, som ikke var bygget til den mængde trafik (Poulsen, 2014: 23). Allerede i 1920'erne ophørte den videre udbygning af jernbanenettet (Poulsen, 2014: 23), og trods et ønske om udbygning af vejnettet, var det ikke muligt for staten at påbegynde dette, fordi veje var et

kommunalt og amtsligt anliggende (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 3). Indenrigsministeriet og Dansk Byplanslaboratorium forsøgte at udbrede byplanlægningen med udfærdigelsen af *'Byplanloven af 1925'* (Illeris, 2014: 16), hvor loven opsatte rammer for vejes beliggenhed, byggelinier, vejskel mv., men loven blev lagt i hænderne på kommunerne, som egenhændigt kunne beslutte, om loven skulle gælde eller ej. De fleste kommuner ignorerede loven, og den obligatoriske byplanlægning blev derved afvist (Illeris, 2014: 17). Byplanloven blev omtalt som *"...den daarligste Lov, der endnu er set i dansk teknisk Lovgivning"* (Forchhammer, 1938b: 111).

I 1929 krakker den amerikanske børs, og amerikanerne trak derfor sin udlånte kapital hjem (Mortensen & Hansen, 2014: 99). USA havde overtaget rollen som verdens finansielle centrum efter 1. Verdenskrig, og ophøret af de amerikanske lån ramte Europa hårdt (Mortensen & Hansen, 2014: 100). Danmark oplevede, som et resultat af krakket i starten af 1930'erne, en arbejdsløshed på 24%, hvilket var mere end dobbelt så højt som i 1920'erne (Mortensen & Hansen, 2014: 100). Derfor igangsattes forskellige tiltag, som skulle stabilisere den danske økonomi, hvilket kom til udtryk i Kanslergadeforliget og den dertilhørende socialreform, begge fra 1933.

Kanslergadeforliget blev indgået fordi 100.000 arbejdere stod til at blive lockoutet, da fagbevægelsen havde afvist arbejdsgiverforeningens krav til en gennemsnitlig lønreduktion på 20% (Kold, 2014). En lockout ville forværre den økonomiske krise, hvorfor de to regeringspartier, Socialdemokratiet og Radikale Venstre, og oppositionspartiet Venstre, udarbejdede Kanslergadeforliget. Forliget medførte en devaluering af den danske krone med 10% for at give landbrugseksporten en saltvandsindsprøjtning (Kold, 2015). Desuden sikrede forliget midler til en række statsstøttede anlægsarbejder, som skulle sænke den høje arbejdsløshed og muliggøre optagelsen af statslån til boligbyggeri, ligesom forliget forbød lockouts og strejker for at forhindre unødigt ustabilitet på arbejdsmarkedet (Kold, 2015). Som en del af Kanslergadeforliget blev Socialreformen udarbejdet. Socialreformen bestod af de fire love: 1) Loven om offentlig forsorg; 2) Loven om folkeforsikring; 3) Loven om ulykkesforsikring; samt 4) Loven om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsforsikring (Yde & Jensen, 2012). Flere af lovenes indhold fandtes allerede i andre konstellationer, men blev samlet for at forenkle administrationen af de offentlige ydelser. Med reformens indførsel pådrog statens sig administrationen af de offentlige ydelser og vurdering af de enkelte sager ud fra specifikke kriterier, hvor det tidligere blev foretaget af en sagsbehandler fra den pågældende kommune, som egenhændigt skulle vurdere *"...om man var tilstrækkeligt trængende"* (Yde & Jensen, 2012). Ydermere sikrede reformen andre rettigheder, eksempelvis at en modtager af sociale ydelser stadig kunne stemme til valg (Yde & Jensen, 2012).

Kanslergadeforliget og Socialreformen var det danske modspil til den økonomiske krise, som hærgede i Europa. Det var imidlertid ikke alle lande, der formåede at håndtere krisen, og i lande som Tyskland

og Italien oplevede yderligtgående politiske ledere stor opbakning, da troen på de demokratisk valgte ledere var forsvundet (Yde & Jensen, 2012).

Overgivelse eller hensynsløs nedkæmpelse

Da 2. Verdenskrig brød ud i Europa i 1939, og i 1940 spredte sig nordpå til Skandinavien, stod den danske regering over for et tysk ultimatum om ”...*overgivelse eller hensynsløs nedkæmpelse af de danske styrker*” (Olesen, 2014: 3). Kort tid efter forbød Christian 10. og den danske regering enhver form for modstand, og det danske svar på ultimatummet var dermed overgivelse (Olesen, 2014: 3).

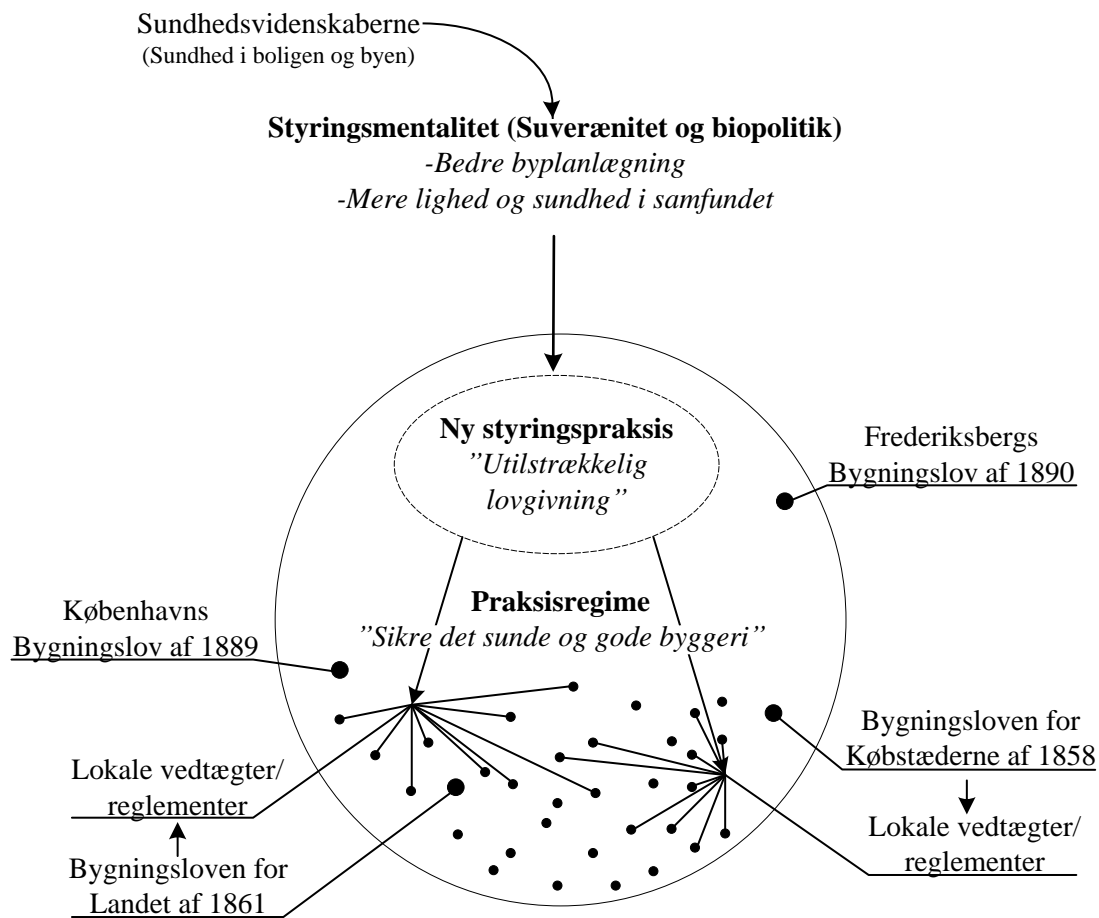
Besættelsen fik konsekvenser for Danmark. Tyskerne forbød eksempelvis danskerne at handle med Engländerne, som ellers var Danmarks vigtigste handelspartnere (Olesen, 2014: 4). Til gengæld tilbød tyskerne at importere danske landbrugsprodukter og forsyne Danmark med brændstof og råvarer, så industrien i Danmark kunne fortsætte (Olesen, 2014: 5). På den måde blev en arbejdskrise afværget, grundet en dansk interesse i brændstof og råvarer, og en tysk interesse i landbrugsprodukter (Olesen, 2014: 5). Den danske økonomi kørte dog i lavt gear og var ustabil.

En anden konsekvens af den tyske besættelse var mangel på materiale, som fik en direkte indvirkning på boligproduktionen. I krigsårene var den årlige boligproduktion således faldet med ca. 50% sammenlignet med årene inden krigen. En naturlig konsekvens af dette var, at en høj arbejdsløshed på mere end 20% på årsbasis ramte byggefagene (Bertelsen, 1997: 12-13).

7.2 Byggespolitik – myriaden af lokale bygningsreglementer

Efter Bygningslov for København af 1889 og Bygningslov for Frederiksberg af 1890, skulle der efterfølgende gå 50 år, inden en ny byggelov så dagens lys. Oprindeligt var der udarbejdet et færdigt udkast til en ny byggelov for København i 1908, men 1. Verdenskrig og depressionen i 1930'erne fik arbejdet med byggeloven til at trække ud, og dette arbejde blev først genoptaget sidst i 1930'erne (Engelmark, 2013: 42).

De gældende bygningslove var derfor håbløst forældede og bygningslovgivningen i det danske land varierede betragteligt fra kommune til kommune. Dette skyldtes dels bygningsloven for købstæderne, som tillod lokale bygningsvedtægter og reglementer, hvis lovgivningen ansås som værende mangelfuld for den pågældende købstad, og dels bygningsloven for landet, som indeholdt så få paragraffer, at landkommunerne udarbejdede lokale bygningsreglementer. Derfor var der sidst i 1930'erne omkring 56 bygningsvedtægter og bygningsreglementer i købstæderne, mens der i landkommunerne var omkring 155 lokale bygningsreglementer (Malling, 1948: 161-162). Udbredelsen af de lokale bygningsreglementer og bygningsvedtægter fremgår af Figur 16.

Figur 16. Udbredelsen af lokale bygningsreglementer og vedtægter i købstæderne og landet.

De mange lokale bygningsvedtægter og bygningsreglementer skabte røre blandt de projekterende i byggeriet, hvilket fremgår af følgende citat:

"For den projekterende virker det ret paafaldende, at det, som er tilladt i den ene kommune, er strengt forbudt i den anden. Og selv noget saa eksakt begrundet som bjælkers bæreevne o. l. varierer fra kommune til kommune, skønt der næppe er videre motivering for at tro, at de statiske betingelser forandrer sig. Forskellene i klimatisk henseende er heller ikke saa store, at dette begrunder afgørende forskelligheder i byggemaaden" (Malling, 1948: 161-162)

Fremkomsten og udbredelsen af de mange lokale bygningsvedtægter og bygningsreglementer begrundes med eksisterende lovgivnings manglende hensyntagen til nye materialer såsom jernbeton (Halberg, 1939a: 29), de mange nye installationer, som er blevet en del af byggeriet siden gældende bygningslove blev vedtaget (Engelmark, 2013: 42), og et øget fokus på byplanlægning (Illeris, 2014: 16). Endvidere udbygges regelværkerne inden for politiet, brandvæsenet, sundhedsvæsenet og fabriksvæsenet, og disse

regelværker vandt en stadig større indflydelse i de opførte bygningsværker. Det var derfor ikke tilstrækkeligt at kende bygningsloven, når et bygningsværk skulle opføres, hvilket gjorde byggeriet komplekst at håndhæve og efterleve (Sivertsen, 1928: Forord).

Byplanloven blev revideret i 1938, hvilket betød, at byplanlægning blev obligatorisk at udarbejde for købstæder og kommuner med over 1000 indbyggere (Illeris, 2014: 17). Byplanlægningen skabte imidlertid en række udfordringer, da ikke alle købstæder og kommuner havde lavet tidssvarende bygningsvedtægter og bygningsreglementer, og derfor forsat var underlagt bygningslovene fra hhv. 1858 og 1861. Det var derfor ikke muligt at efterleve byplanlovens krav til eksempelvis ledningsarbejde, da bebyggelsen end ikke var underlagt lovgivning, som foreskrev ledningsarbejder (Fisker, Børsholdt & Boldsen, 1938: 192). Derved kunne byplanloven kun imødekommes hvis en lang række dispensationer blev givet (Fisker, Børsholdt & Boldsen, 1938: 192). Dette rejste atter spørgsmålet om hvorvidt en landsbyggelov skulle realiseres, hvilket fremgår af følgende citat:

”...det forekommer mig, at den logiske Konsekvens af en obligatorisk Byplanlægning maa være, at ogsaa visse Byggelovsbestemmelser gøres obligatoriske, eventuelt ved Gennemførelsen af den længe savnede Landsbyggeloven” (Forchhammer, 1938b, 112)

Københavns byggelov med tilhørende vedtægter m.m. af 1939

Byggeloven som lanceres i 1939 var markant anderledes end tidligere bygningslove, og omtales som Københavns faktiske anden byggelov, da de tidligere love blot kunne betragtes som udvidelser af bygningsloven fra 1856 (Sivertsen, 1939: 5). Lovens væsentligste ændringer præsenteres i følgende citat:

”Allerede i Titlen er angivet den væsentligste Forskel fra tidligere Lov; det er ikke en »Bygningslov«, men en »Byggelov«. Man er nemlig ikke længere saa imponeret af, at man kan bygge Huse; derfor optages de detaillerede Bygningsbestemmelser i et let foranderligt Bygningsvedtægt; saa nu kan man ikke i Fremtiden gøre Grin med Byggeloven, fordi den ikke kender til et eller andet vidunderligt Bygningsmateriale, saadan som man lo af Bygningsloven af 89, fordi den – trods gældende Bygningslov – ikke kendte Jernbeton” (Halberg, 1939a: 29)

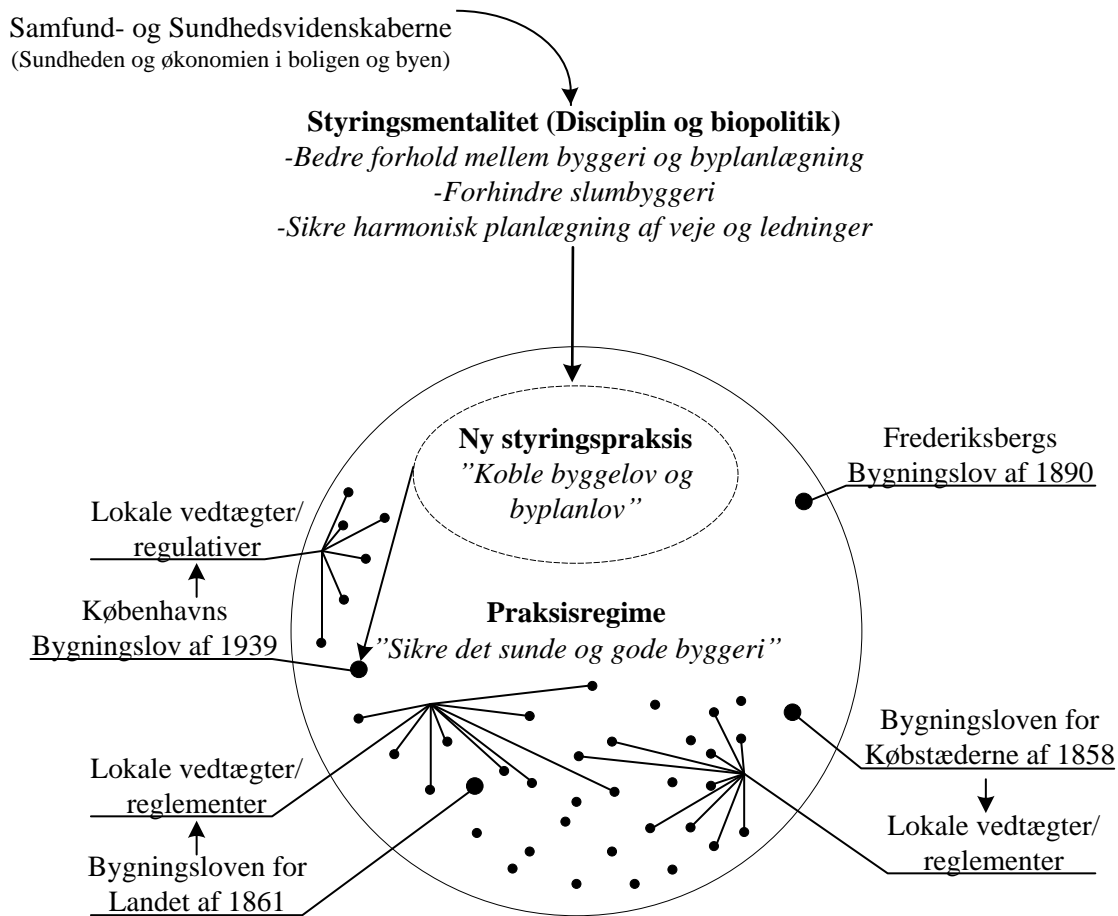
Citatet fortsætter:

”Nej, i »Byggeloven« lægges der Vægt paa Bygningers Forhold til andre Bygninger, deres Placering til Gader og Pladser, deres Placering til Byplanen, og det er sikkert en hel rigtig Betragtning. Der er jo ikke Tvivl om, at enhver Art Menneskebolig, en Grønlænderhytte

eller en Skyskraber placeret alene i det frie Land nærmest kunde være indrettet ganske som det passede Bygherren, uden en Sjæl tog Skade deraf; det er først, naar der er flere Bygninger, der danner en By, naar Bygningerne ligger i Vejen for hinanden, og i Vejen for dem, der skal til Bygningerne, at vanskelighederne begynder” (Halberg, 1939a: 29)

Som ovenstående citater understreger, sigter den nye byggelov ikke blot mod selve bygningen, men også eksisterende bygninger og helheden mellem bebyggelse, således at slumbyggeri bekæmpes og byplanmæssige overvejelser såsom veje og ledninger blev kædet sammen med byggeloven (Sivertsen, 1939). Den nye byggelov henviste som noget nyt til regulativer og vedtægter ift. detailbestemmelser (Forchhammer, 1939: 59), og forudsatte desuden, at de tekniske fag (elektricitet, vand og gas) var autoriserede (Engelmark, 2013: 62). Derved påbegyndes en videnskabeliggørelse af de tekniske fag, som opererer i byggebranchen. Byggeloven kan, i modsætning til tidligere bygningslove, defineres som en præstationsteknologi (Dean, 2010: 267). Dette skyldes at byggeloven ikke længere ”...forsøger at styrke eller gøre brug af vores kapacitet til at handle” (Dean, 2010: 266), men anvender ”...mere eller mindre tekniske midler til at låse de moralske og politiske krav om formning af adfærd fast til et krav om præstationsoptimering” (Dean, 2010: 268). Dean tilføjer desuden at ”Disse præstationsteknologier bruges så fra oven, som et indirekte middel til at regulere aktører, til at transformere professionelle til ’kalkulerende individer’ i ’kalkulérbare rum’, underlagt bestemte ’kalkulationsregimer’” (Dean, 2010: 268). Byggeloven fortsatte således med at være et teknisk aspekt, men i en mere prækriptiv form, der defineres ’nede fra’ teknikerne selv i stedet for ’oppe fra’ myndighederne (Dean, 2010: 268-269).

Det fremgår af Figur 17 at Københavns Byggelov af 1939 henviser til vedtægter og regulativer.

Figur 17. Københavns tildeles en ny byggelov, der for første gang refererer direkte til regulativer udarbejdet af fagfolk.

Den nye Københavnske byggelov omtaltes som værende *"ret omfattende, men dog ikke mere end, at det gaar an"* (Møller, 1948: 16). De detaljerede vedtægter og regulativer betragtedes derimod som værende meget omfattende og svære at finde hoved og hale i (Møller, 1948: 16). Byggelovens §75. foreskrev, at Indenrigsministeriet kunne bringe lovens bestemmelser til anvendelse uden for København (Sivertsen, 1939: 128), og derved åbnedes muligheden for at landsbyggeloven kunne realiseres.

7.3 Entreprenøren – tilknytningen til byggebranchen

I starten af 1900-tallet oplevede entreprenørfaget stor tilslutning af dimittender fra den Polytekniske Lærestalt, som søgte direkte ud i entreprenørverdenen efter endt uddannelse (Dietrich & Morsing, 2011). Dette medførte at mange af de nye entreprenørfirmaer, der stiftedes i starten af 1900-tallet, defineredes som entreprenør- og ingeniørfirmaer (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Entreprenørfaget ændredes dermed fra at være et fag for håndværkere og ufaglærte, til et fag for håndværkere, ufaglærte og ingeniører, hvoraf sidstnævnte håndterede projektering, styring, kalkulation, materialevalg mv. (Jen-

sen & Bennetsen, 2005: Episode 1). Ingeniørdimittenderne tilgik entreprenørfaget med forskellige visioner og med den nye viden fra Polyteknisk Lærestanstalt, hvorfor det i forvejen mangfoldige entreprenørfag begyndte at varetage et endnu bredere væld af opgaver, heriblandt vejarbejde som var Rasmussen & Schiøtz' kerneområde (senere NCC), og jernbeton og pæleindramning som var Monberg & Thorsens kerneområde (senere MT Højgaard).

Da 1. Verdenskrig sluttede i 1918 begyndte entreprenørerne for alvor at søge mod udlandet, hvilket som udgangspunkt skyldtes tre årsager: 1) at der i Danmark var flere ingeniører end nødvendigt; 2) at der var mange genopbygningsprojekter i de lande, som havde deltaget i 1. Verdenskrig; og 3) at den danske infrastruktur var så veludbygget, at opgaverne var få på hjemmemarkedet (Andersen, 2005: 53-54). Flere af entreprenørerne arbejdede i udlandet med opgaver, som de ønskede at tilføre den danske infrastruktur, heriblandt motorveje, som kunne dæmme op for de trafikproblemer, der fandtes i de større danske byer. I 1936 udarbejdede en række af landets mest prominente entreprenører et udkast til et landsdækkende motorvejsprojekt kaldt 'H-planen'. Udkastet blev dog afvist da veje var et kommunalt og amtsligt anliggende, og desuden mente Dansk Vejtidskrift ikke at "*private interesser skulle diktere dansk vejpolitik*" (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 3).

Entreprenørens tilknytning til boligbyggeriet

Med udarbejdelsen af byggeloven for København i 1939 skabte entreprenøren for første gang relationer til boligbyggeriet. Dette skyldtes først og fremmest at byplanloven, som bl.a. omhandlede veje, blev et tillæg til byggeloven. Dermed blev entreprenøren, som anlagde veje, og derfor var underlagt lovgivning på vejområdet, også underlagt lovgivning gældende for byggeriet (Sivertsen, 1939: 297). Jernbeton havde endvidere opnået en sådan udbredelse og anerkendelse i Danmark, at det med hensyn til "*styrke- og brandsikkerhed, varme- og lydisolering kunne anses for betryggende*" (Engelmark, 2013: 47), og derfor tilførtes flere lempelser til byggeloven, således at jernbeton kunne anvendes i flere konstruktioner. Grundlaget for entreprenørens indtræden i boligbyggeriet skabtes derved med Københavns Byggelov af 1939.

Entreprenøren indtager dog ikke en betydningsfuld placering i byggebranchen efter den nye revision af byggeloven, hvilket skyldes udbruddet af 2. Verdenskrig og dertilhørende faldende aktiviteter i boligbyggeriet. Flere af entreprenørerne søgte grundet manglende arbejde mod brunkulslejerne og tørvemoserne, hvor de maskiner de normalt anvendte til entreprenørarbejdet kunne anvendes (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 4).

7.4 Sammenfatning

Ved afslutningen af 1. Verdenskrig opstår en stigende utilfredshed i arbejderklassen, som rammes økonomisk hårdt af den raserende krig. Arbejdernes reallønninger faldt, samtidig med at den danske stat tjente godt på eksport af landbrugsvarer til de krigshærgede lande. Derfor oplevede fagforeningerne en enorm tilslutning, og krævede forskellige goder til medlemmerne, heriblandt en kompensation for den faldende realløn, som vanskeliggjorde huslejebetalingen, da boligpriserne ikke havde oplevet samme fald som reallønningerne.

Socialdemokratiet oplevede ligesom fagforeningerne en betydelig tilslutning, og gik, efter valget i 1924, sammen med landets kommuner, ind på boligmarkedet for at komme boligmanglen til livs og for at presse de høje boligpriser ned. Boligmarkedet bliver derved et synlighedsfelt, som udsættes for viden fra samfundsvidenskabernes økonomiske side. Dette var en måde at tilfredsstille arbejderklassen på og samtidig forebygge den ekstremisme, som skød frem i Europa. Dette blev senere manifesteret med Kanslergadeforliget og Socialreformen, som skulle sikre danskerne forskellige rettigheder for at forhindre tilslutningen til kommunismen og nationalsocialismen.

Boligbyggeriet, som skød frem i årene efter 1. Verdenskrig, var underlagt Københavns Bygningslov af 1889, som var markant forældet ift. de mange nye materialer og konstruktionsløsninger, som havde set dagens lys i det nye århundrede. Men byggeriets største fjende var imidlertid ikke den forældede bygningslov, men den stigende mængde trafik, som tvang boligbyggeriet til at klumpe sammen i slumområder. Trafikken var sågar et anliggende, som var ude af statens hænder, hvorfor kravet om obligatorisk byplanlægning (byplanloven) i alle byer med over 1000 indbyggere blev vedtaget. Byplanlægningen blev indarbejdet i Københavns Byggeslov af 1939, som ikonisk skiftede status fra en bygningslov, omhandlende indvendige og udvendige forhold af en bygning, til en byggeslov, der også omhandlede bygningens omkringliggende forhold. Med koblingen af byplanloven til byggesloven tilknyttedes entreprenøren til byggebranchen, og byggesloven fremstår som et teknisk aspekt, der koder relationen mellem objekt og subjekt. Byggesloven skifter status fra handlingsteknologi til præstationsteknologi, da loven refererer til præskriptive regulativer og vedtægter, som regulerer subjekternes præstation og er med til at normalisere entreprenøren (Dean, 2010: 174).

Med erkendelsen af, at boligforholdene besværliggjorde tilfredsstillende byplanlægning, og at byplanlægningen fremmede slumbyggeriet sammenfattes disse til én lov, der disciplinerer ved at referere til præskriptive regulativer og vedtægter, der fungerer som reguleringsmekanismer, der disciplinerer og normaliserer entreprenøren (Dean, 2010: 174). Dette fremgår af Tabel 8.

Tabel 8. Overgangen fra en suveræn biopolitik til disciplinær biopolitisk styring.

<i>Periode</i>	Suverænitet / biopolitik 1862-1939	Disciplin / biopolitik 1939-1960
<i>Styringens mål</i>	Forhindre optøjer og politisk ekstremisme ved at sikre bedre boligforhold	Forbedre bolig- og byplanlægning ved at beslægte disse
<i>Styringens synlighedsfelter</i>	Eksisterende boliger, arbejderklassen	Slumbyggeriet
<i>Styringens tekniske aspekt</i>	Bygningsloven som normfremmende sikkerhedsapparat	Byggeloven (inkl. byplanloven) som disciplinerende gennem præskriptive regulativer og vedtægter
<i>Styringens rationale</i>	Historisk betinget, videnskabelig viden (Polyteknisk Lærestanstalt), sundhedsvidenskabelig viden	Kobling af byggeteknisk- og byplanviden
<i>Skabelsen af identiteter</i>	Næringsloven, subjektivering af entreprenøren gennem ingeniørfaget	Entreprenøren som normaliseret subjekt

Overgangen fra suveræn biopolitik til disciplinær biopolitik foregår omkring år 1939, fordi det er året, hvor Københavns Byggelov af 1939 træder i kraft. Denne lov refererer som noget nyt til vedtægter og regulativer, som er med til at standardisere adfærd, hvilket er en af disciplinens hovedtræk (Oels, 2006: 190).

8. Årene 1946-1988

I denne tredje del af analysen introduceres samfundsmekanismer, byggepolitik og entreprenøren ift. styring i perioden fra efterkrigstiden i 1946 og frem til 1988, hvor tankerne om bygge- og anlægsbranchen, som et internationalt konkurrencemarked, opstår.

8.1 Samfundsmekanismer – krig, kriser og energi

Danmark gennemlevede 2. Verdenskrig med få ødelæggelser og få mennesketab, men oplevede i årene efter krigen en alvorlig bolig- og byggesituation (Boligministeriet, 1957: 13). Den udvikling, som blev forsømt under krigen, skulle indhentes i efterkrigstiden, hvilket betød, at der skulle investeres kapital for at få gang i opsvinget, herunder opsvinget i boligbyggeriet (Boligministeriet, 1957: 11). Under krigen var boligproduktionen blot 13.000 boliger årligt, mens produktionen inden krigen var 25.000 boliger årligt (Bertelsen, 1997: 12). Desuden var en stor generation fra årene efter 1. Verdenskrig begyndt at søge mod boligmarkedet, hvilket gjorde boligsituationens fremtid dystre (Bertelsen, 1997: 12).

Fra 1948-1953 modtog Danmark støtte fra Marshall-hjælpen, hvilket var en økonomisk hjælp fra amerikanerne. Marshall-hjælpen forudsatte krav om liberaliseringer og effektiviseringer af det danske produktionsapparat (Larsen & Larsen, 2007: 46), hvorfor investeringerne i efterkrigstiden blev brugt på maskiner, transportmidler og byggeri (Boligministeriet, 1957: 12). Kapitalen, som tilfaldt byggeriet, var markant mindre end den kapital, som tilfaldt maskiner og transportmidler, hvilket dels skyldtes manglende faglært arbejdskraft og byggematerialer, og dels et statsligt ønske om at opspare en økonomisk buffer (Boligministeriet, 1957: 12). I den danske befolkning var en forventning om, at staten ville afhjælpe mangel på materialer, og dermed boligbyggeriet, ligesom staten regulerede boligbyggeriet i årene efter 1. Verdenskrig (Larsen & Larsen, 2007: 13). De manglende materialer gjorde det risikabelt at investere i boliger, da byggeriet givetvis kunne stagnere grundet mangel på materialer. Den danske stat oprettede derfor et statsbyggelån, som bygherrer kunne optage, hvis deres byggeri skulle rammes af mangel på materialer (Boligministeriet, 1957: 14). Ingenlunde hjalp det, og boligbyggeriet oplevede ikke den ønskede fremgang. De danske politikere nåede derfor, i fællesskab med byggebranchens aktører, frem til, at bolignøden kunne mindskes ved at industrialisere byggeriet, og derved øge produktiviteten (Byggeskade-fonden, 2016: 9).

”Gør gode tider bedre”

Visionerne om at nedbringe bolig manglen ved at industrialisere byggeriet ramlede sammen med Socialdemokratiets ønske om at skabe et velfærdssamfund (Rasmussen & Brunbech, 2014: 19). Velfærdssamfundet skulle sikre samfundets borgere mere frihed, ved at staten aktivt skulle skabe rammerne for borgernes ve og vel. Dette skulle bl.a. ske ved at sikre borgerne en minimum økonomisk velstand og adgang til sociale og kulturelle tilbud, herunder skoler, museer mv., uden at borgerne mistede andre rettigheder (Knudsen, 2014).

I 1958 ramtes Danmark af den højkonjunktur, som allerede var begyndt at ulme i Vesteuropa i starten af 1950'erne. Højkonjunktoren satte for alvor skub i opbygningen af velfærdssamfundet, og satte også spor i byggeriet, da en lang række offentlige byggerier såsom sygehuse, skoler, plejehjem, ungdoms-klubber mv. blev opført (Rasmussen & Brunbech, 2014: 20). Opbygningen af velfærdssamfundet fik også en direkte indflydelse på boligbyggeriet, fordi de danske familier i højere grad benyttede sig af de mange daginstitutionstilbud, som velfærdssamfundet havde ført med sig. Derved ændrede familiemønstrene sig, og de arbejdende i familierne brugte mere tid på arbejdsmarkedet og tilførte derved familien en økonomisk rigdom, som fik parcelhusbyggeriet til at eksplodere (Rasmussen & Brunbech, 2014: 20-22).

Velfærden blev brugt som et argument overfor amerikanerne, der krævede, at Danmark brugte flere penge på NATO-samarbejdet. Med argumentet om, at opbygningen af velfærdssamfundet ikke blot var for at forbedre danskernes levevilkår, men også at afholde danskerne fra at søge mod kommunismen, accepterede amerikanerne til dels danskernes lave militærbudget (Rasmussen & Brunbech, 2014: 11). Velfærdsstaten var dermed en måde at fremme styringens synlighedsfelt på, og skulle sikre, at danskerne ikke søgte mod ekstreme yderpartier.

Krisernes årti og EF

De industrialiserede fabrikker havde for længst indhentet landbruget som det største danske eksportområde, og landbruget blødte (Rasmussen & Brunbech, 2014: 21). Danmark blev, efter en folkeafstemning i 1973, medlem af Det Europæiske Fællesskab (efterfølgende kaldt EF), og der var en forventning til, at medlemskabet ville styrke det danske landbrug, da Danmark dermed blev en del af et økonomisk fællesskab med Vesttyskland og England, der var hovedaftagerne af det danske landbrug (Fick, 2014: 3).

I 1973 og igen i 1979 ramtes Danmark og Europa af energikriser. EF fik svære arbejdsbetingelser, da alle medlemslandene oplevede økonomiske vanskeligheder og stigende arbejdsløshed, og derfor udviste større interesse indenrigs end i EF-regi (Fick, 2014: 3-4). I Danmark oplevedes en voksende udlandsgæld, stigende inflation og arbejdsløshed (Larsen & Larsen, 2007: 136). Energifikrisen understregede i

Danmark, hvor afhængig det industrialiserede samfund var af energiforsyningen (Fick, 2014: 23), og der opstod derfor en interesse i at mindske den afhængighed, som eksisterede til udenlandske energikilder (Fick, 2014: 29).

Efter kriseårene i 1970'erne var den europæiske økonomi hårdt såret, og Fjernøsten og USA havde lagt alenlang afstand til den europæiske økonomi, hvorfor EF i 1985 vedtog, at der skulle etableres et indre marked mellem EF-landene. Det indre marked skulle træde i kraft i 1993, og sikre fri bevægelighed for varer, kapital og arbejdskraft EF-landene imellem (Fick, 2014: 3-4). Dermed fjernede EF fokus væk fra landbruget og begyndte sågar at opsætte kvoter på landbrugsvarerne for at forhindre en overproduktion (Fick, 2014: 4).

8.2 Byggepolitik – landsbyggeloven og de funktionsbaserede krav

I år 1955 fandtes 294 bygningsreglementer og 67 bygningsvedtægter foruden Københavns Byggelov af 1939, Bygningslov for Frederiksberg af 1890, Bygningslov for Købstæderne af 1858 samt Bygningslov for Landet af 1861 (Engelmark, 2013: 63). Dermed fandtes i nogle kommuner bygningslovgivning, der var ca. 100 år gammel, mens andre kommuner havde en bygningslovgivning, som blot var få år gammel.

Formålet med det industrialiserede byggeri var bl.a. at identificere billige indenlandske alternativer til det traditionelle boligbyggeri. Beton blev betragtet som et attraktivt alternativ, der ikke blot var billigt, men kunne udføres af ufaglært arbejdskraft, hvilket var velset, da manglen på murere var stor (Bertelsen, 1997: 16). At udbrede betontechnologien til byggebranchen blev dog betragtet som en vag vision, sammenlignet med den industrialisering især fabriksindustrien havde gennemgået, hvorfor visionerne om den industrialiserede byggeproces opstod (Bertelsen, 1997: 17).

Boligministeriet og Statens Byggeforskningsinstitut

Hvis det industrialiserede byggeri skulle realiseres, skulle aktører i spil, som kunne stå for transformationen. Derfor blev Boligministeriet (oprindeligt Ministeriet for Byggeri og Boligvæsen, senere Boligministeriet) såvel som Statens Byggeforskningsinstitut (efterfølgende SBI) stiftet i 1947 (Kjeldsen, 1999). Boligministeriet forklarede selv følgende om oprettelsen af Ministeriet for Byggeri og Boligvæsen:

”Da de vanskeligheder, som boligbyggeriet stod over for efter krigen, havde gjort det nødvendigt, at staten efterhånden greb ind med regulerende og stimulerende foranstaltninger, blev det klart, at det var nødvendigt at foretage en gennemgribende omorganisering af det administrative apparat, idet den ressortfordeling, der var gennemført, ofte var foretaget mere ud fra historiske end saglige hensyn” (Boligministeriet, 1957: 18)

Som ovenstående citat påpeger, skulle Boligministeriet bidrage til en aktiv udvikling af boligbyggeriet ud fra saglige hensyn snarere end historiske. Boligministeriet indtog derved en position, som ikke blot handlede om boliger, men også om boligernes opførelse (Bertelsen, 2013: 21). Et byggeudvalg argumenterede for, at etableringen af en byggeforskningsenhed var nødvendig, hvis byggeriet skulle rationaliseres, hvorfor SBi blev en realitet (Gottlieb, 2010: 151). Med oprettelsen af SBi åbnedes muligheden for at videnskabeliggøre procesdelen af boligbyggeriet, og SBi kunne derved være enheden, der kunne skabe de saglige argumenter ved at belyse forskellige synlighedsfelter.

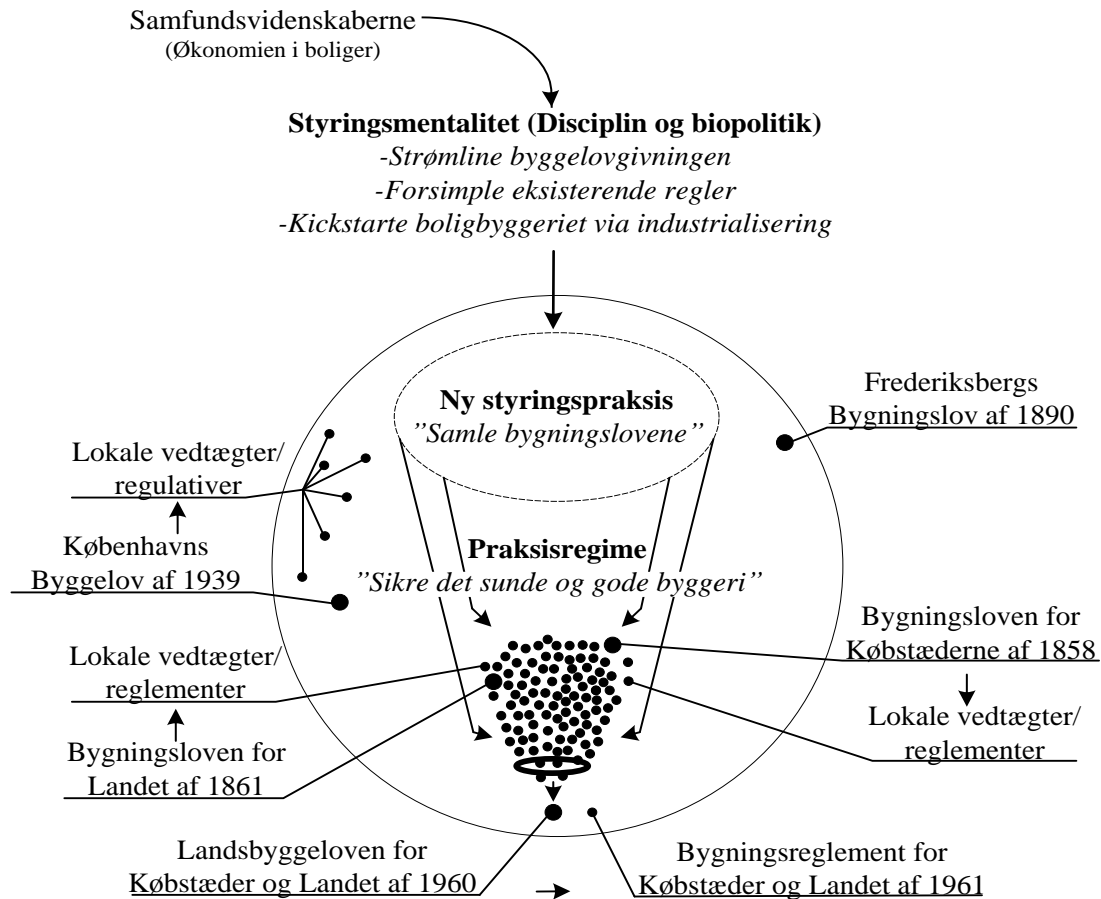
Den varierende lovgivning på byggeområdet var en hæmsko for de visioner, der var for det industrialiserede byggeri. Hvis byggebranchen skulle imødekomme samfundets boligefterspørgsel ved at industrialisere byggeriet, opfordrede byggebranchens parter en sikkerhed for, at de industrialiserede komponenter kunne anvendes i hele landet, og ikke var begrænset af lokale bygningsreglementer og bygningsvedtægter (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview). Diskussionen om landsbyggeloven blussede derfor op igen.

Landsbyggeloven af 1960 samt bygningsreglement for købstæderne og landet af 1961.

I købstæderne og landet uden for København og Frederiksberg fandtes de lovgivningsmæssige største variationer, hvorfor en fælles landsbyggelov for købstæderne og landet blev udarbejdet. Byggeloven var kraftigt inspireret af Københavns byggelov af 1939 (Engelmark, 2013: 63), og var dermed et forsøg på at strømline byggeriet i købstæderne og på landet, så disse svarede til byggeriet i København. Året efter lanceredes Bygningsreglement for Købstæderne og Landet af 1961, som var det første bygningsreglement, der gjaldt på tværs af kommunegrænser (Boligministeriet, 1961: 9). Forskellen mellem byggeloven og bygningsreglementet forklares i det følgende:

”Byggeloven indeholder grundlæggende og principielle bestemmelser om regulering af byggeriet og skal suppleres med et bygningsreglement og kommunale bygningsvedtægter. Bygningsreglementet, hvis indehold hovedsageligt bliver bestemmelser om de enkelte bygningers konstruktioner og indretning, skal udfærdiges af boligministeren” (Dansk Ingeniørforening, 1960: 7)

Med udfærdigelsen af landsbyggeloven og det dertilhørende bygningsreglement, påbegyndtes en oprydning i de mange eksisterende lokale vedtægter og bygningsreglementer (Hansen, SBi, Interview). Tilblivelsen af landsbyggeloven og bygningsreglementet for købstæderne og landet fremgår af Figur 18.

Figur 18. Bygningsloven for Landet af 1861 og Bygningsloven for Købstæderne af 1858 samles i en fælles byggelov og bygningsreglement.

Bygningsreglementet af 1961 havde til formål at udmønte landsbyggeloven, hvilket uddybes i følgende citat:

"Bygningsreglementet er en bekendtgørelse dvs. at den ligger i forlængelse af og udmønter byggeloven. Det er formentlig valgt af to årsager. For det første kan bygningsreglementet gå mere detaljeret til værks end byggeloven, og for det andet er beslutningsprocesserne i forbindelse med en bekendtgørelse ikke så bureaukratiske" (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview)

Bygningsreglementet af 1961 var endvidere en sammenfatning af den byggeskik, som fandtes i købstæderne og landkommunerne, hvilket gjorde bygningsreglementet meget detaljeret. Dette fremgår af følgende citat:

"man får næsten at vide, hvilke søm man skal bruge for at lave en trappe" (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview)

Bygningsreglementet af 1961 var således et manifest af den byggeskik, der fandtes, og bestemte hvordan byggeskikken skulle styres (Hansen, SBI, Interview). Hvor tidligere lokale bygningsreglementer var de enkelte kommuners fortolkning af bygningsloven, er Bygningsreglement for Købstæder og Landet af 1961 en kodificering af den eksisterende praksis, hvilket ophører den fortolkningsmæssige frihed til byggeloven som de enkelte kommuner tidligere har haft.

Fokusset på energi og ekspansionen af de funktionsbaserede krav

Energikrisernes indtog i 1970'erne flyttede Boligministeriets fokus fra produktion af boliger til energi, hvilket uddybes i følgende citat:

”I 1980’erne iværksattes forskellige initiativer, som skulle reducere omfanget af byggeskader. I 1986 blev gennemført en kvalitetssikrings-og ansvarsreform. Denne reform medførte, at antallet af byggeskader blev reduceret fra op mod 20 % til ca. 3-5 % de seneste år“
(Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

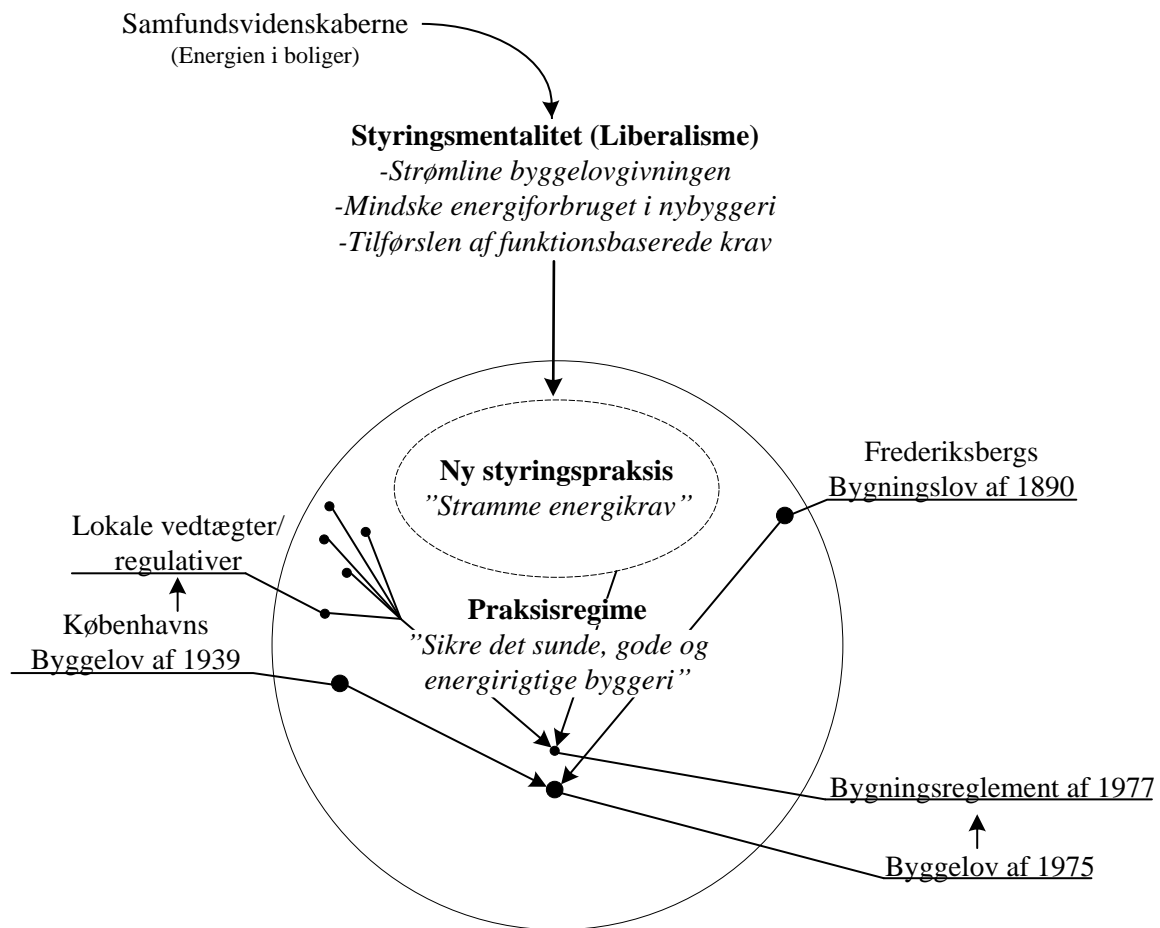
Som ovenstående citat påpeger medvirkede energikriserne til, at energikravene i bygningsreglementet blev skærpet. Denne stramning blev desuden påvirket af en anden kritik, som bygningsreglementet stod overfor i 1970'erne. Lægevidenskaberne beskyldte reglementets bestemmelser, især tekniske bestemmelser, for ubetinget at fokusere på enkeltdele snarere end bygningsværker som en helhed. Lægevidenskaberne ønskede en større opmærksomhed på bygningsværkers samlede funktion og komfort ift. bygningsværkets brugere (Dansk Ingeniørforening, 1972: 10). Som modsvar på denne kritik påbegyndtes indarbejdelsen af en række funktionsbaserede krav i bygningsreglementet, hvilket var en type krav, der var almindelige og fandtes i produktionen (Jeppesen, 1955: 935). Et funktionsbaseret krav er en type af krav hvor ”man går fra et beskrive en praksis til at beskrive hvad bygningen skal kunne“ (Hansen, SBI, Interview). Ved et funktionsbaseret krav ”sætter vi rammen og lader vejledninger og standarder udmønte de konkrete forhold“ (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview). Ønsket i Boligministeriet, såvel som ved mange af byggeriets aktører, var netop at gøre byggeriet til en produktion, hvorfor det var et naturligt træk at tilknytte funktionsbaserede krav, kendt fra produktionen, til byggeriet (Simonsen & Munch-Petersen, 1957: 8).

Som et eksempel på funktionsbaserede krav kan nævnes at kravene til varmeudledningen på en tung ydervæg næsten blev halveret fra Bygningsreglementet af 1972 (BR72) til Bygningsreglementet af 1977 (BR77), dette var en konsekvens af energikrisen, ligesom detailbeskrivelserne af, hvorledes de udførende kunne bygge en ydervæg, som overholdt gældende krav, blev skrevet ud i BR77 (konsekvens af detailkravenes kritik). De eksisterende detailkrav, som fandtes i bygningsreglementet, blev generelt udsat for hård kritik, hvilket eksemplificeres i følgende citat:

"Det er med bl.a. Marius Kjeldsen som nøgleperson, at bygningsreglementet i disse år er ved at overgå til angivelsen af funktionsbestemte krav i stedet for blot at være en udviklingshæmmende opremsning af detaljløsninger" (Dansk Ingeniørforening, 1971: 11)

Det nye fokus på energi var dog ikke ensbetydende med, at der skulle bygges færre boliger, for boligsituationen var stadig alvorlig, og der var fortsat behov for flere boliger (Bertelsen, 2013: 14).

I 1970 blev Frederiksberg underlagt landsbyggeloven (Boligministeriet, 1970: 1) og i 1975 blev København også underlagt landsbyggeloven (Boligministeriet, 1975: 1). Som det fremgår af Figur 19 blev hele Danmark underlagt én byggelov med et dertilhørende bygningsreglement, hvilket betød, at stramninger på energiområdet blot skulle indarbejdes i bygningsreglementet.

Figur 19. Byggeloven af 1975 bliver gældende for København og Frederiksberg, hvilket betyder at alle lokale love, regler og vedtægter som gjaldt for København og Frederiksberg ophører.

Industrialiseringens efterdønninger og spørgsmålet om kvalitet

I midten af 1970'erne opstod de første efterdønninger i det industrialiserede boligbyggeri, som havde haft kronede dage siden 1950'erne. Vandet begyndte at trænge igennem tagkonstruktionerne, og det viste sig, at opbygningen med krydsfinér og tagpap blot havde en levetid på ca. 15 år. Dette forårsagede svampeskader, råd og afsprængninger af bebyggelsens betonfacader, hvilket kostede 250 millioner kr. at udbedre (Byggeskadefonden, 2016: 10). Konklusionen lød på, at skaderne var opstået pga. manglende erfaringer med de nye materialer, konstruktioner og arbejdsmetoder, som var anvendt (Byggeskadefonden, 2016: 10). Anvendelsen af de uprøvede materialer, konstruktioner og arbejdsmetoder, var blevet muligt med bygningsreglementets deskriptive udvikling. Hvor Bygningsreglement for Købstæder og Landet af 1961 kodificerede byggeskikken og foreskrev hvorledes bygningsværker skulle opføres, er Bygningsreglement af 1977 af mere deskriptiv karakter, hvilket i højere tillader anvendelsen af uprøvede materialer, konstruktioner og arbejdsmetoder, fordi at der ikke stilles krav til hvorledes bygningsdele skal opbygges.

I 1980'erne iværksattes forskellige initiativer, som skulle reducere nybyggeriet ud fra idéen om, at mindre nybyggeri ville give færre byggeskader. Dog var der fortsat boligmangel, og initiativerne blev derfor annulleret (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview). Den svigtende kvalitet i byggeriet førte til etableringen af Byggeskadefonden i 1986, hvilket fremgår af følgende citat:

”Grunden til at man etablerede Byggeskadefonden i 1986 var fordi, at der specielt op gennem 1970'erne og 1980'erne, var nogle meget store problemer, dels med de flade tage og tagpapbelægninger, og dels med beton. Den eneste måde at løse dette på, var at gå til staten, og derigennem få bevillinger på finansloven, til eksempelvis at udbedre de flade tage i Albertslund, eller betonskaderne i Gladsaxe. Der var nogle folk i boligministeriet, som fandt ud af, at der måtte være nogle måder at forebygge de her skader på, om ikke andet så for det offentlig støttede boligbyggeri. Der fandt man så på Byggeskadefonden”
(Bønnelycke, Byggeskadefonden, Interview)

Byggeskadefonden fungerer i dag som et forsikringsselskab for de almennyttige boligbyggerier, hvor fonden gennemfører 1-års og 5-års eftersyn, ligesom fonden forebygger svigt, fejl og mangler gennem formidling af erfaringer om byggeskader (Bønnelycke, Byggeskadefonden, Interview). Siden 1980'erne har kvalitet været et mantra i byggeteknisk sammenhæng, og anvendelsen af velkendte løsninger og materialer blevet prioriteret højt (Larsen & Larsen, 2007: 177).

I 1988 udkom Ølgaard-rapporten, som var et udspil fra Boligministeriet, der foreslog et stop for det støttede boligbyggeri (Liliegreen, 2007: 17). Boligministeriet frygtede en overforsyning af boliger, og

anbefalede derfor en omlægning af byggebranchen, således at der kom et større fokus på reparation og vedligehold på bekostning af nybyggeri (Liliegreen, 2007: 6).

8.3 Entreprenøren – lederen i byggebranchen

Da boligproduktionen for alvor påbegyndtes i årene efter 2. Verdenskrig, var det med ingeniører og arkitekter i ledende positioner fra projektering til planlægning af udførelsen (Bertelsen, 2013: 48). Fra midten af 1950'erne var manglen på murere så alvorlig ift. at sikre den ønskede boligproduktion, at der blev oprettet statslån til utraditionelt byggeri. Det utraditionelle byggeri indebar, at murerarbejdskraften på et byggeri max måtte udgøre 15% af det samlede arbejde (Kjeldsen, 1954: 71). Entreprenøren indtrådte derfor i byggebranchen, da beton var entreprenørens spidskompetence, og var et fornuftigt alternativ til murerarbejdet (Larsen & Larsen, 2007: 16). Entreprenørens arbejde med beton forudsatte, at dele af produktionen, som omhandlede betonarbejde, blev flyttet fra byggepladserne til fabrikkerne. Dette skete med argumentet om, at det mest effektive produktionsudstyr fandtes på fabrikkerne (Bertelsen, 2013: 48). Ved at rykke produktionen ud på fabrikkerne, fik entreprenørerne en mere ledende rolle, da byggeproces såvel som detailløsninger var afhængigt af arbejdet på fabrikkerne (Bertelsen, 2013: 48). Fabriksarbejdet blev desuden mere fordelagtigt med Montagekvoten i 1960, som opsatte standarder for længder og bredder på elementer, hvilket gjorde fabriksproduktionen mere simpel, da elementerne nu skulle produceres i bestemte størrelser, og byggepladsen skulle tilpasse sig elementstørrelserne (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 5).

I takt med at entreprenøren fik en mere ledende rolle i byggeriets planlægning, begyndte spekulatøren om hvorvidt entreprenøren kunne lede, ikke blot produktionen og udførelsen, men hele byggepladsens planlægning. Derfor blev totalentreprisen, som i 1950'erne kun var kendt i USA og England, indført i Danmark, således at hoved- og fagentrepriserne, der var de herskende entrepriseformer, kunne udføres. I 1960'erne oplever totalentreprisen stor udbredelse, især i parcelhusbyggeriet, og entreprenøren påtager sig et stadig stigende ansvar på byggepladserne (Bertelsen, 2013: 49). Totalentreprisen omtaltes som værende nøglen til, at entreprenøren kunne indtage en så betydningsfuld rolle ift. proces og brancheudvikling (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 5).

Landsbyggeloven og bygningsreglementets indvirkning på entreprenøren

Med landsbyggeloven og det medfølgende bygningsreglement sker den ultimative subjektivering af entreprenøren, da forhold relateret til entreprenørens fabriksarbejde indarbejdes i bygningsreglementet. Bygningsreglementet blev anvendt til at fremme det industrielle byggeri, da reglementet eksempelvis

opsatte krav til rumhøjder på 2,8 m med undtagelse af øverste etage, som kun krævede 2,5 m (Boligministeriet, 1961: 24). Kravet til rumhøjderne var detailkrav, der via mimetisk isomorfisme skulle skabe stabilitet og sikre industrialiseringens gennemførelse (DiMaggio & Powell, 1983:151).

Kritikken af entreprenørens totalentrepriser

Hvor bygningsreglementet i 1960'erne skulle fremme det industrielle boligbyggeri via detailkrav, søger bygningsreglementet i 1970'erne at fremme energibesparende løsninger, såvel som bygningens samlede funktion via funktionsbaserede krav. Detailkravene, som fandtes i bygningsreglementet i 1960'erne, fremmede entreprenørens muligheder for at gennemføre totalentrepriser uden inddragelse af arkitekter og ingeniører – detailkravene skulle blot efterlevedes. Entreprenørerne stod model til megen kritik, fordi bygningsværkerne ikke besad den funktionalitet, som forventedes, selvom bygningsreglementets krav blev opfyldt (Dansk Ingeniørforening, 1972: 10). Æstetisk haltede entreprenørernes egne projekter også efter, hvilket fremgår af følgende citat:

”helt ærligt, så kan man jo godt gå ud og pege på de huse fra 1970'erne og 1980'erne, som var tegnet af en entreprenør” (Boye, Hoffmann A/S, Interview)

Kritikken, som blev rettet mod entreprenørernes projekter, gav anledning til indarbejdelsen af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet op gennem 1970'erne, da disse krav kunne fremme inddragelsen af arkitekter og ingeniører i projekteringen ved at efterspørge kompetencer, som varetages af arkitekter og ingeniører. Eksempelvis betød udskrivelsen af vægkonstruktioner, som overholdt gældende krav til varmeudledning, at entreprenøren enten selv skulle tilegne sig denne kompetence, eller inddrage en ingeniør i projekteringen, for at sikres sig at kravet blev overholdt. Derved opstod et marked for rådgivende ingeniører, som kunne varetage projekteringen, mens entreprenøren fortsat kunne varetage den udførelsesmæssige del (Sommer, MT Højgaard, Interview).

Energikravene i bygningsreglementet, såvel som entreprenørernes aktiviteter, var dermed påvirket direkte af de energikriser, som huserede internationalt, og af samfundets måde at gribe krisen an på. Det var imidlertid ikke alle krav, der havde samme afhængighed af internationale tendenser. Eksempelvis udvikledes brand- og konstruktionsmæssige regler ofte ud fra konkrete hændelser, hvilket fremgår af følgende citat:

”Energi og indeklime er udtryk for de politiske bevægelser, der er i samfundet. Konstruktioner og brand er ofte konkrete sager, eksempelvis konkrete brande eller konkrete byggerier, der styrter ned” (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview)

Ovenstående postulat ift., at brand og konstruktioners udvikling er afhængig af konkrete sager understreges i følgende citat:

”Da jeg kom til Boligministeriet i 1970’erne drøftedes en stor brand på Hotel Hafnia i København, hvor nogle indebrændte. Dette gjorde at man gik ind og reviderede i bygningsreglementet” (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

Entreprenørens arbejdsopgaver udvikledes dermed sideløbende med byggebranchens øvrige udvikling og påvirkning fra nationale såvel som internationale tendenser. Internationale tendenser, såsom energikriserne, trak tråde direkte til entreprenørens arbejdsopgaver, da boligbyggeriet gøres synonym med et højt energiforbrug, og bygningsreglementet anvendes som regulator ift. at sikre energirigtige løsninger i boligbyggeriet. Nationale tendenser ift. brande og konstruktionsfejl trak også tråde direkte til entreprenørens arbejdsopgaver, da bygningsreglementets ufuldstændige krav gøres synonym med brandes hærgen og konstruktioners defekter. Både internationale og nationale tendenser er derved med til at synliggøre styringens synlighedsfelter.

Kvalitet og fusioner

Byggeskaderne, som opstod i kølvandet på det industrialiserede boligbyggeri, medførte en enorm kritik af byggesektoren, hvilket fremgår af følgende citat:

”Der var ingen i sektoren, som kunne leve med at der var byggeskader - det giver et dårligt image, og der kom en masse overskrifter i Ekstrabladet og BT. Det kan en sektor ikke leve med, så man var interesseret i at der skete noget. Der var altså en bred sektorinteresse, og selvfølgelig også fra den offentlige side, for man kunne ikke leve med at man betalte skatteyderpengene til noget, der efterfølgende skulle repareres” (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

Byggeskaderne og efterdønninger fra energikriserne fik investeringerne i byggebranchen til at falde drastisk (Larsen & Larsen, 2007: 136) og mange entreprenørfirmaer lukkede eller lod sig opkøbe eller fusionere (Jensen & Bennetsen, 2005: Episode 7). Der kom derfor et større fokus på bygningsværkers samlede kvalitet, samt at bygningsværkers materiale- og konstruktionsvalg skulle være afprøvet. For at imødekomme dette, begyndte entreprenørfirmaerne at ansætte arkitekter og ingeniører, så den nødvendige knowhow var internt i entreprenørfirmaerne og projekteringen kunne udføres internt. Dette fremgår af følgende citat:

”I 1980’erne og 1990’erne havde de fleste entreprenørfirmaer egen projektering, hvor der var arkitekter og ingeniører ansatte” (Boye, Hoffmann A/S, Interview)

Entrepenørfirmaernes kerneopgaver fortsatte derved med at vokse. Hvor entreprenørfirmaerne i årene efter 2. Verdenskrig blot skulle opføre en masse boliger, skulle boligerne i 1970’erne også være energirigtige og have fokus på bygningens samlede funktion. I 1980’erne skulle entreprenørerne forholde sig til spørgsmålet om kvalitet og anvendelsen af afprøvede materiale- og konstruktionsløsninger, ligesom konkurrencen om at besidde tilstrækkelig knowhow internt i entreprenørfirmaerne var begyndt at sprede sig.

8.4 Sammenfatning

I årene efter 2. Verdenskrig oplevedes en enorm boligmangel, som forværredes af manglende byggematerialer og manglende arbejdskraft. Boligbyggeriet var en brik i statens ønske om at etablere et velfærdssamfund, og derfor opstod ønsket om at industrialisere boligbyggeriet. Industrialiseringen blev hæmmet af lokale bygningsvedtægter og reglementer, hvorfor landsbyggelovent med et dertilhørende bygningsreglement blev udarbejdet. Disse kom efter en årrække til at dække hele Danmark, og bestod primært af detailkrav, som skulle sikre, at industrialiserede komponenter kunne anvendes i hele landet og derved igangsætte det industrialiserede boligbyggeri. Landsbyggelovent og bygningsreglementet afspejler en liberalismens styring, som søger at skabe et effektivt arbejdsmarked gennem regulering (Oels, 2006: 192). Med etableringen af landsbyggelovent (som efter kort tid skifter navn til byggelovent) og et landsdækkende bygningsreglement, påbegyndtes samtidig en videnskabeliggørelse af byggeriets proces, med SBI som den primære formidler. Ønsket om at industrialisere byggeriet indebar bl.a. udbredelsen af beton, som var en af entreprenørens spidskompetencer, og som subjektiverer entreprenøren til at påtage sig en ledende rolle i byggebranchen.

Byggebranchen udsættes, efter etableringen af landsbyggelovent og bygningsreglementet, for forskellige former for viden, der bl.a. medvirkede til, at fokus ændredes fra produktion af boliger til energi, da byggebranchen stod for et højt energiforbrug. Bygningsreglementet oplevede derfor en udvikling, hvor en række funktionsbaserede krav indarbejdedes med det formål at fremme energirigtige løsninger gennem normaliserende og regulerende funktioner (Dean, 2010: 195). Denne måde at fremme energirigtige løsninger på, opretholder, i modsætning til lovgivning, subjekternes frihed til at agere ud fra egne interesser, hvilket er en vigtig forudsætning for liberalismens styring (Oels, 2006: 192). Denne form for styring forudsætter imidlertid en stor specialviden hos entreprenørerne, som skal tilegne sig den nødvendige viden, som byggebranchen udsættes for, for fortsat kunne udføre opføre bygningsværker. Overgangen fra disciplinær biopolitik til liberalisme fremgår af Tabel 9.

Tabel 9. Overgangen fra en disciplinær biopolitik til en liberalismens styring.

<i>Periode</i>	Disciplin / biopolitik 1939-1960	Liberalisme 1960-1988
<i>Styringens mål</i>	Forbedre bolig- og byplanlægning ved at beslægte disse	Opføre boliger via industrialisering, etablere velfærdssamfundet, imødekomme samfundsudfordringer
<i>Styringens synlighedsfelter</i>	Slumbyggeriet	Bygge- og anlægsbranchen som et marked
<i>Styringens tekniske aspekt</i>	Byggeloven (inkl. byplanloven) som disciplinerende gennem præsriptive regulativer og vedtægter	Bygningsreglementet som præsriptivt og normfremmende gennem nationale regulativer og vedtægter
<i>Styringens rationale</i>	Kobling af byggeteknisk- og byplanviden	Videnskabelig viden (SBI), viden fra industrien, effektivisering
<i>Skabelsen af identiteter</i>	Entreprenøren som normaliseret subjekt	Entreprenøren med egeninteresser i byggebranchen

Overgangen fra disciplinær biopolitik til liberalisme foregår omkring år 1960, fordi det er året, hvor landsbyggeloven lanceres, og bygge- og anlægsbranchens underlægges samme lovgivning, for at sikre et effektivt marked (Oels, 2006: 192).

9. Årene 1989-2016

I denne fjerde og sidste del af analysen introduceres samfundsmekanismer, byggepolitik og entreprenøren ift. styring i perioden fra starten af 1990'erne, hvor spørgsmål om deregulering og konkurrence for alvor tager fart, og frem til i dag, hvor byggebranchens aktører befinder sig i en position, hvor disse selv skal sikre den innovative og konkurrencedygtige bygge- og anlægsbranche.

9.1 Samfundsmekanismer – konkurrencestaten

De visioner som Boligministeriet beskrev i Ølgaard-rapporten om at fremme reparation og vedligehold på bekostning af nybyggeri, kom for alvor til udtryk i starten af 1990'erne. Bevillingerne til det almen-nyttige boligbyggeri blev gradvist mindsket, og i 1994 afskaffedes bevillingerne definitivt (Larsen & Larsen, 2007: 205-206). Derved ophørte en tradition, som var opstået i årene efter 1. Verdenskrig, hvor staten kunne regulere i boligmarkedet ved selv at være en aktiv spiller. Desuden ønskede den siddende VKR-regering at afbureaukratisere den offentlige sektor, hvilket resulterede i besparelser i boligstyrelsen og byggestyrelsen (Larsen & Larsen, 2007: 206).

Det almennyttige boligbyggeri havde, i kraft af statens bevillinger, historisk stået i spidsen for de transformationer, staten ønskede at fremme i byggebranchen (Liliegreen, 2007: 7). Transformationerne var generelt kendetegnet ved at omhandle produktet – bygningens udformning – hvorimod transformationerne i 1990'erne skiftede fokus til byggeprocessen (Liliegreen, 2007: 7).

Erhvervsfremme Styrelsen forudså, at bygge- og boligområdet med åbningen af det indre marked i 1993 ville opleve stor konkurrence såvel internationalt som nationalt, hvorfor øget innovation blev anset som en nødvendighed for at klæde bygge- og boligområdet på til den fremtidige konkurrence (Erhvervsfremme Styrelsen, 1993). Den lave innovation, som var i byggebranchen, skyldtes ifølge Erhvervsfremme Styrelsen følgende tre punkter: 1) slutbrugernes behov efterlevedes utilstrækkeligt; 2) de byggede huse var for dyre; og 3) de byggede huse besad for mange fejl (Erhvervsfremme Styrelsen, 1993). Erhvervsfremme Styrelsen ønskede derfor at vende de tre punkter ved at fremme innovation i byggebranchen, hvilket fremgår af følgende citat:

”Forbedringer af effektiviteten kræver ikke nødvendigvis, at vi vender tilbage til 1960'ernes byggeri, hvor en ensartet byggestil muliggjorde høj effektivitet. Slutbrugerne ser det i dag som en kvalitet, at byggeriet er varieret og individuelt. Variation må derfor være et kodeord i udviklingen af byggeriet” (Erhvervsfremme Styrelsen, 1993)

Byggebranchen havde, sammenlignet med andre brancher, kun udviklet få værktøjer til at håndtere processen, hvorfor By- og Boligministeriet igangsatte en række forsøgsprojekter, hvor produktionsfilosofier fra industrien blev afprøvet i byggebranchen (Bejder, 2007: 166). Forsøgsprojekterne opnåede tilfredsstillende resultater, hvilket betød, at det teknisk var muligt at overføre processer fra industrien til byggebranchen (Nielsen & Kristensen, 2001: 32).

9.2 Byggepolitik – deregulering og konkurrence

Selvom forsøgsprojekterne viste tilfredsstillende resultater udeblev den ønskede innovation, hvilket fremgår af følgende citat:

”Det fremstår som et paradoks, at der ikke er sket en større udvikling i byggeriet. De fleste er enige om, at der er et stort udviklingspotentiale. Og der foreligger mange ideer til konkrete udviklingstiltag. Men kun få ser ud til at gå i front i en udviklingsindsats, som kan skabe yderligere effektivitet i byggeriet. Paradokset skyldes, at der er stærke hindringer for udvikling” (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 37)

Den manglende innovation i byggeriet begrundes med byggebranchens traditioner og strukturer, som har ført til en lock-in situation. En lock-in situation defineres som en situation hvor *”alle holder hinanden fast, således at udvikling vil være risikofyldt eller endda tabsgivende for den enkelte”* (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 37). I 1990’erne påbegyndes derfor en deregulering af byggeriets regelværk, således at barrierer fjernes, og innovation muliggøres ved at ophæve detailkrav på bekostning af funktionsbaserede krav (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 38). Den påbegyndende deregulering forklares i følgende citat:

”Der foregik en stigende detailregulering i 1960’erne, 1970’erne og 1980’erne. Efterfølgende har man valgt at deregulere, altså simpelthen fjerne reguleringerne, og så skriver man bare, at bygningen skal være regntæt, sådan lidt karikeret” (Bønnelykke, Byggeskade-fonden, Interview)

Implementeringen af flere funktionsbaserede krav skulle derved fremme innovation i byggebranchen ved at opsætte friere rammer for byggeriets aktører. Deregulering er ikke kun en udvikling, som sker i Danmark, men pågår i hele Europa, hvilket fremgår af følgende citat:

”Det er en udvikling vi ser over hele Europa i øjeblikket. Alle de lande vi sammenligner os med, er inde i de samme overvejelser og den samme udvikling ift. deregulering og at forøge produktiviteten gennem friere rammer” (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview)

Hele Europa er derved i færd med at løsne op i nationale regelværker for at skabe friere rammer og fremme produktiviteten. Denne tendens er ikke ny, men har været under opsejling siden slutningen af 1980'erne, hvilket fremgår af følgende citat:

”Siden slutningen af 1980'erne har udviklingen af bygningsreglementet, set med mine øjne, alene været styret efter, at man skal efterleve de krav, som man nu tolker sig til på EU plan. Man har ikke har lov til at være ret præcis i sin kravstillelse. Du skal helst kunne definere, hvad der er af funktionskrav til de forskellige bygningsdele og brandsikring, men der må ikke stå noget om, hvordan det opfyldes. Det må der ikke, fordi hele filosofien bag EU-reglerne er, at der ikke må være tekniske handelsændringer, dvs. at der ikke må være krav som producenter og leverandører opfatter som en besværlig hindring i adgangen og salget til køberne” (Bønnelycke, Byggeskadebøden, Interview)

Det indre marked

I 1993 trådte det indre marked, som EF bebudede, i kraft. Det indre marked skulle åbne de nationale markeder, således at eksempelvis byggevarer, som var godkendt i Danmark, frit kunne bruges i andre europæiske lande og vice versa (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 97). Det indre marked for byggevarer fik dog ikke den forventede effekt, da nationale standarder hæmmede anvendelsen af materialer landende imellem (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 11). Et eksempel på dette fremgår i følgende citat:

”Vi har haft nogle tåbelige regler de sidste mange år, men det har man jo i alle lande. Vi har eksempelvis i mange år været nødt til at transportere armeringsstål til Tyskland, hvis vi ønskede at købe betonelementer i Tyskland, for det tyske armeringsstål kunne ikke godkendes i Danmark. Dvs., at der på grænsen til Danmark godt må ligge et højhus på 200 meter, som faktisk kan vælte ind i Danmark, men det må ikke bygges på den anden side af grænsen” (Sommer, MT Højgaard, Interview)

Derfor igangsattes udarbejdelsen af EU-standarder for byggematerialer, som havde til formål at fremme harmoniseringen af byggevarer i hele Europa. Harmoniseringen skulle øge konkurrencen, producenterne imellem, på tværs af landegrænser, uden at gå på kompromis med sikkerhed og sundhed (Økonomi- og Erhvervsministeriet, 2007: 54). Et frit marked for byggevarer var også af dansk interesse, da det ansloges, at 60% af prisen på et byggeri anvendtes til indkøb af byggevarer. Der var derfor en forventning om, at byggeri kunne gøres billigere, hvis byggevarerne var i international konkurrence (Økonomi- og Erhvervsministeriet, 2007: 51). Desuden kunne internationale standarder fremme eksporten af danske

byggevarer, og importen af gode og billige udenlandske byggevarer (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 98). Ved at løsne op i byggevaremarkedet forventedes desuden en øget innovationen i den danske byggebranche, da aftagermarkedet vil være større og producenter vil blive mere tilbøjelige til at udvikle nye produkter, hvilket fremgår af følgende citat:

”Spørger man producenterne, siges det ofte, at man ikke vil udvikle produkter til et marked, der ikke eksisterer. Spørger man køberne, siges det at man ikke kan efterspørge disse produkter, når de endnu ikke findes” (By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet, 2000: 38)

Lukningen af Boligministeriet

I 2001 blev Boligministeriet nedlagt, og størstedelen af Boligministeriets aktiviteter blev lagt under Erhvervs- og Økonomiministeriet (Larsen & Larsen, 2007: 221). Denne tilbagetrækning afspejlede den nye politiske dagsorden, hvor boliger var et privat anliggende, og byggeriet skulle betragtes ud fra erhvervsmæssige og økonomiske interesser. Staten trådte med andre ord et skridt tilbage, hvilket fremgår af følgende citat:

”I 2001 kom et regeringsskifte, hvor regeringen trådte et skridt tilbage fra involvering i byggeriets forhold ved at nedlægge Boligministeriet. Senere er 86-reglerne om kvalitets-sikring nu omtalt i bestemmelserne som god praksis for det statslige og offentlige byggeri, mens de er bevaret for det almene byggeri” (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

Tilbagetrækningen var imidlertid en saga blot, for andre statslige initiativer såsom Det Digitale Byggeri, Offentlig-privat partnerskab og Partnering blev i starten af det nye årtusinde samtaleemner (Larsen & Larsen, 2007: 222-223). Hvor Boligministeriet siden slutningen af 2. Verdenskrig havde sat rammerne, som skulle sikre det gode byggeri, var det fra 2001 Erhvervs- og Økonomiministeriet, som satte rammerne for, hvorledes bygge- og anlægsbranchen kunne fremme produktiviteten gennem innovation, deregulering og konkurrence. De synlighedsfelter, som Erhvervs- og Økonomiministeriet søgte at belyse, har således omhandlet måder, hvorpå produktivitetsfremmende tiltag kunne realiseres, snarere end formidling af byggetekniske løsninger, som Boligministeriet stod for. Den byggetekniske viden skal således udarbejdes og formidles af private virksomheder, hvilket fremgår af følgende citat:

”Når det handler om at formidle viden om byggeriet, så er det efter vores opfattelse et meget stort problem at samfundet i høj grad, og igennem lang tid, bare trækker sig ud [...] samfundet vil ikke engagere sig og bidrage til, at der bliver skabt og formidlet byggeviden - det bliver overladt til kommercielle virksomheder, og den ideologi, der ligger bag, er, at

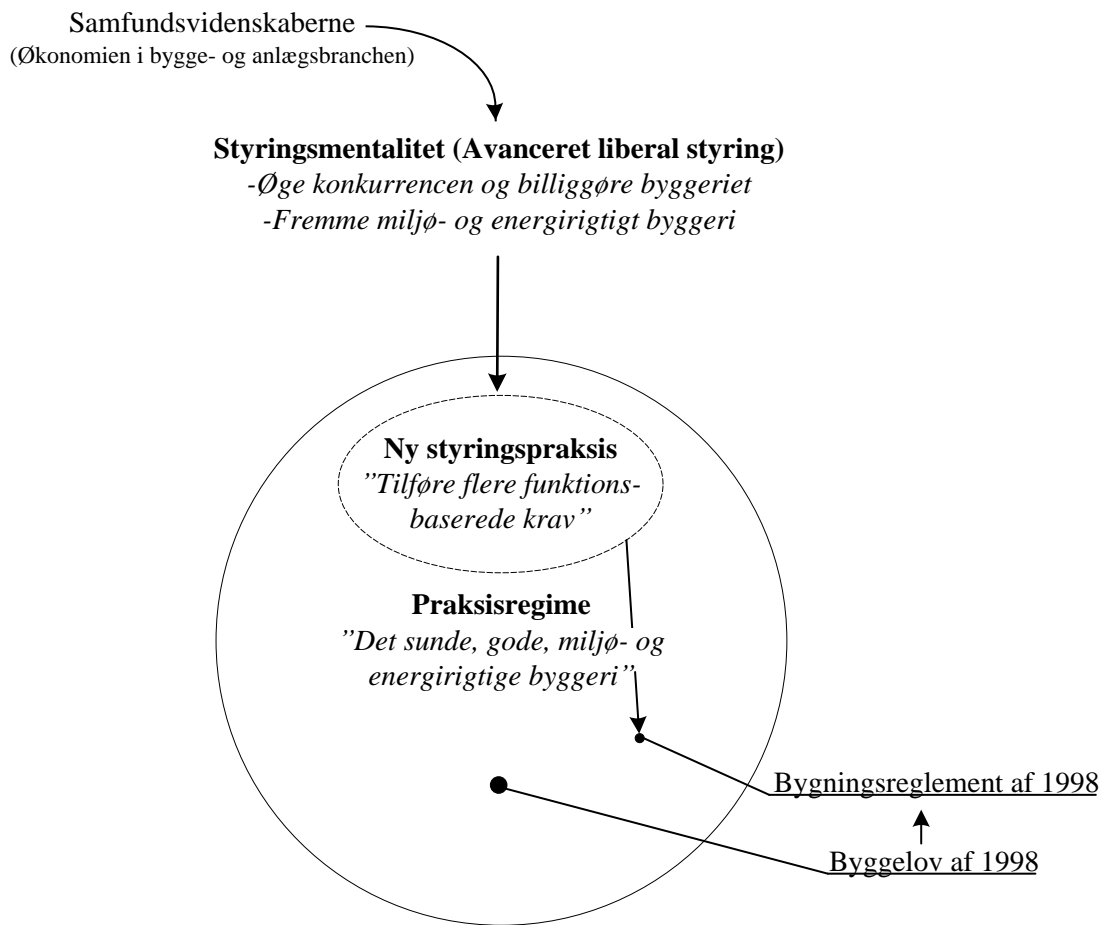
hvis der er brug for noget, så vil der automatisk være nogle, der gerne vil betale for det. Den ideologi kan man have en vis forståelse for, men vil de store rådgivningsfirmaer lave anvisninger, som kommer alle de andre til gode? Sådan ser virkelighedens verden ikke ud”
(Bønnelycke, Byggeskadefonden, Interview)

Bygningsreglementets udvikling

Efter 13 år blev Bygningsreglement af 1998 (BR98) lanceret. BR98 medførte traditionen tro skærpede krav til de eksisterende detailkrav samt tilførslen af yderligere funktionsbaserede krav. Eksempelvis blev maksimum varmeudledningsevnen skærpet med 25% ift. Bygningsreglement af 1985 (BR85), mens der, som noget nyt, skulle udarbejdes en varmetabsramme for det samlede bygningsværk. Varmetabsrammen skulle sikre, at bygningsværker, samlet set, ikke udledte for store mængder varme, hvilket konkret betød, at der muligvis skulle tilføres mere isolering til en konstruktion, hvis bygningsværket eksempelvis havde store glasfacader. I modsætning til BR85, hvor det var tilstrækkeligt at opfylde maksimum varmeudledningsevnen på konstruktioner, skal konstruktionerne i BR98 overholde skærpede krav til varmeudledningen såvel som en samlet varmetabsramme. Derved optræder BR98, i modsætning til BR85, som værende af mere præskriptiv karakter, hvilket betyder, at byggeriets aktører egenhændigt skal sikre at gældende regelværker overholdes, i modsætning til de retningslinjer, som blev angivet i BR85.

Et af BR98s helt store mål var at fremme energi- og miljørigtigt byggeri. Det var forventet, selv hos boligministeren Ole Løvig Simonsen, at dette ville øge byggeudgifterne, hvorfor flere funktionsbaserede krav blev indarbejdet, da disse kunne give større metodefrihed og mindske byggeudgifterne (Hartung, 1995: 17). Som noget nyt fik indeklimateget eget kapitel og dertilhørende krav om, at *”byggematerialer ikke må afgive gasser, dampe, ioniserende strålinger eller andet sundhedsskadeligt”* (Hartung, 1995: 17).

Udfærdigelsen af BR98 betød derved, at innovation skulle tilføres byggeriet via deregulering og flere funktionsbaserede krav. Dette fremgår af Figur 20.

Figur 20. Flere funktionsbaserede krav tilføjes BR98.

I det nye årtusinde vandt de funktionsbaserede krav yderligere frem, og bygningsreglementet henviste i større omfang til internationale standarder i stedet for nationale standarder. Bygningsreglementets indretning bygger langt hen ad vejen på en videreførelse af BR98, hvor krav skærpes, mens der implementeres yderligere funktionsbaserede krav.

I bygningsreglementet, som forventes lanceret i 2017 (BR17), arbejdes der på at "lave det ultimative skub over i funktionsbaserede krav" (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview). Dette vil, ifølge Trafik- og Byggestyrelsen, betyde, at "Entreprenørerne skal være mere opmærksomme på hvad der findes af standarder, og at de skal tilegne sig den viden, som standarderne forudsætter, men samtidig vil det også betyde, det er i hvert fald vores tese, at entreprenørerne får en større frihed til at agere ift. den konkrete byggeopgave, de har" (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview).

I takt med, at det forventes, at det indre marked for byggevarer snart realiseres, vil de byggetekniske muligheder blive større, hvilket vil øge behovet for flere funktionsbaserede krav, således at konstruktioner og produkter passer til bygningens funktion. Dette fremgår af følgende citat:

”Udvalget bliver større, og kataloget bliver tykkere mht., hvordan du kan bygge, og hvad det er for produkter, du kan bruge. Det forsøger man at afhjælpe ved at lave funktionsbaserede krav, så fokus kommer på, hvad bygningen egentlig skal kunne, på de forskellige områder bygningsreglementet har tænkt” (Hansen, SBI, Interview)

Desuden er det forventeligt at BR17 vil byde på yderligere skærpelser ift. bygningers egentlige kunnen, hvilket fremgår af følgende citat:

”Man taler populært om, at det er bønder, biler og bygninger, der skal udsættes for strengere nye krav. Med den nuværende regering er det ikke oplagt, at det er bønderne, og med bilerne er der også en hvis tilbageholdenhed, så det vil meget vel være bygninger, som bliver hovedemnet. Men i det billede kommer der også nye energikilder osv. Det er i hvert fald noget, der vil gøre sig gældende” (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

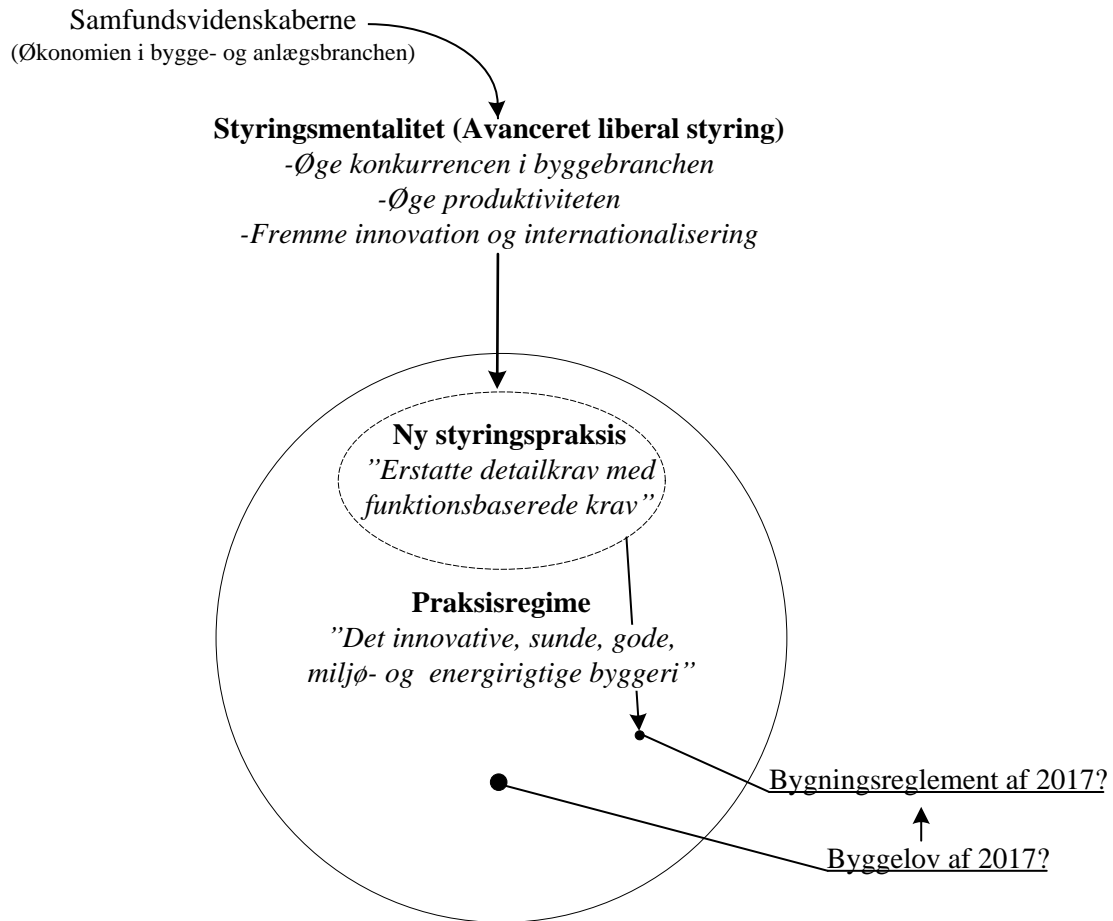
Et andet interessant tema er, hvorledes bygge- og anlægsbranchen presses til at udvikle og tage nye byggevarer til sig. En måde at gøre dette på er ved at opsætte krav til materialer, som endnu ikke findes på det danske byggemarked, hvilket fremgår af følgende citat:

”I de sidste 10-15 år har bygningsreglementet primært handlet om energi, altså skærpe bygningskonstruktionernes evne til at varmeisolere, holde kulde ude osv. Det er dét, der har været overskriften, og er næsten udelukkende det, som det handler om i de senere år. Man står over for endnu en skærpelse ift. bygningsreglementet, der skal komme i 2020. Der er man så ivrig efter at efterleve EU-reglerne, at der i 2020-reglerne stilles krav, som man i dag ikke har teknologi til at opfylde” (Bønnelykke, Byggeskedefonden, Interview)

Konkurrencen og innovationen søges derved indfriet ved at tilføje yderligere funktionsbaserede krav i bygningsreglementet. Disse funktionsbaserede krav vil i stigende grad henvise til internationale standarder på bekostning af nationale standarder, hvilket fremgår af følgende citat:

”I BR15 har man fået flere og flere henvisninger til EU-forordninger. Danmark vil gerne være den flinke dreng i klassen, og i det omfang, at der findes en EU-forordning, vil der blive henvist til den, også for at fremme det åbne marked. Det skal ikke være danske standarder, der styrer det, hvis der er en europæisk eller international standard” (Hansen, SBI, Interview)

Den stadige indarbejdelse af funktionsbaserede krav med henvisninger til nationale standarder er således en måde at sikre den danske deltagelse i det indre marked for byggevarer. BR17 kunne således tænkes, at fremstå som i Figur 21, hvor det fremgår, at detailkrav erstattes af funktionsbaserede krav.

Figur 21. Et skøn over BR17, hvor innovation skal realiseres ved, at erstatte detailkrav med funktionsbaserede krav.

9.3 Entreprenøren – en udvikler af byggebranchen

Hvor entreprenørerne i den industrialiserede byggeris periode i et stort omfang besad de samme kompetencer, og byggede de samme byggerier ud fra det samme kodificerede bygningsreglement, er entreprenøren i dag, trods mange ligheder, en mere alsidig identitet. Flere koncepter, både fra forsøgsprojekterne i 1990'erne og koncepter fra det nye årtusinde, har fundet vej til entreprenørfirmaerne, og entreprenørerne er blevet mere procesorienterede (Boye, Hoffmann A/S, Interview). Desuden beskrives byggebranchen som en mere kompleks branche end for blot 20 år siden, hvilket har øget behovet for mere specialiseret viden i de enkelte entreprenørfirmaer. En entreprenør forklarer, at de kun byder på store komplekse byggerier, da de ikke er konkurrencedygtige på almindeligt byggeri, hvilket fremgår af følgende citat:

”Vi arbejder i et konkurrencemarked, hvor vi er meget selektive. Det betyder, at vi ikke byder på ’simple’ byggerier, for der kan vi ikke være konkurrencedygtige, vores stærke side er kompleksitet og størrelse” (Maimann, NCC AB, Interview)

En anden entreprenør forklarer, at de byder på komplekse projekter, hvor der er behov for en bredspektret viden, hvilket fremgår af følgende citat:

”Vi har notorisk en stor interesse i at påvirke hvorledes bygningsreglementet ser ud, og hvilke frihedsgrader vi får i bygningsreglementet. Også hvad det er for nogle ting, man sætter fokus på i samfundet, fordi at vi har en butik, der arbejder ud fra kompetencer. En virksomhed som Aarsleff har mange ansatte, som kan det samme, vi har nogle, der kan en hel masse forskelligt. Det er to helt forskellige forretningsstrategier. Vi tror på, at vi vinder på vores forretningsmodel på den lange bane” (Sommer, MT Højgaard, Interview)

De forskellige kompetencer og områder, som entreprenørerne satser på, kan fremme konkurrencen entreprenørerne imellem. Der forklares eksempelvis i det følgende, hvorledes en entreprenør forsøger at trække bygningsreglementet i én retning, for at reglementet harmonerer med den kerneviden, som entreprenørfirmaet er i besiddelse af:

”Vi vil gerne trække bygningsreglementet hen imod den udvikling, vi ønsker at se. For sådan nogle som os i MT Højgaard betyder det, at jo mere komplekst byggeriet er, jo flere kompetencer kan vi bringe i spil, og jo større chance har vi for at vinde opgaven. Det er den kommercielle baggrund, der ligger i det for os. Vi gør det ikke kun for samtidens samfund, men også fordi det giver os en bedre konkurrencefordel” (Sommer, MT Højgaard, Interview)

Det fokus på proces, som staten forsøgte at fremme i 1990’erne, for at øge innovationen og konkurrence i byggeriet, lykkedes til dels. Koncepterne, som entreprenørerne har taget til sig, betragtes af entreprenørerne ikke som værende innovationsfremmende eller som værende medvirkende til, at bygningsreglementets funktionsbaserede krav i højere grad kan imødekommes, men de anvender tydeligvis koncepterne som et konkurrenceparameter.

Entreprenøren og overgangen fra detailkrav til funktionsbaserede krav i bygningsreglement

De mange funktionsbaserede krav, som fortsat indarbejdes i bygningsreglementet, deler imidlertid vandede hos entreprenørerne. Der er blandt entreprenørerne enighed om, at funktionsbaserede krav giver mulighed for at gøre ting på en ny måde, og derved fremmer innovation. Men hvorvidt den nyvundne

metodefrihed harmonerer med arbejdsindsatsen, der følger med, er der uenighed om. I følgende citat forklarer en entreprenør, hvorfor komponentkrav bør erstattes af funktionsbaserede krav:

"Funktionsbaserede krav er noget vi arbejder hårdt for at få gennemført. Alt hvad der hedder komponentkrav bryder vi os ikke om. Vi synes, at det er dumme krav, at en væg skal have en bestemt u-værdi, hvorfor skal den dog det? Hvorfor kan man ikke bare sætte en grænse for, hvor meget energi en bygning må bruge?" (Sommer, MT Højgaard, Interview)

I følgende citater forklares hvilke udfordringer, den stigende mængde funktionsbaserede krav fører med sig:

"Entreprenøren skal tidligere end før kunne dokumentere, at valgte løsninger overholder bygningsreglementet. Førhen gav bygningsreglementet retningslinjer, og det er fuldstændig sluppet. Nu fejes aben over på entreprenøren, bygherren, eller rådgiverne. De er heller ikke dygtige nok endnu til at bygge efter 2020, de bruger også 'plejer princippet' i en hvis udstrækning, og så ender man i noget, som ikke holder i den sidste ende" (Maimann, NCC AB, Interview)

Og:

"Førhen kunne man kigge i bygningsreglementet og læse sig frem til, hvordan reglerne var, det er i dag blevet totalt uigennemskueligt med alle de funktionsbaserede krav. Det gør det helt klart sværere at bygge. Én projektleder kan i dag ikke svare på, om bygningsreglementet opfyldes" (Boye, Hoffmann A/S, Interview)

Indarbejdelsen af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet kræver af entreprenørerne en bredspektret viden om byggeriets endelige funktion på et tidligt stadie. Entreprenøren påtvinges derfor at tilegne sig den nødvendige viden, som metodefriheden påkræver. Det kan derved siges, at subjektets betingelse for frihed er at underkaste sig de funktionsbaserede krav (Dean, 2010: 262). Dette ansvar er ikke et ønskværdigt scenarie blandt alle entreprenørerne, da entreprenøren skal påtages sig et større ansvar tidligt i processen, ud fra et bygningsreglement, som er uklart. Dette fremgår af følgende citater:

"Bevisbyrden har byttet ejer i bygningsreglementet, og kravene er ganske skærpede" (Maimann, NCC AB, Interview)

Og:

”Det giver nogle friheder, at du har mulighed for at bygge noget, som du ikke havde mulighed for førhen. Det er bare blevet lidt mere uigennemskueligt. Man er eksempelvis nødt til at have en brandrådgiver på hver gang, og han fylder meget. Han skal næsten være med i hele processen, fra man begynder at skitsere, og hvis der kommer de mindste ændringer, så skal man føre en dialog med brandmanden i den pågældende kommune, for det er ikke sikkert, at han vil tolke det på samme måde som i andre kommuner [...] det i dag er sværere at gennemskue om man får lov, for i en kommune får man lov, men ikke i den næste kommune. Så på en eller anden måde er det sværere og kræver mere specialist viden” (Boye, Hoffmann A/S, Interview)

Brandkravene er imidlertid en gængs kilde til frustrationer hos entreprenørerne, hvilket fremgår af følgende citat:

”Vi har været meget frustrerede i den her branche omkring flere af tingene ved brandkravene. Dels at vi har én brandlovgivning med 99 forskellige fortolkninger, som er forskellige i hver kommune og hos hver brandmand. Jeg byggede noget etageboligbyggeri omkring 2006, og der kunne jeg få et byggeri godkendt i Aalborg uden sprinkling på svalegangene, men der skulle sprinkling på i Odense. Efter det samme danske bygningsreglement? Fordi at brandmyndighederne i Odense havde en anden betragtning end brandmyndighederne i Aalborg. Det ændrede rigtig mange ting i bygningen og kostede to millioner kroner mere for bygherren i Odense. Hvor kommer de krav fra?” (Sommer, MT Højgaard, Interview)

Der er blandt entreprenørerne en frustration over de funktionsbaserede krav, der findes på brandområdet i dag. Lignende frustrationer rettes mod den stigende indarbejdelse af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet. Grundlæggende lyder frustrationerne på, at uklare krav giver meget arbejde for entreprenøren.

Entreprenøren som videreudvikler af bygningsreglementet?

Flere af entreprenørerne nævner eksempler, hvor bygningsreglementet foreskriver elementer, som ikke betragtes som værende tilfredsstillende. Eksempelvis forklares i det følgende, hvorledes et entreprenørfirma opsætter yderligere tekniske krav, da disse ikke forefindes i bygningsreglementet:

”Vi har udarbejdet tekniske anvisninger for, hvordan vi ønsker at have bestemte ting udført, nogle steder er det mere vidtrækkende, end det, bygningsreglementet foreskriver. Eksempelvis skriver vi at altaner skal have fald væk fra huset og afvanding to steder. De tekniske anvisninger er lavet ud fra vores erfaringer med, hvilke skader, der kan komme på

en facade, hvis der ledes for meget vand ud på facaden over længere tid, og så bliver det frostvejr og så kommer udfordringen” (Maimann, NCC AB, Interview)

Den erfaring, som entreprenøren får fra projekt til projekt, genbruges derved i form af kataloger, som samarbejdspartnere skal følge. Det er ifølge entreprenøren krav, der giver byggeskader, hvis ikke de overholdes, hvorfor de selv ser sig nødsaget til at fremsætte kravene.

Et andet eksempel, hvor entreprenøren selv driver udviklingen, fordi bygningsreglementet opsætter uhensigtsmæssige krav, er på reglerne om parkeringskældre, hvilket fremgår af følgende citat:

”Noget af det vi er udfordret på i bygningsreglementet er eksempelvis, hvorfor vi skal bygge parkeringskældre, når vi godt ved, at biler er selvkørende om 15 år? Vi ved at bilerne i fremtiden ikke skal holde i parkeringskældre” (Sommer, MT Højgaard, Interview)

Entreprenøren forklarer, at de bygger parkeringskældre således, at kælderen kan inddrages til anden anvendelse den dag kravet til parkeringskældre ophører.

9.4 Sammenfatning

Byggebranchen modtog i 1980'erne kritik for kvaliteten af de opførte bygningsværker, ligesom produktiviteten også blev betragtet som utilfredsstillende. Derfor besluttede VKR-regeringen sidst i 1980'erne, at byggebranchen skulle gøres mere innovativ, hvilket skulle føre til færre fejl og billigere byggeri. Desuden blev en innovativ byggebranche af VKR-regeringen anset som en nødvendighed, hvis byggebranchen skulle klare den internationale konkurrence, som åbningen af det indre marked ville føre med sig. Ønsket var derfor at gøre byggebranchen til et konkurrencemarked bestående af 'frie subjekter', som selv skulle fremme innovation inden for bestemte rammer (Dean, 2010: 262). Disse 'frie subjekter' var imidlertid kun frie, hvis disse lod sig underkaste, hvilket gør begrebet om de 'frie subjekter' ambivalent. Denne form for styring kan defineres som avanceret liberal styring (Dean, 2010: 262).

Bygningsreglementet er siden 1990'erne og frem til i dag kendetegnet ved en stadig større implementering af funktionsbaserede krav, og en stigende henvisning til internationale standarder i stedet for nationale standarder. Derved er bygningsreglementet medvirkende til at fremme skabelsen af 'frie subjekter', som fremmer innovation gennem den metodefrihed, som de funktionsbaserede krav forudsætter. De 'frie subjekter' skal samtidig efterleve de standarder, som findes, og derved udvise tilfredsstillende adfærd (Dean, 2010: 264).

Bygningsreglementets funktion som styringens tekniske aspekt, bliver med overgangen fra et præskriptivt bygningsreglement til et mere funktionsbaseret bygningsreglement, til en handlingsteknologi. Handlingsteknologien skal fremme subjekternes evne til at handle på egen hånd og lade subjekterne underkaste sig kontrol og bedømmelse (Dean, 2010: 266). Friheden, som entreprenørerne tildeles, mødes med blandet modtagelse, hvor nogle betragter friheden som værende urimelig ift. den ramme, som underkastelsen forudsætter, mens andre betragter friheden som værende nødvendig for at udvikle byggebranchen.

Informanter, som blev interviewet ud fra de tematiske forskningsspørgsmål, er generelt enige om, at entreprenørernes nyvundne frihed vil fremme innovation i byggebranchen, men der er uenighed om, hvorvidt innovationen er på bekostning af kvalitet.

Overgangen fra en liberalismens styring til avanceret liberal styring fremgår af Tabel 10.

Tabel 10. Overgangen fra en liberalismens styring til en avanceret liberal styring.

<i>Periode</i>	Liberalisme 1960-1988	Avanceret liberal styring 1989-nu
<i>Styringens mål</i>	Opføre boliger ved at industrialisere byggeriet, etablere velfærdssamfundet, imødekomme samfundsudfordringer	Fremme konkurrence, produktivitet og innovation
<i>Styringens synlighedsfelter</i>	Bygge- og anlægsbranchen som et marked	Lock-in, isomorfisme
<i>Styringens tekniske aspekt</i>	Bygningsreglementet som præskriptivt og normfremmende gennem nationale regulativer og vedtægter	Internationale standarder, deregulering, Bygningsreglement som handlingsteknologi
<i>Styringens rationale</i>	Videnskabelig viden (SBI), viden fra industrien, effektivisering	Konkurrencestaten
<i>Skabelsen af identiteter</i>	Entreprenøren med egeninteresser i byggebranchen	Entreprenøren som kalkulerende individ / 'frie subjekter'

Overgangen fra liberalisme til avanceret liberal styring sker omkring år 1989, hvor regeringen begynder at realisere visionerne fra Ølgaard-rapporten. Regeringens ønske var, efter 1988, ikke at opretholde effektiviteten i bygge- og anlægsbranchen gennem regulering, men gennem deregulering, innovation og international og national konkurrence. Et af kendetegnene ved avanceret liberal styring er netop at skabe markeder, som giver en større frihed til aktører på markedet (Oels, 2006: 192).

10. Opsummering

I Tabel 11 vises en samlet oversigt over analysens fire dele og hvordan ændrede mål har forudsat skiftende styring samt ændringer i de fire dimensioner.

Tabel 11. Styring i hele perioden.

	Suverænitet	Suverænitet / biopolitik	Disciplin / biopolitik	Liberalisme	Avanceret liberal styring
<i>Periode</i>	-1862	1862-	1939-	1960-	1989-
<i>Styringens mål</i>	Sikre nationens territorium og købstader	Forhindre optøjer ved at sikre bedre boligforhold	Forbedre bolig- og byplanlægning ved at beslægte disse	Opføre boliger via industrialisering, etablere velfærds-samfundet, imødekomme samfunds-udfordringer	Fremme konkurrence, produktivitet og innovation
<i>Styringens synlig-hedsfelter</i>	Bygninger og byers repræsentativ	Eksisterende boliger, arbejderklassen	Slumbyggeriet	Bygge- og anlægsbranchen som et marked	Lock-in, isomorfisme
<i>Styringens tekniske aspekt</i>	Håndværkslav, præskriptive og enevældige regler	Bygningsloven som normfremmende sikkerhedsapparat	Byggeloven (inkl. byplanloven) som disciplinerende gennem præskriptive regulativer og vedtægter	Bygningsreglementet som præskriptivt og normfremmende gennem nationale regulativer og vedtægter	Internationale standarder, deregulering, Bygningsreglement som handlingsteknologi
<i>Styringens rationale</i>	Tavs viden, rådgivning fra embedsfolk, tradition	Historisk betinget, videnskabelig viden (Polyteknisk Læreanstalt), sundhedsvidenskabelig viden	Kobling af byggeteknisk- og byplanviden	Videnskabelig viden (SBI), viden fra industrien, effektivisering	Konkurrencestaten
<i>Skabelsen af identiteter</i>	Betinget af lavene og enevælden	Næringsloven, subjektivering af entreprenøren gennem ingeniørfaget	Entreprenøren som normaliseret subjekt	Entreprenøren med egeninteresser i byggebranchen	Entreprenøren som kalkulerende individ / 'frie subjekter'

Del V – Diskussion & konklusion

11. Diskussion

I dette kapitel genoptages diskussionerne fra indledning ift., hvorledes forholdet er mellem innovation, forandring og kvalitet. Sidst i dette kapitel diskuteres forholdet mellem bygningsreglementets udvikling og entreprenørens handlemuligheder.

11.1 Diskussionen om forholdet mellem innovation, forandring og kvalitet

Den innovation som regeringen (2014a) ønsker, for at øge produktiviteten i bygge- og anlægsbranchen, skal bl.a. praktiseres gennem deregulering og tilførslen af flere funktionsbaserede krav, med henvisninger til internationale standarder. Deregulering og tilførslen af funktionsbaserede krav giver en større metodefrihed til byggeriets aktører, herunder entreprenøren, ift. projektering og udførelse, men denne frihed er risikobehæftet. Metodefriheden sker ved at krav indtager en mere overordnet og præskriptiv karakter, der opsætter rammerne for bygningsværkers endelige funktion. Dette er en modsætning til tidligere, hvor bygningsreglementet opsatte krav til bygningsværkers enkelte bygningsdele og udformning. Dette giver byggeriets aktører mulighed for at opføre konstruktioner og anvende materialer, som hidtil er uprøvede i dansk henseende, hvis blot gældende standarder efterleves. Metodefriheden er dog forbundet med risiko, fordi at *"kataloget bliver tykkere mht., hvordan du kan bygge, og hvad det er for produkter, du kan bruge"* (Hansen, SBI, Interview). Dette betyder, at byggeriets aktører, i højere grad end tidligere, skal dokumentere, at byggevarer ikke blot opfylder gældende internationale standarder, men også anvendes med korrekt byggepraksis. En byggevare, der efterlever gældende standarder, har fortsat begrænsninger ift. anvendelse, hvilket fremgår af følgende citat:

"En dør er ikke bare en dør. Den dør, der sidder indendørs, er aldeles glimrende til det brug man har gjort af den som indvendig dør, men hvis man sætter den ud i facaden, så duer den ikke længere, og det gælder med næsten alle byggematerialer" (Bønnelycke, Byggeskadefonden, Interview)

Hvorvidt tilførslen af funktionsbaserede krav fremmer innovation på bekostning af kvalitet, udtrykker en informant bekymring for. Dette skyldes, at anvendelsen af uprøvede materialer og løsninger historisk har ført til byggeskader, hvilket fremgår af følgende citat:

"Man skal i hvert enkelt tilfælde principielt selv designe, hvordan man vil lave de her ting, og derved kan man lukke nogle nye og uprøvede løsninger ind. Men det er netop det, vi har

set mange eksempler på giver byggeskader, fordi man simpelthen har for travlt til at bearbejde løsninger tilstrækkeligt. Der er altså nogle ting, som her strider mod hinanden” (Bønnelykke, Byggeskadefonden, Interview)

Den bekymring, som udtrykkes i ovenstående citat, deles ikke af alle informanter. Eksempelvis forklares, at lignende sager, som den, der blev præsenteret i indledningen om MgO-pladerne, fortsat vil dukke op, uanset hvilken form for krav, der stilles til de anvendte bygningsværkers opførelse og materialer.

Udfordringen for Trafik- og Byggestyrelsen beskrives som værende dokumentation af kvaliteten, hvilket fremgår i følgende citat:

”Vi lever i en tid, hvor deregulering er et mantra. Det betyder, at vi forsøger at sætte rammerne for kvaliteten mere end at beskrive et kvalitetsniveauet. Det betyder selvfølgelig, at man på den ene side får muligheden for en innovativ tilgang til tingene, men på den anden side, og det er netop styrelsens opgave, at opretholde et tilfredsstillende kvalitetsniveau, sikkerhedsniveau, og sundhedsniveau. Fremtidens opgave er at få lagt en bund for, at vi kan sikre en dokumentation for, at man rent faktisk holder sig inden for rammerne” (Grafversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview)

Som ovenstående citat påpeger, er Trafik- og Byggestyrelsens fremtidige opgave at opsætte rammer, således at kvaliteten kan dokumenteres. Flere af entreprenørerne efterspørger netop klarhed omkring dokumentation, og klarere rammer for, hvorledes den tildelte metodefrihed kan efterleves. De funktionsbaserede krav giver derfor en vis uklarhed, til trods for, at disse betragtes som krav, der tilgodeser erhvervet, hvilket fremgår i følgende citat:

”Det er i store træk SBI, der leverer hovedindholdet til bygningsreglementet. For at give plads for innovationer er den generelle opfattelse, at funktionsbaserede krav er den måde, hvorpå man bedst tilgodeser erhvervet” (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

Den manglende klarhed ift., hvorledes de funktionsbaserede krav efterleves, skaber en usikkerhed, da der fra politisk side blot er en forventning til, at bygningsværkerne efterlever gældende krav og bygges forsvarligt. Dette fremgår af følgende citat:

”Det er ikke ofte, at byggeriet har politikernes interesse. Det er mest økonomien i boliger, som kan have en politisk interesse. Det andet forventes er i orden; funktionen som en bygning skal have; at folk ikke brænder inde; og at indeklimaet spiller, det er noget, der forventes at være i orden” (Olsen, DTU, fhv. Boligministeriet, Interview)

11.2 Diskussionen om forholdet mellem bygningsreglementet og entreprenøren

Bygningsloven, og senere byggeloven, er i perioden fra 1856 til 1939 præsenteret forholdsvis detaljeret i analysens første og anden del (Kapitel 7 og 8). Derimod er byggeloven og bygningsreglementets udvikling, i analysens tredje og fjerde del (Kapitel 9 og 10), præsenteret meget overordnet. Dette skyldes, at udviklingen ikke har været så iøjefaldende i denne periode som i perioden 1856-1939. Der er siden 1961 lanceret mange revisioner af bygningsreglementet, og ændringer er derfor sket i små doser over lang tid, ligesom mange af ændringerne enten har budt på skærpselser i allerede eksisterende krav eller decideret deregulering. Ændringer, som blot regulerer i eksisterende krav eller ligefrem ophæver eksisterende krav, er ikke så iøjefaldende som tilførslen af nye krav.

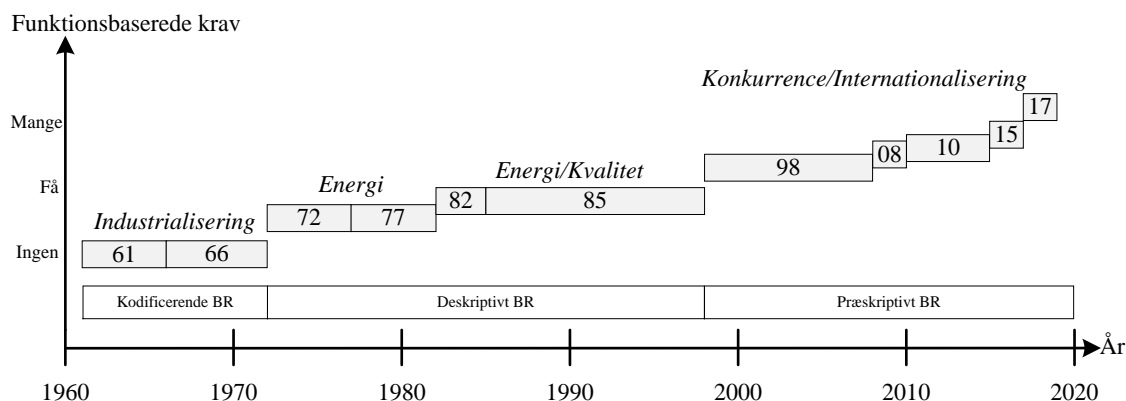
Den danske byggeskik blev kodificeret i Bygningsreglement for Købstæder og Landet af 1961, hvilket nogle år senere blev gældende for hele Danmark. Dette betød, at den gængse måde at bygge på igennem mere end hundrede år blev sammenfattet i ét fælles bygningsreglement for Danmark. Byggeloven har efterfølgende indtaget en position i skyggen af bygningsreglementet, hvilket formentlig skyldes, at ændringer bygningsreglementet kan foretages mindre bureaukratisk (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview). Kodificeringen var en måde at fremme det industrialiserede byggeri, hvilket opsatte klare krav til bygningsværkers udformning.

I 1970'erne bliver bygge- og anlægsbranchen, og de opførte bygningsværker genstand for kritik grundet energiforbruget, der var blevet et aktuelt emne med energikrisernes indtog. Desuden fik bygningsværkerne og entreprenørerne bag kritik fra lægevidenskaben for ikke at tage tilstrækkeligt hensyn til bygningsværkernes slutbrugere, hvorfor indarbejdelsen af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet påbegyndes. Kravene, som opsættes i bygningsreglementet gennem 1970'erne, tager, i modsætning til bygningsreglementet i 1960'erne, en mere deskriptiv form, da kravene bliver beskrivelser af, hvad enkelte bygningsdele skal have af funktion, snarere end hvordan disse bygges.

I 1980'erne var fokus fortsat på energi, men sideløbende opstod også et fokus på kvalitet, fordi flere skader var opstået grundet industrialiseringens eksperimenterende byggeri. Disse skader var omkostningsfulde at udbedre, og gav bygge- og anlægsbranchen et dårligt ry.

Bygningsreglementet oplever fra 1990'erne og frem til i dag en fortsat stigning i antallet af funktionsbaserede krav, som skal fremme innovation i bygge- og anlægsbranchen således, at produktiviteten forøges. Bygningsreglementets krav bliver gennem 1990'erne af mere præskriptiv karakter, i modsætning til 1970'ernes deskriptive krav. Dette betyder konkret, at krav i højere grad end tidligere bliver rettet mod bygningens endelige funktion, snarere end de enkelte bygningsdeles funktioner.

Bygningsreglementets udvikling, som er beskrevet ovenfor, er illustreret i Figur 22.

Figur 22. Oversigt over bygningsreglementets udvikling fra 1961 til i dag.

Ift. at belyse hvorledes entreprenørens arbejdsopgaver er blevet forskudt sideløbende med bygningsreglementets udvikling, præsenteres Tabel 12, der viser et konkret eksempel på en ændret arbejdspraksis, der er et resultat af bygningsreglementets ændringer.

Tabel 12. Oversigt over bygningsreglementets konkretethed ift. bygningers varmeudledningsevne. Bemærk at BR17 er et skøn.

	Varmeudledning	Konstruktionsforslag	Andet
BR61	Maksimumkrav	Forslag til konstruktion efter materialet	Ingen varmetabsramme
BR72	Maksimumkrav	Forslag til konstruktion	Ingen varmetabsramme
BR77	Skærpede maksimumkrav	Intet forslag	Ingen varmetabsramme
BR98	Skærpede maksimumkrav	Intet forslag	Varmetabsramme
BR17?	Ingen maksimumkrav?	Intet forslag?	Varmetabsramme?

Som det fremgår af Tabel 12, bliver kravet til varmeudledning skærpet gennem hele perioden. Forslag til konstruktioner fjernes gradvist, hvilket betyder, at entreprenøren i større omfang er nødsaget til at indhente viden om, hvorledes konstruktioner skal opføres, så disse overholder kravene til varmeudledning. Desuden tilføres i 1990'erne, som noget nyt, kravet til udarbejdelse af en varmetabsramme, hvilket reelt betyder, at konstruktionsopbygninger ikke blot kan opføres med udgangspunkt i en maksimum varmeudledning, men også skal opfylde en varmetabsramme omhandlende hele bygningsværkets varmeudledning.

Ovenstående beskrivelse er årsagen til, at entreprenørerne både udviser frustration og glæde ift. deres tildelte metodefrihed. Metodefriheden betyder konkret, at entreprenørerne, i højere grad end tidligere, kan bygge som de vil, men det forudsætter et større projekteringsarbejde tidligt i processen, fordi hele huset skal projekteres, inden der er vished om, hvorvidt en enkelt ydervæg eller tagkonstruktion overholder varmetabsrammen. Dette fremmer formegentlig den efterspurgte innovation, hvilket fremgår af følgende citat:

”Metodefrihed sikrer som udgangspunkt innovation og nye løsninger. Hvis vi derimod siger, at du skal sømme fire søm i hjørnet, så sker der ikke mere i den her branche” (Sommer, MT Højgaard, Interview)

Men innovationen forudsætter at entreprenøren bruger flere ressourcer i projekters tidligste faser, hvilket gøres synonym med et dyrere byggeri. Dette fremgår af følgende to citater:

”If. innovationen skulle de funktionsbaserede krav give nogle muligheder, hvor man ikke er fastlåst af en bog, der siger, at man skal udføre noget på en bestemt måde. Det tror jeg også langt hen ad vejen lykkes, især brandmæssigt. Men det skaber bare nogle andre komplikationer. De funktionsbaserede krav, som er kommet ift. klima og miljø, har forøget projekteringsomkostningerne væsentligt gennem de seneste fem år. Det er blevet væsentligt dyrere at bygge, og ingeniøren skal lave meget mere end han skulle tidligere” (Boye, Hoffmann A/S, Interview)

Og:

”I dag skal vi have en projekteringsleder på hovedentrepriser for at sikre os, at alle de her funktionskrav bliver opfyldt. Det skulle vi ikke have tidligere” (Maimann, NCC AB, Interview)

Bygningsreglementets indhold i dag afspejler *”den udvikling, der er generelt i samfundet, dels i forhold til den infrastrukturelle eller strukturelle udvikling i samfundet, og dels i forhold til udvikling i byggeriet”* (Graversen, Trafik- og Byggestyrelsen, Interview). De punkter, som bygningsreglementet er opdelt i, afspejler således forskellige historiske dagsordener, hvor eksempelvis punkt 2. om bebyggelsesregulerende bestemmelser trækker tråde til bygningslovens spæde begyndelse, hvor bebyggelsesprocenten i 1850’erne var den egentlige årsag til, at Frederiksberg fik sin egen bygningslov. Punkt 3. om bygningers indretning afspejler den udfordring, som industrialiseringen og urbaniseringen førte med sig i 1870’erne, hvorfor det var nødvendigt at tilføre indretningsmæssige tiltag for at sikre den lidende arbejderklasse bedre boligforhold. Punkt 6. om indeklima og punkt 7. om energiforbrug afspejler mere nutidige hændelser, hvilket i høj grad trækker tråde til energikriserne i 1970’erne, og det fokus på kvalitet, der opstod gennem 1980’erne. Punkt 4. om konstruktioner og punkt 5 om brandforhold afspejler konkrete hændelser, hvor bygningsreglementet har svigtet, hvorfor det har været nødvendigt at stramme eksisterende krav. I takt med at udviklingen i samfundet har ændret bygningsloven, byggeloven og bygningsreglementet gennem tiden, er entreprenørens arbejdsopgaver også blevet forskudt siden dennes tilknytning til byggebranchen gennem Københavns Byggelov af 1939 og tiltagene, som senere skulle igangsætte

det industrielle byggeri. Dette gør, at entreprenøren indtager en markant position i bygge- og anlægsbranchen.

12. Konklusion

I denne afhandling var formålet at undersøge, hvordan udvikling i bygningsreglementet og byggeloven har ændret entreprenørens handlemuligheder. Dette med udgangspunkt i følgende problemformulering:

Hvorledes kodificeres politiske/industrielle tiltag i bygningsreglementet og byggeloven, og hvilken betydning har det for entreprenørens handlemuligheder?

Problemformuleringen er blevet belyst med udgangspunkt i følgende undersøgelsesspørgsmål:

1. *Hvilken progression har bygningsreglementet gennemgået fra dennes etablering i 1961 til 2016?*
  - 1.1 *Hvilken progression har byggeloven gennemgået fra dennes etablering i 1856 til 2016?*
2. *Hvilken mentalitet ligger bag udviklingen af bygningsreglementet og byggeloven?*
3. *Hvordan er styringspraksisser blevet kodificeret i bygningsreglementet og byggeloven, og hvad afgør om en praksis kodificeres eller ej?*
4. *Hvilken forandring har entreprenøren gennemgået, og hvad betyder overgangen til funktionsbase-rede krav betyde for entreprenøren?*

I det følgende besvares problemformuleringen, med udgangspunkt i de opsatte undersøgelsesspørgsmål.

Med frihed følger ansvar

Udviklingen af bygningsreglementet såvel som bygningsloven og byggeloven er påvirket af samfundsmæssige dagsordener, snarere end dagsordener relateret direkte til bygge- og anlægsbranchen. Et eksempel på dette er de krav til boligers indretning, som indarbejdes i Bygningslov for Staden København af 1871 (og tillæg af 1875), der skulle tilgodese den lidende arbejderklasse, som var opstået i kølvandet på industrialiseringen og urbaniseringen. Et andet eksempel er efterspørgslen på en landsbyggelov, der af byggebranchens egne aktører blev efterspurgt allerede i 1930'erne, men først realiseres i 1960. Landsbyggeloven og det medfølgende Bygningsreglement for Købstæder og Landet af 1961 var nøglen til at industrialisere boligbyggeriet, og blev først lanceret, da boligmanglen i efterkrigstiden blev aktuel, og en stigende samfundsmæssige efterspørgsel på boliger opstod. Regeringens (2014a) ønske om at øge produktiviteten gennem innovation, opstår, ligesom ovenstående eksempler, med argumentet om, at dette vil tilføre mere velstand til samfundet generelt.

Bygningsreglementet, som fra 1961 fungerer som formidler af byggelovens forskrifter, kan med rette kaldes en konstruktion af historiske styringsmentaliteter. Bygningsreglementets indhold er til konstant forhandling og udfordres ved at fremstille eksisterende styringspraksisser som værende irrationelle ift.

at realisere en given styringsmentalitet. Eksempelvis bliver boligbyggeriet i 1970'erne genstand for kritik grundet energiforbruget, hvorfor skærpede krav og indarbejdelsen af funktionsbaserede krav legitimeres, da disse forventes at kunne nedbringe energiforbruget på nye bygningsværker.

Styringsmentaliteterne, som tilfører nye styringspraksisser til praksisregimet via bygningsreglementet, ændrer entreprenørens handlemuligheder. Indarbejdelsen af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet ændrer bygningsreglementet fra at være kodificerende til deskriptivt og senere præskriptivt. Dette betyder konkret, at bygningsreglementets krav ændres, fra i 1961 at beskrive hvordan bygninger skal skrues sammen, til i dag, hvor bygningsreglementet opsætter rammerne for, hvad et færdigt bygningsværk skal have af funktion. Ved at ændre i kravene til bygningsværkets endelige funktion, kan forskellige udviklinger fremmes. Dette kan eksempelvis ske ved at skærpe krav for bygningsværkers samlede varmeudledning, hvilket forudsætter anvendelsen af nye materialer eller nye konstruktioner. Den øgede mængde af funktionsbaserede krav i bygningsreglementet, tilfører entreprenøren mere frihed i valg af materialer og konstruktioner. Den nyvundne frihed kan kun indfries ved at entreprenøren påtager sig mere ansvar, og deltager mere aktivt i projekteringen. Det er i projekteringen at materialer og konstruktioner udvælges, hvorfor det også må være i projekteringen, at det undersøges hvorledes bygningsværket vil overholde gældende funktionsbaserede krav.

Entreprenørens handlemuligheder i byggeriet har således ændret sig markant fra 1939, hvor entreprenøren kobles til byggebranchen men indtager en forholdsvis passiv position, til 1961, hvor entreprenøren indtager en mere ledende rolle og fører an i industrialiseringen ud fra de kodificerende rammer som bygningsreglementet opsatte, til i dag, hvor entreprenøren, gennem friere rammer, aktiv skal deltage i udviklingen i bygge- og anlægsbranchen ved selv at skabe branchen fremtiden rammer.

Referencer

- Andersen, N.Å. (1999) *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. København N: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Andersen, S. (2005) *De gjorde Danmark større... De multinationale danske entreprenørfirmaer i krise og Krig 1919-1947*. 1. udgave, 2. oplag, København K: Lindhardt og Ringhof.
- Andersen, U. (2015) *SBi: Ufatteligt at ingen stoppede det*. Hentet d. 1. januar 2017, kl. 11:45 fra <https://ing.dk/artikel/sbi-ufatteligt-ingen-stoppede-det-173932>.
- Arctander, P. (1954) *Byggeriets rationalisering, mekanik eller papir*. København: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Bang, H. & Dyrberg, T.B. (2011) *Michel Foucault*. 1. udgave, 1. oplag, København Ø: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Bejder, E. (2007) Organisering af byggeprocessen. I: Anlægsteknikforeningen i Danmark (red.) *Anlægsteknik 2 – Styring af byggeprocessen*. 17-256 (kap. 1), 2. udgave, 2. oplag, Kgs. Lyngby: Polyteknisk Forlag.
- Bender, J.A. & Christiansen, K.B. (1985) *Fra håndværk til industri: Kilder til belysning af de førindustrielle produktionsformer i Danmark*. 1. udgave, 1. oplag, København V: Industrirådet 1985.
- Bertelsen, S. (1997) *Bellahøj • Ballerup • Brøndby Strand: 25 år der industrialiserede byggeriet*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Bjørn, C. (2012) *Julirevolutionen og stænderforsamlinger*. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Hentet d. 22. november 2016, kl. 17:25 fra http://denstoredanske.dk/Danmarkshistorien/Fra_reaktion_til_grundlov/Frederik_6.s_sidste_%C3%A5r_1830_-1839/Julirevolution_og_st%C3%A6nderforordninger.
- Boligministeriet (1957) *Bygge- og boligforholdene 1946-56: En redegørelse for udviklingen i tiden siden Boligministeriets oprettelse*. København: Statens Trykningskontor.
- Boligministeriet (1961) *Bygningsreglement for købstæderne og landet*. København: Boligministeriet.
- Boligministeriet (1970) *Bekendtgørelse af Byggelov*. København: Boligministeriet.
- Boligministeriet (1975) *Byggelov*. København: Boligministeriet.
- Bonderup, G. (2014) Den yngre enevælde 1784-1848. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

- Bonke, S. & Olsen, I.S. (2014a) Innovation skal ske gennem samarbejde. *Licitationen*, 11. februar 2014.
- Bonke, S. & Olsen, I.S. (2014b) Byggepolitisk strategi – uden innovation. *Licitationen*, 13. november 2014.
- Bro, H. (2006) Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat. *Arbejderhistorie*, **nr. 4**, 33-58.
- Bryld, C. (2008) *Verden før 1914 – i dansk perspektiv*. 1. udgave, 1. oplag, Århus C: Systime.
- By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet (2000) *Byggeriets fremtid, fra tradition til innovation*. Redegørelse fra Byggepolitisk Task Force. København: By- og Boligministeriet & Erhvervsministeriet.
- Bygherreforeningen (2016) *Bygherreforeningen ønsker mere fokus på omkostningseffektivitet i BR20*. Hentet d. 29. september 2016, kl. 09:56 fra <http://www.bygherreforeningen.dk/nyheder/1650-bygherreforeningen-onsker-mere-fokus-pa-omkostningseffektivitet-i-br20>.
- Byggeskadefonden (2016) *Byggeskadefondens guide til kvalitet i boligbyggeriet*. 4. udgave, København V: Byggeskadefonden.
- Carstensen, M.Ø. (2012) *Stænderforsamlingerne 1834-1848*. Hentet d. 22. november 2016, kl. 08:10 fra <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/staenderforsamlingerne-1834-1848/>.
- Clausen, L., Listoft, M. & Pedersen, D.O. (1994) Byggeriets produktivitet - Vilkår og udviklingsmuligheder. *SBI-rapport 239*. Hørsholm: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Danmarks Statistik (2016) *Erhvervslivets sektorer: Bygge og anlæg*. Hentet den 28. september 2016, kl. 08:07 fra <http://www.statistikbanken.dk>.
- Dansk Ingeniørforening (1960) Ny byggelov. *Ingeniørens Ugeblad*, **4. årgang, nr. 35**, 27. august 1960.
- Dansk Ingeniørforening (1961) Bygningsreglement for købstæderne og landet. *Ingeniørens Ugeblad*, **5. årgang, nr. 5**, 18. marts 1961.
- Dansk Ingeniørforening (1971) Travle folk på nøgleposter i byggeforskningens bestyrelse. *Ingeniørens Ugeblad*, **15. årgang, nr. 46**, 12. november 1971.
- Dansk Ingeniørforening (1972) Industriel fornyelse er meget andet end produktfornyelse. *Ingeniørens Ugeblad*, **16. årgang, nr. 12**, 24. marts 1972.
- Dean, M. (2010) *Governmentality - Magt og styring i det moderne samfund*. 3. oplag, Frederiksberg C: Forlaget Sociologi 2006.
- Dean, M. (2014) Governmentality. I: Vikkelsø, S. & Kjær, P. (red.) *Klassisk og moderne organisationsteori*. 359-382 (kap. 17), 1. udgave, 1. oplag, København K: Hans Reitzels Forlag.

- Dietrich, O.W. & Morsing, T (2011) *Den Polytekniske Lærestanstalt*. Hentet d. 28. november 2016, kl. 14:38 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=143836>.
- DiMaggio, P.T. & Powell, W.W. (1983) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*, **48** (2), 147-160.
- Engelmark, J. (2013) *Dansk Byggeskik: Etagebyggeriet gennem 150 år*. 1. udgave, København V: Realdania Byg.
- Erhvervsfremme Styrelsen (1993) *Bygge/Bolig – en erhvervsanalyse*. København N: Erhvervsfremme Styrelsen.
- Fick, J. (2014) EF og krisetider 1973-1989. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Fisker, K., Børsholdt, V. & Boldsen, F.C. (1938) Byplanloven. *Ingeniøren*, **nr. 38**, 10. december 1938.
- Flyvbjerg, B. (1991a) *Rationalitet og magt, Bind I: Det konkrete videnskab*. Odense: Akademisk forlag.
- Flyvbjerg, B. (1991b) *Rationalitet og magt, Bind II: Et case-baseret studie af planlægning, politik og modernitet*. Odense: Akademisk forlag.
- Folketinget (2011) *Beboerne*. Hentet den 28. september 2016, kl. 09:45 fra http://www.ft.dk/folketinget/christiansborg_slot/beboerne.aspx.
- Forchhammer, O. (1938a) Byplanlægning gennem 25 Aar. *Ingeniøren*, **nr. 30**, 30. april 1938.
- Forchhammer, O. (1938b) Den Nye byplanlov. *Ingeniøren*, **nr. 37**, 28. maj 1938.
- Forchhammer, O. (1939) Den Nye Københavnske Byggeslov. *Ingeniøren*, **nr. 29**, 29. april 1939.
- Foucault, M. (1972) *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, M. (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin Books.
- Foucault, M. (1978) *Seksualitetens historie, Bind 1: Viljen til viden*. København: Rhodos.
- Foucault, M. (1982) The Subject and Power. *Critical Inquiry*, **8** (4), 777-795.
- Foucault, M. (1988) Truth, Power, Self: An Interview with Michel Foucault. I: Martin, L.H., Gutman, H. & Hutton, P.H. (red.) *Technology of the self: A seminar with Michel Foucault*, 145-162 (kap. 8), Amherst, MI.: The University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. (1991a) Governmentality. I: Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (red.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. 87-104 (kap. 4), Chicago, IL.: The University of Chicago Press.

- Foucault, M. (1991b) Questions of method. I: Burchel, G., Gordon, C. & Miller, P. (red.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. 73-86 (kap. 3), Chicago, IL.: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (1999) *Ordene og tingene – En arkæologisk undersøgelse af videnskaberne om mennesket*. København: Spektrum.
- Foucault, M. (2003) *Galskabens historie i den klassiske periode*. Frederiksberg: DET lille FORLAG.
- Foucault, M. (2005) *Vidensarkæologien*. Aarhus C: Forlaget Philosophia 2005.
- Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978*. New York, N.Y.: Palgrave Macmillian.
- Gordon, C. (1991) Governmental Rationality: An Introduction. I: Burchel, G., Gordon, C. & Miller, P. (red.) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. 1-51 (kap. 1), Chicago, IL.: The University of Chicago Press.
- Gottlieb, S.C. (2010) *The constitution of partnering. A Foucauldian analysis of dispositives, space, and order in Danish construction*. Ph.d. thesis, Department of Management Engineering, Kgs. Lyngby: DTU.
- Gottlieb, S.C. & Jensen, J.S. (2016) Governmentalities of Construction: From Mortar to Modular Systems and Markets. I: Chan, P.W. & Neilson, C.J. (red.) *Proceedings of the 32nd Annual ARCOM Conference*, 3-12 (Vol 1), 5-7 September 2016, Manchester, UK, Association of Researchers in Construction Management.
- Halberg, H. (1939a) Burde Aarstallet »1939« finde Plads i Rådhusshallen. *Ingeniøren*, **nr. 9**, 8. februar 1939.
- Halberg, H. (1939b) Burde Aarstallet »1939« finde Plads i Rådhusshallen (sluttet). *Ingeniøren*, **nr. 16**, 8. marts 1939.
- Hartung, A. (1995) Bedre byggeri med BR-95. *Ingeniøren*, **nr. 14**, 7. april 1995.
- Heede, D. (2000) *Det tomme menneske: Introduktion til Michel Foucault*. 3. oplag, København S: Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet.
- Herholdt, J.D. (1867) *Lommebog for Bygherrer og Bygmestre*. 1. udgave, København: Otto Schwartz's Forlag.
- Illeris, S. (2014) CENTRALADMINISTRATION OG BYPLANLÆGNING 1938- ca. 1975. *Byplanhistorisk skrift nr. 73*. København K: Dansk Byplanlaboratorium.
- Informationsordbogen (2016) *Ordbogsopslag på ordet 'Kædesøgning'*. Hentet den 12 november 2016, kl. 13:59 fra <http://www.informationsordbogen.dk/concept.php?cid=1122>.
- Jensen, V.H. & Bennetsen, J. (2005) *Vi byggede Danmark, 7 episoder: Fra de danske entreprenørers og ingeniørers historie 1850 - 2005*. København: Erhvervserfaringer, DR Produktion.

- Jeppesen V.A. (1955) Konstruktion af brugsartikler. *Ingeniøren*, **64. årgang, nr. 49**, 3. december 1955.
- Johansen, A.H. (2011) *1. Verdenskrig og Danmark 1914-1918*. Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund.
Hentet d. 5. december 2016, kl. 10:42 fra <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/1-verdenskrig-og-danmark-1914-1918/>.
- Jürgensen, E. (1887) *Bygningslovgivningen for Kjøbstæderne (udenfor Kjøbenhavn) og Landet. Haandbog for Arkitekter, Bygningshaandværkere, Bygningsautoriteter og Jurister*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn).
- Jørgensen, K.M. (2006) Om anvendelsen af Foucaults magtbegreb. *Ledelse og Filosofi*, **nr. 4**, 1-30, Aalborg: Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi, Aalborg Universitet.
- Kjeldsen, M. (1954) Om utraditionelt byggeri. I: Boligministeriets Produktivitetsfondsudvalg (red.) *Boligbyggeriets produktionstekniske problemer*. 70-72, København: Teknisk Forlag.
- Kjeldsen, M. (1999) Hvornår var det nu det var? *Byggeindustrien*, **nr. 8**, december 1999.
- Knudsen, T (2014) *Velfærdsstat*. Hentet d. 20. december 2016, kl. 06:28 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=179048>.
- Kold, L.F. (2015) *Kanslergadeforliget 1933*. Hentet d. 9. december 2016, kl. 17:31 fra http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/kanslergadeforliget-1933/?no_cache=1&cHash=c2e20b9491c0bc9baec7c4177689d0e1.
- Kornum, R., Bredsdorff, M. & Andersen, U. (2015) *Årtiers værste byggeskandale: Populære vindspærreplader har skadet tusindvis af boliger*. Hentet d. 1. januar 2017, kl. 11:48 fra <https://ing.dk/artikel/aartiers-vaerste-byggeskandale-populaere-vindspaerreplader-har-skadet-tusindvis-af-boliger>.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009) *InterView – Introduktion til et håndværk*. 2. udgave, 2. oplag, København K: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, J. (1938) Diskussionen. *Ingeniøren*, **nr. 77**, 9. november 1938.
- Larsen, M.L. & Larsen, T.R. (2007) *I medgang og modgang - Dansk byggeri og den danske velfærdsstat 1945 - 2007*. 1. udgave, 1. oplag, Herlev: Byggecentrum.
- Lauridsen, E.H. & Jensen, J.S. (2012) The strictest energy requirements in the world: An analysis of the path dependencies of a self-proclaimed success. Elsevier, *Energy Policy*, **53**, 97-104.
- Lemke, T. (2012) *Foucault, governmentality, and critique*. Boulder, CO.: Paradigm Publishers.
- Liliegreen, C. (2007) Byggepolitikken i Danmark 1969 – 2007. *Entreprenøren*, **nr. 2**, marts 2008.

- Løvborg, E. & Thestrup, P. (2015) *Danmarks jernbaner*. Hentet den 24. november 2016, kl. 08:43 fra http://denstoredanske.dk/Bil,_b%C3%A5d,_fly_m.m./Jernbane/Jernbane_generelt/jernbane/Danmarks_jernbaner.
- Malling, V. (1948) Tanker om en landsbybyggelov. *Ingeniøren*, **nr. 10**, 6. marts 1948.
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter (2013) *Kompetenceklynge omkring digitalt byggeri*. Hentet den 13. september 2016, kl. 08:30 fra <http://ufm.dk/publikationer/2013/inno-det-innovative-danmark/inno/modtagede-indspil/afsender/ministeriet-for-by-bolig-og-landdistrikter/kompetenceklynge-omkring-digitalt-byggeri>.
- Mortensen, H.W. & Hansen, L.P.V. (2014) *Verden. Det 20. og 21. århundrede*. København K: Lindhardt og Ringhof.
- Munch-Petersen, C. (2009) *Beton (Historie)*. Hentet den 24. november 2016, kl. 12:15 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=46513>.
- Møller, S. (1948) Byggeriets forudsætninger. I: Guldborg, O. (red.) *Husbygningsteknik: Foredrag og Diskussioner fra Kursus i Dansk Ingeniørforening 1.-5. November 1948*. 11-23 (kap. 1), København: Teknisk Forlag.
- Nielsen, A.S. & Kristensen, E.L. (2001) *Paper 2: Anvendelse af produktionskoncepter i danske forsøgsprojekter*. Aalborg: Institut for Produktion – Byggeledelse, Aalborg Universitet.
- Nilsson, R. (2009) *Michel Foucault – en introduktion*. 1. udgave, 1. oplag, København K: Hans Reitzels Forlag.
- Oels, A. (2005) Rendering Climate Change Governable: From Biopower to Advanced Liberal Government? Routledge, *Journal of Environmental Policy & Planning*, **7** (3), 185-207.
- Olesen, N.W. (2014) Besættelsestiden 1940-1945. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Otto, L. (2006) *Foucaults "governmentalitetsteori"*. *Styringsteknologi og subjektivitet*. Arbejdsrapport 1. udkast, København S: Københavns Universitet.
- Pedersen, K. (2014) Problemstilling og problemformulering. I: Olsen, P.B. & Pedersen, K. (red.) *Problemorienteret projektarbejde – en værktøjsbog*. 25-44 (kap. 2), 3. udgave, 8. oplag, Frederiksberg C: Roskilde Universitetsforlag.
- Petersen, E.S. (2014) Det unge demokrati 1848-1901. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Poulsen, H. (2014) Fra systemskifte til besættelse 1901-1940. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C:

Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.

- Produktivitetskommissionen (2013a) Danmarks produktivitet - hvor er problemerne? – 1. analyserapport, april 2013, København K: Produktivitetskommissionen.
- Produktivitetskommissionen (2013b) Konkurrence, internationalisering og regulering – 2. analyserapport, august 2013, revideret udgave, København K: Produktivitetskommissionen.
- Raffnsøe, S. & Gudmand-Høyer, M.T. (2004) Michel Foucaults historiske dispositivanalyse. *MPP Working Paper No. 11/2004*, København N: Department of Management, Politics and Philosophy, Copenhagen Business School.
- Rasmussen, S.H. (2014) Efter den kolde krig 1989-2008. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Rasmussen, S.H. & Brunbech, P.Y. (2014) Kold krig og velfærdsstat 1945-1973. *Danmarkshistorien.dk's E-Bøger*, Aarhus C: Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet.
- Realdania, Naturstyrelsen & Kulturstyrelsen (2014) Københavns befæstning: fortiden er tæt på. København V: Realdania.
- Regeringen (2014a) Vejen til et styrket byggeri i Danmark - regeringens byggepolitiske strategi. November 2014, København K: Klima-, Energi- og Bygningsministeriet.
- Regeringen (2014b) Et bæredygtigt Danmark - Udvikling i balance. Oktober 2014, København K: Finansministeriet.
- Rux, M. (1988) Truth, Power, Self: An Interview with Michel Foucault. I: Martin, L.H., Gutman, H. & Hutton, P.H. (red.) *Technology of the self: A seminar with Michel Foucault*, 9-15 (kap. 1), Amherst, MI.: The University of Massachusetts Press.
- Sandberg, J. & Alvesson, M. (2011) Ways of constructing research questions: gap-spotting or problematization? *Organization*, **18** (1), 23-44.
- SBi (2016) Anvisning om Bygningsreglementet 2015. *SBI-anvisning 258*. 1. udgave, online udgave, København: Statens Byggeforskningsinstitut.
- Schwandt, T.A. (2001) *Dictionary of Qualitative Inquiry*. 2nd edition, Thousand Oaks, CA.: SAGE Publications, Inc.
- Schweber, L. (2013) The effect of BREEAM on clients and construction professionals. *Building Research & Information*, **33** (3), 129-145.

- Sejr, E. (1928) *Københavns Brand 1728 og dens Virkninger i Bogverdenen: en Oversigt*. København K: Foreningen for Boghaandvaerk.
- Simonsen, W.R. & Munch-Petersen, J.F. (1957) *Montagebyggeriet i dag*. København: Teknisk Forlag.
- Sivertsen, E. (1928) *Haandbog I Bygningslovgivningen for København og Frederiksberg: med et Tillæg indeholdende Bygningsloven for Købstæderne*. København: G. E. C. Gads Forlag.
- Sivertsen, E. (1939) *Byggelov af 29. Marts 1939 for Staden København med dertil hørende Vedtægter og Instruktioner Samt et Tillæg indeholdende Vejloven, Byplanloven og Boligtilsynsloven*. København: G. E. C. Gads Forlag.
- Sommerfeldt, E.J. (1880) *Hvilke almindelige Bestemmelser bør en Bygningslov indeholde?* København: Den Tekniske Forenings Tidsskrift 1879-1880.
- Strand, K. (1998) *Spørg bedre – Interview og interviewteknik i radio og tv*. Søborg: DR Multimedie.
- Torfin, J. (2005) Institutioner og magt. I: Nielsen, K. (red.) *Institutionel teori – en tværfaglig introduktion*. 215-231 (kap. 8), 2. udgave, Frederiksberg C: Roskilde Universitetsforlag.
- Transport- og Bygningsministeriet (2016) *Bekendtgørelse af Byggeloven*. København K: Transport- og Bygningsministeriet.
- Ventresca, M.J. & Mohr, J.W. (2005) Archival Research Methods. I: Baum, J.A.C. (red) *The Blackwell Companion to Organizations*. 805-828 (kap. 35), Hoboken, N.J.: Blackwell Publishing.
- Villadsen, K. (2006) Genealogi som metode – fornuftens tilblivelseshistorier. I: Bjerg, O. & Villadsen, K. (red.) *Sociologiske metoder – fra teori til analyse i kvantitative og kvalitative studier*. 1. udgave, Frederiksberg C: Forlaget Samfundslitteratur.
- Villadsen, K. (2010) Forord til den danske udgave. I: Dean, M. (red.) *Governmentality - Magt og styring i det moderne samfund*. 3. oplag 2010, Frederiksberg C: Forlaget Sociologi 2006.
- Villadsen, K. (2015) Michel Foucault and the Forces of Civil Society. *Theory, Culture & Society* 2016, **33** (3), 3-26.
- Yde, J.W. & Jensen, M.G.D. (2012) *Socialreformen af 1933*. Hentet d. 9. december 2016, kl. 18:58 fra http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/socialreformen-af-1933/?no_cache=1&cHash=ed267f63aea396c91b46bad086809327.
- Økonomi- og Erhvervsministeriet (2007) *Bedre og billigere byggeri*. Maj 2007, København K: Økonomi- og Erhvervsministeriet.

